

TÉMA ZÁSTAVBY VESNIC V NÁRODOPISNÉ PRÁCI JOSEFA HANUŠE¹⁾

Hana VINCENCIOVÁ

Pardubický rodák Josef Hanuš (1858 – 1938) předložil veřejnosti plody své sběratelské činnosti poprvé na počátku 90. let 19. století. Z hlediska sběrů národopisného materiálu přinesla tato doba snad nejplošnější mapování projevů tradiční lidové kultury, jaké kdy v českých zemích proběhlo. Uvedená situace, vyvolaná příznivým klimatem, navozeným úspěšným prosazováním hospodářské i politické síly české národní společnosti, souvisela se zájmy reprezentovat českou národní svébytnost také návratem k pomyslným kořenům národa, které v dobových představách zosobňovalo především obyvatelstvo žijící na venkově a zabývající se zemědělstvím. Tento venkovský „lid“ byl považován za nositele specifické národní (lidové) kultury, jejíž studium patřilo k prestižním činnostem vzdělavců. Ne náhodou představila lidovou kulturu českých zemí i pražská Jubilejní výstava zemská království českého, manifestující v roce 1891 úspěchy českého průmyslu. K nejúspěšnějším exponátům patřila tehdy tzv. Česká chalupa, stylizovaná stavba vycházející z charakteru dřevěných vesnických domů a vybavená národopisnými artefakty. Pod vlivem úspěchu Jubilejní výstavy navrhl tehdejší ředitel Národního divadla v Praze, publicista František Adolf Šubrt (1849 – 1915), v září roku 1891 předním kulturním pracovníkům, aby již v roce 1893 byla uspořádána další velká výstava, tentokrát zaměřená na národopis. Návrh se setkal s velkým ohlasem. Příprava akce i samotná výstava, která se posléze uskutečnila v roce 1895 po desítkách regionálních tzv. sběracích národopisných výstav z let 1892 – 1894, podnítila v českých zemích rozsáhlé národopisné hnutí. Výstava jakožto výrazná

1) Příspěvek je zpracován v rámci realizace projektu programu výzkumu a vývoje s názvem „Tradiční zástavba vesnic východního Polabí na přelomu 19. a 20. století v dokumentaci Josefa Hanuše (1858 – 1938) a její proměny v průběhu 20. století“, financovaného ze státního rozpočtu ČR.

národní kulturní manifestace se z tohoto hlediska stala zároveň důležitým mezníkem ve vývoji národopisu v českých zemích. Souběžně se zahájením příprav výstavy došlo k založení Národopisné společnosti československé, jejímž cílem byl podíl na přípravě výstavy a dalších výstav, vytvoření národopisné encyklopedie a vybudování národopisného muzea. Vytvořilo se též organizační centrum vědecké a sběratelské národopisné práce: v září 1891 založený časopis *Český lid*. Začal vycházet v následujícím roce pod redakcí Lubora Niederla (1865 – 1944) a Čeňka Zíbrta (1864 – 1932), který řídil národopisnou část. Zíbrt od počátku svého působení v *Českém lidu* usiloval o vytvoření rozsáhlé sítě spolupracovníků a dopisovatelů. Jeho záměrem bylo, aby časopis sloužil jako základna sběratelské činnosti, umožňující posléze připravit velká monografická díla z kulturní historie, o jejichž realizaci uvažoval. Jako jeden z početných spolupracovníků časopisu *Český lid* figuroval i Josef Hanuš. Hned v prvních dvou ročnících *Českého lidu* najdeme jeho příspěvky o výročních obyčejích, většinou v rubrice „Ze sbírek zaslaných „Českému lidu““.²⁾ Zveřejněný materiál je lokalizován do Bezděkova u Přelouče, tehdejšího Hanušova učitelského působiště. Další dva Hanušovy příspěvky přináší čtvrtý ročník (1895), tentokrát ve formě obsáhlejších článků o tradicích letnic na Přeloučsku.

Publikované materiály byly ovšem pouze zlomkem toho, co měl Hanuš ze svých sběrů k dispozici. Představu o Hanušově pracovním nasazení názorně poskytla Národopisná výstava v Přelouči, uskutečněná ve dnech 23. 7. až 6. 8. 1893 jako jedna z prvních regionálních výstav, předznamenávajících Národopisnou výstavu československou v Praze. Výstava byla umístěna ve čtyřech místnostech přeloučské školy. Hned v první části, „selské síni“, budil mimo jiné pozornost velmi pečlivě vypracovaný model statku z Bezděkova. Střecha se dala odklopit a bylo možno pozorovat vybavení interiéru. Autorem modelu a dalších dvou, ztvárňujících návesní zvonicí a kříž z Bezděkova, byl Josef Hanuš. V druhé „městské síni“ budilo zase velkou pozornost Hanušovo rukopisné dílo. – „Málo bude asi okresů, kde by všeliké pověsti, říkadla, přezdívky, písně atd. tak pečlivě měli

2) Viz in: Vánoce. *Český lid*, I., 1892, s. 499-500 (příspěvek se týká vánočních pověrečných praktik a jídelníčku); in: Od vánoc do velikonoce. Tamtéž, s. 512, (příspěvek se týká zvyku zajišťování úrody ovoce na den sv. Matěje (24.2.)); in: O masopustě. *Český lid*, II., 1893, s. 67, 69 a 193 (příspěvky se týkají obyčejů na tučný čtvrtek, na masopustní úterý a na popeleční středu); in: *Čeňka Zíbrt*: Vynášení „smrtí“ a jeho výklady, starší i novější. Tamtéž, na s. 470 uveden Hanušův příspěvek o podobě obyčeje na Přeloučsku.

sebrány. O tomto cenném rukopisném příspěvku ... pojednáme někdy zvláště.“ Takové hodnocení se objevilo v dobovém odborném tisku.³⁾

Jakou osobností vlastně byl Josef Hanuš, jehož práce tolik zaujala odborníky i veřejnost na Národopisné výstavě v Přelouči?⁴⁾ Přeloučský místní výstavní odbor (ustaven v lednu 1892 přičiněním zástupců městských a okresních úřadů a místních kulturních činitelů), který se na základě pokynů přípravného výboru Národopisné výstavy československé podílel na přípravě výstavy, zapojoval do sběratelské činnosti především učitele. Josef Hanuš, správce školy v Bezděkově, byl jedním z nich.⁵⁾ Jakožto místopředseda přeloučského učitelského spolku Budeč byl navíc s ohledem na tuto funkci kooptován za člena výboru výstavního odboru. O intenzivní sběratelské činnosti, kterou Hanuš od června roku 1892 vyvíjel, vypovídají dokumenty.⁶⁾ Hmatatelné výsledky jeho práce, vystavovaný model statku

3) Viz Emanuel Kovář: Národopisná výstavka v Přelouči. Věstník Národopisné výstavy československé, I., 1893/94, s. 28-29. Tuto zprávu doplňuje zmínka v novinách Pardubický obzor 1893, č. 11 z 2. srpna.

4) Život a dílo této výrazné postavy regionu podrobně zpracovala Iлона Klemšová. Viz K dějinám etnografického výzkumu Pardubicka. Diplomová práce na katedře etnografie a folkloristiky FF UK Praha, 1983, 179 stran, nepublikováno. Tato práce je základnou informací, které dnes o Josefu Hanušovi máme a v mnohém z ní čerpá i tento příspěvek, zejména v životopisných údajích.

5) Josef Hanuš se narodil 13. září 1858 v Pardubicích na Zeleném předměstí, v domě čp. 93 na dnešní třídě Míru. Byl prvorozeným dítětem krejčího Václava Hanuše a Marie, rozené Slugové. Rodina měnila v Pardubicích několikrát své bydliště a postupně se rozrůstala o další čtyři děti, z nichž dvě v útlém věku zemřely. V prvních letech školní docházky patřil Hanuš mezi nejlepší žáky. V roce 1869 nastoupil ke studiu na pardubickém sedmitřídním reálném gymnáziu, které tehdy svou úroveň patřilo mezi přední ústavy svého druhu. V jeho čele stál Jiljí Vratislav Jahn (1838 – 1902), výrazný nejen svou pedagogickou činností, ale též jako osobnost kulturního a politického významu, který dokázal kolem sebe soustředit velmi kvalitní profesorský sbor. Prospěch na gymnáziu neměl Hanuš příliš dobrý. Maturitní zkoušky vykonal s ročním odkladem (1877), ale hned ve školním roce 1877/78 absolvoval jednoroční doplňovací studium na učitelském ústavu v Hradci Králové a přihlásil se na konkurs na volné místo podučitele na obecné dvoutřídní škole v Osicích (tehdy soudní okres Pardubice). Jelikož byl jediným uchazečem, od září 1878 zde nastoupil. V Osicích pak působil do května roku 1881 a odešel odtud na jednotřídní školu do Bezděkova (tehdy soudní okres Přelouč), kde od roku 1882 již jako definitivní učitel zastával celých osmnáct let místo správce školy. Když v roce 1885 uzavřel manželství se svou studentskou láskou, Karolínou Hendrichovou, v letech 1886 – 1901 byli Hanušovi postupně obdařeni šesti dětmi. Podrobněji viz Iлона Klemšová: c.d.

6) Viz SOkA Pardubice, Místní odbor národopisné výstavy Přelouč, fasc. I., výčet předmětů shromážděných na výstavu Hanušem uvádí Kniha památní školy

z Bezděkova i rukopis, nazvaný tehdy „Přeloučsko“, byly vybrány na výstavu do Prahy. Ve srovnání s materiály shromážděnými sběratelskou činností jiných regionálních osobností v rámci širšího Pardubicka představoval uvedený rukopis patrně nejsoustavněji vyhotovený soubor národopisných informací.⁷⁾

Máme dnes tyto informace k dispozici? Součástí Hanušovy pozůstatosti jsou knihařsky zhotovené desky s nápisem „Národopis Pardubicka 1888“. Obsahují deset samostatných sešitů, z nichž každý je věnován jednomu tematickému celku. Názvy těchto celků téměř odpovídají výčtu témat, které obsahoval rukopis „Přeloučsko“ z národopisné výstavy.⁸⁾ Kdy rukopis vznikl, dokládají titulní listy některých kapitol, kde čteme: „napsal Josef

bezděkovské, s. 117-120 a Pamětní kniha obce Bezděkova, I. 50, obě viz SOKA Pardubice.

7) Sám Hanuš uvádí ve zprávě o národopisné výstavě, kterou zapsal do kroniky bezděkovské školy, že rukopis „Přeloučsko“ obsahoval 603 „půlarchových listů“ a podává výčet témat, kterým byl věnován. Prvním v řadě byl „Popis selského statku polabského na bývalém panství pardubském“ v rozsahu 38 listů. Následovaly „Dětská říkadla a hádanky“, „Dětské hry“, „Výroční obyčeje, zvyky s pověrami“, „Svarba, mateřství a dětství“, „Selská kuchyň“, „Modlitby a koledy“, „Kalendářik“, „Příslolí, pořekadla, úsloví a provincionalismy“ a konečně „Varia“, kam spadaly „národní písně“, „pověsti“, „nemoci a jejich hojení“ a různá pojednání jako „služba na vsi“, „úmrtí a pohřeb s pověrami“, „chov drůbeže“, „pozdavení“, „neděle, návštěvy“, „známosti lidí o přírodě“, „lidové názvy ovoce“, „lidová křestní jména a osobní přezdívky“, „jména dobytka“, „sny“, „předpovědi počasí“, „jak se volá na zvířata“. Dále uvádí, že „ve zvláštním oddílu“ vytavoval „sbírku kreseb na 83 kartách“. Viz SOKA Pardubice, Kniha památní školy bezděkovské, s. 118. Hanušovu práci bylo možno porovnávat s rukopisy vystavenými v roce 1894 na Národopisné výstavě v Holicích. Vedle prací učitelů Karla Kožíška o lidových písních a svatbě na Holicku a Františka Jírky o „prostonárodním“ léčení to byly rukopisy učitele Františka Karla Rosůlka, obsahující místopisně zaměřenou monografii pardubického hejtmanství, pověsti z Pardubicka, zvyky, obyčeje a pověry, pojednání o zvonech a zvonících v hejtmanství pardubickém, topografická jména, nápisy na záklopách. Viz zpráva o výstavě: Věstník Národopisné výstavy československé, II., 1894, s. 39, 46, Pardubické listy 1894, č. 20, 21. O některých uvedených rukopisech dnes nevíme, nemůžeme proto posoudit rozsah těchto sbírek a jistou představu dávají pouze materiály, využitě později v letech 1904 a 1905 v regionální monografii Pardubicko – Holicko – Přeloučsko nebo publikované jiným způsobem.

8) Rukopis je uložen ve Východočeském muzeu v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/3. Obsahuje: „Selský statek polabský na bývalém panství pardubském.“, „Selská kuchyň.“, „Svarba.“, „Výroční obyčeje, zvyky s pověrami.“, „Dětská říkadla.“, „Dětské hry.“, „Modlitby a písně duchovní.“, „Kalendářik.“, „Příslolí, pořekadla, úsloví.“, „Varia.“. Kdy se Hanuš rozhodl

Hanuš v Bezděkově“⁹⁾. Pokud se v něm objevují data o době zápisu konkrétního faktu, svědčí o tom, že Hanušova sbírka není pouze výsledkem sběrů, podnícených přípravou národopisné výstavy, ale že byla vytvářena průběžně. V závěrečné redakci Hanuš využil i záznamy z doby před rokem 1892, počínaje koncem 70. let 19. století. Sám označoval svůj rukopis: „vše to výsledek práce mnohaleté“⁹⁾ Nejpodrobněji se zabýval obyčejovou tradicí a vesnickými stavbami. Naopak přes šíři sběratelského záběru není jeho sbírka zaměřena na takové oblasti dokumentace, jako je zaměstnání, oděv, hudba a tanec, ačkoliv v Hanušových pracovních poznámkách nalezneme doklady, že ani tato témata, zejména zaměstnání včetně náradí, nebyla stranou jeho zájmu, pouze je uceleně nezpracoval.

Co vlastně předcházelo rukopisné podobě Hanušovy národopisné sbírky a co jej přivedlo k tomu, že se národopisu věnoval s takovým nasazením? Kde hledat počátek hlubokého zájmu o tradiční vesnické stavby, který je v Hanušově národopisné práci výrazně patrný? Pokusíme se na to odpovědět.

Hanuš, absolvent pardubického reálného gymnasia a doplňovacího studia na učitelském ústavu v Hradci Králové, začal hned od počátku své profesní dráhy působit na vesnických školách. Měl proto příležitost dokonale poznat prostředí vesnice a důvěrně se seznámit s poměry zdejších obyvatel, s nimiž v mnohém sdílel i způsob života. Po nástupu do Bezděkova například ještě po tři roky vyučoval v přístavbě místní pastoušky, kterou obývali obecní sluha, ponocný a pastýř. Obci se věnoval také jako občan. Když byla v Bezděkově předána do užívání nově postavená škola, snažil se co nejlépe ji vybavit učebními pomůckami. Zapojoval se do veřejného dění, psal školní kroniku a od roku 1888 i první obecní kroniku Bezděkova. V některých obdobích byl členem obecního zastupitelstva a pracoval i v jiných funkcích. Jako učitel nechyběl mezi členy přeloučského učitelského spolku Budeč, kde mu po několika letech byla svěřena funkce místopředsedy. Hanušovo působení v Bezděkově zároveň naplňovala

dát své sbírce národopisného materiálu tuto podobu, proč témata nově uspořádal a proč sbírku nazval právě „Národopis Pardubicka 1888“, se můžeme pouze dohadovat. Ve formě ručně vázaných sešitů uložených ve společných deskách ji pak ve 30. letech 20. století věnoval do pedagogického oddělení pardubického muzea, jehož byl od roku 1921 kustodem. Při této příležitosti dopsal na sešity s různorodějším obsahem podrobnější odkazy kvůli přehlednosti.

9) Viz SOKA Pardubice, Kniha památní školy Bezděkovské, s. 119 a poznámky o zápisech v Hanušově pozůstalosti, uložené ve Východočeském muzeu v Pardubicích.

poměrně soustavná národopisně zaměřená práce včetně sběratelské činnosti. Vzhledem k objemu materiálu, který v této době nashromáždil, to bylo nejdůležitější období Hanušova života. Hanuš se ovšem národopisnou tematikou vážně zabýval již koncem 70. let po absolvování gymnasia. Potvrzuje to poznámka na jeho rukopisu ve složce nazvané „Pozdravení“, kde je uveden zdroj informací: „Zapsáno ve *Vosicích* 1879“, tedy v místě Hanušova prvního učitelského působení.¹⁰⁾ Dnes se můžeme pouze dohadovat, co dalo k Hanušově zájmu o národopis první podnět. Jisté je, že byl přístupný dobové atmosféře národního hnutí, což dával najevo také svým zevnějškem. V 80. letech nosil tehdy módní čamaru, oblíbenou vlastenci jakožto atribut jakéhosi slovanského národního oděvu. Už na gymnasiu jej mohly zaujmout národopisně zaměřené příspěvky v dobovém tisku. Z jeho pozdější práce je ostatně patrné, že tehdejší národopisná literatura jej v chápání národopisu ovlivňovala. V 70. a 80. letech vycházela v populárních a kulturně osvětových časopisech v hojném počtu řada článků, které vedle literatury určené odborné nebo hlouběji poučené veřejnosti měly velký význam pro šíření zájmu o národopis zejména mezi vlastivědnými pracovníky a sběrateli na venkově. Připomeňme také vliv dvou vydání „Navedení pro sběratele národních pověstí“, zveřejněné tzv. pohádkovou komisí studentského spolku *Slavia* v 70. letech 19. století a v tehdejšímu tisku široce publikované. V Hanušově pozůstalosti najdeme v jednom ze sešitů pod nadpisem „Pomůcky k české etnografii“ bibliografické záznamy o osmnácti titulech z let 1880 – 1883, jejichž výběr dává o zdrojích, které bezprostředně ovlivňovaly počátky Hanušovy národopisné činnosti, určitý přehled. Byly to především časopisy *Světozor*, *Obzor* a *Osvěta*. Z Hanušových poznámek vyplývá, že nejvíce ho zaujaly vývody Františka Bartoše (1837 – 1906).¹¹⁾ Z dalších zdrojů, ze kterých čerpal, se dá ovšem zjistit pouze torzo. Jednalo se například o moravský časopis *Koleda*, který se národopisu rovněž podrobně věnoval a v I. ročníku (1876) uveřejnil „Vyzvání“ ke sbírání národopisného materiálu v poměrně široce založeném programu. Hanuš měl patrně přístup i k Akademickým listům, které zveřejňovaly zprávy o činnosti pohádkové komise *Slávie*.

Inspirován zdroji výše uvedeného charakteru, zaznamenával si Hanuš za svého učitelského působení v *Osicích* a v *Bezděkově* rozličné projevy dokumentující způsob života na vesnici. Kdy si začal pořizovat dokumentační kresby a poznámky o architektuře není s určitostí zjistitelné. V Han-

10) Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/4.

11) Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/5 l).

ušově dokumentaci najdeme sice perokresbu zachycující plot s tzv. přelíz-
kem, označenou jako „Přelízek do polní pěšiny, Osice 1878“, ale ta vznikla
určitě později, snad podle nedochované skici nebo i z paměti. Zda Hanuše
v dokumentaci zástavby vesnic přímo ovlivnilo svolání výtvarného od-
boru Umělecké besedy v Praze v roce 1880, vyzývající malíře, architekty
a studenty ke sbírání zpráv a kreseb zajímavých dřevěných stavení, jejich
součástí i starého rolnického nábytku, nemůžeme konkrétními důkazy po-
tvrdit ani vyvrátit. Příznačný Hanušův zájem právě o dřevěné stavby a sku-
tečnost, že neopomíjel ani tradiční mobiliář, mohla přirozeně vyplývat
z trendu doby vyhledávat při národopisné práci hlavně projevy starobylé
a ustupující vývojovým proměnám, v případě zástavby vesnic konkrétně
výraznému příklonu k nespalnému stavebnímu materiálu. Nikde v Hanu-
šových poznámkách nenacházíme zmínku o literatuře, která by mu byla při
zpracovávání tématu zástavby vesnic vodítkem. Dosti inspirace mu ovšem
mohly poskytnout příspěvky o tradičních stavbách, publikované od roku
1892 v Českém lidu.¹²⁾ Ze starší literatury měl hypoteticky možnost čerpat
z příspěvků otiskovaných v časopisech Osvěta, Obzor, Květy, Světozor,
případně v Časopise muzejního spolku v Olomouci.¹³⁾ Teprve po roce 1915
se v Hanušových poznámkách objevují konkrétní odkazy na články o ty-
pech sídel, o pozemcích a životě poddaných, uveřejněné v periodiku Ag-
rární archiv, studoval také publikaci L. Weignera Lidové stavitelství a svéráz
našeho venkova, vydanou v roce 1916 jako svazek ediční řady Rolníková
knihovna a Českou vesnici Augustina Žaluda z roku 1919, pojednávající
mimo jiné též o sídlech, obydlí a jeho interiéru, o hospodářských stavbách,
regionálních typech domů a o církevních stavbách v Čechách, při čemž
k pramenům při vzniku této publikace patřila shodou okolností i jedna
z Hanušových publikovaných prací o lidovém stavitelství (spoluautor F.K.
Rosůlek), otištěná v Českém lidu v roce 1906. Odkazy v Hanušově práci
směřují také k regionální monografii Chrudimsko a Nasavrcko, jejíž 3. díl
z roku 1912 obsahuje národopisně zaměřené stati Otakara Svobody a Jose-
fa Petřtyla. Ve 20. a 30. letech pak měl dobrý přístup i k nejnovější odbor-
né literatuře v knihovně pardubického muzea.¹⁴⁾

12) Viz Karel Václav Adámek: Selský statek v okrese hlineckém. Český lid, I., 1892, s. 339-351. Tato stať působí, jako by Hanušově práci o „selském statku polabském“ byla předobrazem.

13) Jmenujme např. obecněji zaměřené stati V. Krupky Česká ves (Osvěta, 1884), A. Jiráska České chalupy (Květy, 1887), K.V. Adámka Česká chalupa (Časopis muzejního spolku v Olomouci, 1890).

14) Viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/13 a 15.

Svůj zájem o projevy tradiční kultury venkovského obyvatelstva Hanuš zpočátku realizoval především pozorováním přímo v terénu. Měl ovšem také zpravodaje z řad osobních přátel: učitelů, kteří se v obcích zapojili do práce v místních jednatelstvích národopisné výstavy, i venkovanů. Postupně dospěl k využívání bohatých zdrojů historických pramenů, uložených tehdy v archivu Městského vlastivědného muzea v Pardubicích. Shoda okolností, vedoucích k realizaci Národopisné výstavy československé v Praze, dovedla Hanuše k tomu, aby své průběžné národopisné záznamy rozšířil, uspořádal a zveřejnil. Ač nebyl v 80. a 90. letech 19. století v regionu jediný, kdo se podílel na národopisném průzkumu a věnoval pozornost poznání života venkovského obyvatelstva, materiál, který nashromáždil, se ukázal být neobsáhlejším a tematicky nejrozmanitějším. Přesto až na výjimky nedostaly jeho sběry širší publicitu tiskem.¹⁵⁾ Co se týče pojetí práce, Hanuš byl odchovancem směru, který tehdy v českém národopise představovali Čeněk Zíbrt, František Bartoš a další konzervativně orientovaní badatelé, kteří se ve studiu zaměřovali na mizející stránky způsobu života a život „lidu“ v tradičním duchu idealizovali. Snažili se je ukázat jako cosi původního, ryze českého, co by mělo povzbuzovat národní hrdost, vychovávat a učit mladou generaci. Nezajímalo je skutečný objektivní obraz života. Probíhající změny v životním způsobu venkovského obyvatelstva byly z jejich hlediska čímsi cizím, co ruší idylickou starou českost. Konzervování vžitých tradic mělo být konečným cílem snažení české národní společnosti. To se odráží i v Hanušově zpracování materiálu o tradičních stavbách.

První takovou prací, kterou dnes máme k dispozici, je rukopis v úvodním sešitě, uloženém v deskách „Národopis Pardubicka 1888“. Je nazván „Selský statek polabský na bývalém panství pardubském“ (37 listů s doplňky) a líčí uspořádání vesnic a jednotlivé části zemědělských used-

15) Vynikne to zejména srovnáním s jeho profesním i generačním protějškem Františkem Karlem Rosůlkem (1859 – 1940), který díky jisté beletrizaci svých příspěvků publikoval již od roku 1881 v časopisech *Paleček*, *Pernštýn* a *Kunětice*, v *Pardubických novinách* a posléze i v *Českém lidu* a ve *Věstníku Národopisné výstavy československé*. Již v roce 1892 vydal tiskem i část své sbírky pověstí. Také posléze předčasně zesnulý Antonín Šolta (1855 – 1899), který obdobně jako Hanuš vytvářel v 90. letech 19. století kresebnou i popisnou dokumentaci štítových průčelí dřevěných domů v jižní části Pardubicka, zaměřenou hlavně na malované lomenice, zveřejnil výsledky své práce v samostatné publikaci již v roce 1894. Hanuš oproti tomu publikoval v 90. letech pouze v *Českém lidu*, a to pouze materiály k výroční obyčejové tradici.

lostí, podobu a konstrukci dřevěných staveb a vybavení jednotlivých prostor. Závěrečnou redakci textu Hanuš provedl k roku 1893, později ale ke stati připsal ještě několik doplňků a různé poznámky.¹⁶⁾ Než přistoupíme ke zhodnocení této práce, pokusme se učinit si představu o zástavbě vesnic v době, kdy se Hanuš o tradiční stavby začal zajímat a kdy je začal dokumentovat.

Stavební fond vesnic, ve kterých se Hanuš pohyboval zhruba od konce 70. let 19. století, pocházel vesměs z 18. a následujícího století. Forma obydlí a dalších objektů zemědělských usedlostí byla tedy již výsledkem regionalizace, kterou stavby na vesnicích obecně procházely v 18. století a jejímž výsledkem byl vznik regionálních typů vesnických domů. Pardubicko se v tomto procesu přiřadilo do široké oblasti českého polabského domu.¹⁷⁾ Skladbu vesnických usedlostí v polovině 19. století názorně přibližují mapy tzv. stabilního katastru (v Čechách ze 2. čtvrtiny 19. století). Jeho elaboráty jsou u každé obce doprovázeny přesným mapovým záznamem katastru včetně zachycení půdorysu obce se všemi objekty, odlišenými dokonce barevně podle jejich stavební kvality. Červeně jsou zachyceny objekty převážně zděné, žlutě dřevěné. Tímto způsobem mapy dokládají, že před polovinou 19. století byly v zástavbě vesnic východního Polabí nejrozšířenější objekty dřevěné (v řadě lokalit jsou za dřevěné označeny všechny budovy), které na počátku 19. století převládaly i ve zdejších městech. Naproti tomu zděná architektura se v době vzniku stabilního katastru prosazovala na vesnicích východního Polabí ještě dosti nevýrazně, a to i přes to, že již od poloviny 18. století byla vydávána administrativní nařízení zakazující stavět ze dřeva, která souvisela s tzv. protiohňovými patenty a se stavebními řády.¹⁸⁾ Protiohňové patenty a různá další nařízení

16) Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/3.

17) Oblast českého polabského domu zahrnuje část Mělnicka, Boleslavsko, Turnovsko, Kouřimsko, Poděbradsko, Nymbursko, Jičínsko, Čáslavsko, Chlumecko, Novobydžovsko, Pardubicko, Hradecko a Chrudimsko. Na západě zasahuje tento typ domu ku Praze, na severu k Semilům a na východě k Lito-myšli.

18) Soubor starších stavebních nařízení doplněných o nová ustanovení byl posléze shrnut do ve své době skutečně moderního stavebního řádu z roku 1833. Řád stanovil všeobecné zásady při výstavbě domů ve městech, městysích a na vesnicích. O další předpisy byl rozšiřován v letech 1845 a 1864. Ve stavebních povoleních se požadovala stavba s nespalného materiálu, případně zaklenutá. Výměna poškozených částí dřevěných staveb za nové se povolovala s podmínkou, že dojde k provedení omítky. Poddaní měli povinnost domy opravovat, avšak nesměli stavět nové domy bez povolení vrchnosti.

zakazující stavět ze dřeva se však v prostředí vesnic prosazovaly jen pomalu a ne vždy důsledně nebo byly obcházeny. Příčinou těchto jevů nebyla pouze chudoba. Nermalou úlohu sehrávala obliba, výhodnost a také dostupnost dřeva jako stavebního materiálu. Skutečnost, že dřevěné stavby převažovaly ve vsích východního Polabí i dříve, konkrétně v 17. století, dokládají četné úřední záznamy z pardubického panství a vzácně svědčí o tradici dřevěných staveb v oblasti i dokumenty ještě starší. Co se týče zděných staveb, z uvedených pramenů vyplývá, že na pardubickém panství se zdily především mlýny a domy v městečkách. Od konce 18. století se dřevo stávalo vzácnější a dražší. Projevující se nedostatek dřeva byl jednou z podstatných okolností, vedoucích v průběhu 19. století k tomu, že se zděná výstavba začala v prostředí vesnic prosazovat jako vývojový trend. Ve vsích regionu stálo ovšem hojně dřevěných staveb ještě v poslední čtvrtině 19. století, kdy se na ně obrátila pozornost národopisných pracovníků. (Jistý počet staveb ostatně dožíval po celé 20. století.) Ačkoliv se v důsledku okolností vývoj tradiční dřevěné architektury v polovině 19. století již v podstatě uzavřel, právě dřevěné stavby s řadou archaických rysů figurovaly jako jeden z národních symbolů a stávaly se tématem, které bylo žádoucí studovat. K těm, kdož se na dokumentaci dřevěných staveb zaměřili, patřil i učitel působící na vesnických školách, Josef Hanuš.

Co vlastně viděl kolem sebe, když procházel vesnicemi na Přeloučsku a Pardubicku? Dřevěný polabský vesnický dům 18. a 19. století se vyznačoval více variantami. Nejtypičtější byl přízemní roubený dům tradiční trojprostorové dispozice, zbudovaný z tesaných trámů obílených vápnem i na vnějších fasádách nebo omazaných hliněnou omazávkou (tzv. „v kožichu“, v regionu „na kabát“). Vedle domů s omazanými stěnami je doložena i úprava, kdy stěny byly pouze vyspárovány, zatímco trámy zůstávaly odhalené. Ve štítovém průčelí domu, obráceném obvykle k veřejnému prostranství, byla dvojice oken, sdružených nebo samostatných. Běžným stavebním prvkem s kontinuitou ve starší době zůstávala ve vrcholu štítu předstupující stříška nazývaná kabřinec, ale docházelo i ke zvalbení štítu pod vlivem domů v oblasti Českomoravské vysočiny. Štít bez podlomení měly starší domy pomocí prodloužených zhlaví trámů poměrně výrazně předsazen před průčelní stěnu. Střechu kryla sláma nebo tzv. rákos (orobinec), případně dřevěný šindel. Architektonický vývoj po stránce výtvarné vrcholil u dřevěného polabského domu na přelomu 18. a 19. století. Zajímavé transformace, společné střednímu i východnímu Polabí a přilehlým oblastem Pojizeří a Podkrkonoší, se projevily hlavně ve tvarosloví štítu (lomenice). Bedněný štít byl dělen na určitý počet horizontálních a verti-

kálních polí oddělených lištami a římsami s řadou skladebných variant. Často byly v tomto duchu upravovány i starší stavby, jejichž původní štíty byly prostší, obvykle jen svisle bedněné. Míra složitosti lomenic dosáhla vrcholu ve 40. – 60. letech 19. století. Od 2. poloviny 19. století začaly být tyto domy omítány vápennými omítkami a opatřovány štukovým členěním. Vizually se tak přiblížily stavbám zděným. Za jednu z variant polabského vesnického domu je považován dům s průčelní podsíní. Vliv na jeho vznik mělo patrně hlavně předsazování štítu. Na počátku 19. století byl již na ústupu.¹⁹⁾ Další variantou polabského domu je dům s podlomením, úzkou stříškou na spodní straně průčelního štítu, která souvisí se sedlovou střechou a chrání okenní průčelí před zatékáním. Západní hranice svého výskytu dosahovala tato varianta na Pardubicku.²⁰⁾

Nebyly to ovšem jen dřevěné stavby, které v počátcích Hanušova zájmu o tuto problematiku tvořily zástavbu vesnic, ve kterých se pohyboval. Zděná architektura se v průběhu 19. století prosazovala i ve vsích východního Polabí stále důrazněji. Vedle administrativních nařízení a zlepšených majetkových poměrů obyvatelstva se podílely na redukci tradičních roubených staveb s měkkou krytinou a na procesu přestavby objektů vesnické zástavby ve zděné také požáry, po kterých se na rozdíl od dřívějších období budovy již neobnovovaly ze dřeva. Poměrně častým řešením bylo též obezdívání starších roubených domů, užívané ještě i v 1. polovině 20. století. Hmotově a půdorysně zůstávaly zděné stavby prakticky kopiemi roubených. Ve shodě s tím bylo nejvíce exponovanou částí domu štítové průčelí. Tvarosloví a výzdoba zděných štítů se formovaly pod vlivem již existujících vzorů slohové architektury. V korespondenci s prostředím měst se na průčelích objevil i plastický dekor, barevně zvýrazněný. V regionu pocházejí

Jelikož zvýšené požadavky na výstavbu vedly k větší profesionalizaci stavebních prací, vrchnosti usazovaly ve vsích specializované řemeslníky, hlavně tesaře a zedníky. Na počátku 19. století se též objevily první plánky ke stavbě vesnických domů, které začali projektovat místní stavitelé.

19) Vyskytoval se v okolí Jičína, Mladé Boleslavi, Nymburka, Českého Brodu, na Kolínsku, Kutnohorsku, na Pardubicku i Královéhradecku. Je doložen také v oblasti Kladska.

20) Podlomení je v různých variantách příznačné hlavně pro Slovensko, Slezsko, část Moravy a pro Českomoravskou vrchovinu, odkud zasahovalo do Polabí. Nejzápadněji na území východního Polabí byly domy s podlomením při výzkumech ve 2. polovině 20. století dokumentovány ve výběžcích určitých lokalitami Stojice, Svojsíce, Cihelna u Choltic, Brloh, Štěpánov, Benešovice, Škudly, Rečany nad Labem a lokalitami Opočinek, Živanice, Kříčeň, Žáravice.

nejstarší dochované zděné stavby s dekorativními prvky ve štítě z prvních desetiletí 19. století. Na těchto stavbách je patrný vliv ohlasů baroka, klasicismu a empíru, ovšem v rustikálních formách. Kromě štítových průčelí byl vliv barokní a klasicistní architektury, často ve svébytné směsi, dobře patrný zejména na formách náročně zdobených zděných a klenutých vjezdových bran do dvorů zemědělských usedlostí, jejichž výstavba se v 1. polovině 19. století značně rozšířila. Kolem poloviny 19. století se zděné domy nejčastěji vyznačovaly štíty završenými valbičkou a výraznými římsami na rozhraní průčelní stěny a štítu, které napodobovaly profilované římsy dřevěných staveb, někdy včetně protažení pod přesah střechy, tvarovaného jako zhlaví dřevěného trámu. Kompozice oken se mnohdy blížila sdružené formě. Od poloviny 19. století se začaly ve tvarosloví zděných domů včetně výzdoby štítů a průčelí projevovat vlivy romantismu. Docházelo k příznačnému mísení klasicistních a pseudogotických prvků. Vedle romantických vlivů se v závěru 19. a ještě i na počátku 20. století uplatňovaly obecně historizující vlivy, nejvíce pseudorenesanční. V závěru 19. století se objevily i domy s pseudobarokními štíty nebo drobnějšími barokizujícími články a působit začala především dekorativní secese. Vedle uvedených projevů navazujících na slohovou architekturu vznikaly ovšem v 19. století běžně zděné domy, jejichž fasády byly prakticky nečleněné, se štíty mnohdy jen bedněnými. Přes určitou konzervativnost forem se ve 2. polovině 19. století nevyhnulo stavbám na vesnici pronikání nových konstrukcí. Jednalo se hlavně o plošší krovy vaznicových soustav, ploché valené klenby a užití železných profilů. Štíty u domů s krovem vaznicových soustav byly většinou ostré, důraz na ztvárnění římsy mezi štítem a průčelní stěnou se oslaboval. Výraznou proměnu tradiční skladby vesnického domu představovalo v uvedené době zavádění sporáků, nového typu kombinovaného topeniště s uzavřeným ohněm. Tento proces vedl k opouštění dosavadních dispozičních schémat souvisejících s provozem černé kuchyně s otevřeným ohněm a směřoval k poslední tradiční variantě trojdílného půdorysu, kterým byla na přelomu 19. a 20. století dispozice s relativně úzkou chodbovitou průchozí síní a dvěma komíny zapojenými do příčných stěn síně, které umožňovaly vytápění obou krajních částí.

Postupné, ale nevyhnutelné prosazování zděné architektury v zástavbě vesnic a další dobové proměny bydlení na vesnici nebyly ovšem pro Hanuše tím, co považoval za nutné dokumentovat a zaznamenávat. Jestliže se těmito jevy vůbec zabývá, činí tak velmi stručně a okrajově, případně nostalgicky poukazuje, jak svéráz české vesnice zaniká. Pomineme-li dobové trendy a přístup k tématu vesnických staveb, je Hanušův přístup pochopi-

telný i z toho hlediska, že zděné stavby byly v prvních desetiletích jeho národopisné práce prakticky novostavbami, u nichž dobová zaslepenost ani nepředpokládala, že by mohly nést znaky „lidovosti“ a být projevem oné „duše lidu“, na kterou si tehdejší národopisné bádání tolik potrpělo. Tzv. lidová kultura není ovšem v žádném období něco izolovaného, co by se vyvíjelo nezávisle na dobové realitě. Tak i zděné vesnické stavby neoddělitelně souvisely s vývojovou linií architektury, která se v nich odrážela stejným způsobem, jakým dříve ovlivňovala stavby dřevěné, a zároveň také vycházely z tradičních norem vesnických obydlí, vytvořených v souladu s geografickými a přírodními podmínkami a se způsobem života obyvatel venkova.

Hanušova stať „Selský statek polabský...“ je nejen prvním pokusem o ztvárnění tohoto tématu autorem, ale zároveň i první známou prací zaměřenou na povšechné zobecnění charakteru dřevěných staveb v zástavbě vesnic východního Polabí vůbec. Pokusme se zhodnotit, nakolik se Hanušovi jeho záměr podařil a jaké poznatky, důležité pro poznání vývoje zástavby vesnic v regionu, v textu soustředil. Vzhledem k tomu, že často používal vyloženě nářečních terminologických výrazů, odlišíme tyto na rozdíl od výrazů obecnějších kurzívou, při čemž tento způsob dodržíme i při hodnocení dalších Hanušových prací.

Úvod stati není sice dlouhý, ale problematika vsi jako sídla je tu řešena z nejrůznějších úhlů pohledu. Nejprve se Hanuš zabývá půdorysnými typy vesnic s uvedením příkladů. Při hodnocení je sice poplacen dobovým názorem, zaměřeným na vyhledávání staroslovanských kořenů sídel, ovšem jak vyplývá z jeho pozdějších poznámek, otázky typologie půdorysů vesnických sídel ho velmi zajímaly a byl v tomto směru dobrým pozorovatelem a posléze i badatelem prostřednictvím kartografických pramenů.²¹⁾ Dále

21) V Hanušově pozůstalosti (viz SOkA Pardubice, sign. 5/13) najdeme například listy, na kterých je formou tabulky ke každé zanesené obci zanesen rok katastrální mapy, počet domovních čísel, půdorysný typ, počet dřevěných a zděných staveb, rozlišených na „domovní s chlívy, stodoly, sruby, baráky“ a poznámka o orientaci plužin ke světovým stranám. Již nyní Hanuš vystihuje poměrnou četnost vsí, jejichž zástavba je situována pouze po jedné straně cesty nebo potoka a „hony“ (lány polí) běží rovnoběžně vedle sebe vždy naproti příslušné usedlosti. Zaznamenává, že obyvatelé takových vesnic cizí škádlivali, že pečou chleba jen po jedné straně. Tyto jednostranné, ale i oboustranné, půdorysně pravidelně organizované lánové vesnice vznikaly v oblasti ve 13. a 14. století jednorázovým vyměřovacím aktem podle pravidel tzv. zákupního práva. Pohybujeme se ovšem v areálu, osídleném dosti výrazně již v ranném středověku. Starší sídla, příznačná nejspíše menšími rozptýlenými celky, byla

se Hanuš snaží zobecnit orientaci domovních průčelí ke komunikaci a světovým stranám.²²⁾ V souvislosti s pokusem vystihnout typickou dispozici zemědělské usedlosti, jmenuje další budovy ve vztahu k obytnému stavení²³⁾ a nezapomíná ani na způsoby ohrazování pozemku kolem usedlosti.²⁴⁾ Konečně se rozepisuje také o sociálním rozvrstvení vesnice z hlediska vlastnictví půdy.²⁵⁾ Skutečností, že ve snaze o zobecnění jevů

podle zákupního práva nově přeměřována a tím i koncentrována. Nejrozšířenějším půdorysným typem se zde staly vsi návesní, s více či méně rozsáhlým a uzavřeným centrálním prostorem, do něhož byla orientována čela parcel jednotlivých usedlostí. K přeměřování vesnic docházelo ještě i v 1. polovině 16. století, kdy v důsledku budování rybníků a s tím spojených rozsáhlých terénních úprav některá sídla zcela zanikla a jiná byla doslova přesunuta na jiné místo. K dalším výrazným sídelním změnám došlo ve východním Polabí v období poslední čtvrtiny 18. a počátku 19. století. Podnětem byly tzv. Raabovy reformy, podle kterých se ve snaze zefektivnit využití půdy parcelovaly pozemky rušených panských dvorů a rybníků pro usedlosti zcela nově zakládáných vesnic. Půdorysy takových osad, ať už byly zakládány samostatně, nebo byly přičleňovány ke starším obcím, se vyznačovaly geometrickou jednoduchostí a Hanuš je charakterizuje jako „stavěné v ulici“, což ale neodpovídá všem případům.

22) Hanuš shledává upřednostnění této orientace k jihu nebo jihovýchodu. V převaze nacházel domy s průčelím obráceným ke komunikaci (důsledek vymezení poměrně úzkých dlouhých parcel, pro území Čech charakteristické), za starší ovšem považuje domy stavěné „po délce cesty“ (tj. orientované štítovým průčelím do dvora) a uvádí příklady vesnic s takovou zástavbou. Vznik takto orientovaných usedlostí je ale třeba hledat nejspíše v konfiguraci terénu, zvláště s ohledem na časté mokřady, které nedovolily vytvořit klasickou láno-ovou parcelu.

23) Hanuš uvádí roubenou stodolu uzavírající dvůr do polí, naproti domu přes dvůr zase „srub s kůlnou, *svinské chlíuky*, *kurník* či *slepičník*“, uvádí příklady vesnic, kde našel některé usedlosti zcela *zauřeny* sestavou: „stavení s *chlívem* a *maštalej*, srub, stodola a *vejminek*“. Při „chaloupkách a barákách s *domouním stavením* souvisí *chlíu* a mlátek a naproti ...stojí sroubek“... Je dosti pravděpodobné, že se Hanuš v terminologii jednotlivých objektů přidržuje výrazů, jak je slyšel v terénu používat, mohl ovšem vyjít i z jazyka archivních pramenů, či se inspirovat v soudobé literatuře o vesnických stavbách.

24) Hanuš uvádí starobylejší působící způsoby (plot pletený z vrbového proutí nebo proplétaný z haluzí mladých borovic), které sice byly na sklonku 19. století v terénu pozorovatelné, ale ne výlučné.

25) Hanuš zdůrazňuje, že „v Polabí dosud jsou zachovány živnosti ve své původní rozloze“ a dodržuje se tradice předat usedlost nejstaršímu nebo nejmladšímu synovi (dle stáří rodičů), zatímco ostatní potomci se vyplácejí jen malými podíly, aby byla zachována celistvost živnosti. Přiznává však, že „nověji zhusta ...živnosti se roztrhávají...mezi domkáře neb dostávají se do ruk neselských“ Zemědělské usedlosti dělí podle výměry na „statky velké“ o výměře 60 – 300 korců (1 korec = 28,77a), na „velké chalupy“ s výměrou do 60

nepoužívá bližší datování, se Hanuš neodlišuje od soudobých prací s podobnou tematikou.²⁶⁾

Po úvodních informacích otevírá Hanuš téma dřevěných staveb. Dřevěné stavby jsou pro něho dokladem „samostatného českého slohu“, který se dlouho postupně vyvíjel, až dosáhl svého vrcholu, který může současník obdivovat v „posledních dochovaných vzorech“. Řadí „české stavby selské“ k starým památkám dochovaným nám předky a zbudovaným „se zručností ba umělostí starých mistrů tesařů“. Upozorňuje zároveň, že „každý okrsek má svůj ... sloh zvláštní“, což vysvětluje působením tesařů vždy v určitém okruhu a tím, že se řídili „svým samorostlým vzorem aneb od mistra přijatým“. Tyto názory později přenáší do svých dalších prací o tradiční zástavbě vesnic. Hanušův popis konstrukce roubeného domu je možno hodnotit jako odpovídající jeho technickým znalostem. Ne vždy vyjadřuje konkrétní jev s jednoznačnou přesností. Stavbu roubeného domu popisuje od přípravy dřeva přes založení stavby, vyroubení stěn a jejich úpravu, položení okapových vaznic, stropních trámů, konstrukci stropu a střechy včetně krytiny a dalších stavebních detailů až po konstrukci štítu (lomenice). Jednotlivé konstrukční prvky označuje hovorovou terminologií.

Lomenice patřily k Hanušovým oblíbeným tématům. Zdůrazňuje, že ztvárnění lomenice byla věnována na domě hlavní péče. „Na ní jest viděti zámožnost budovatele, ona charakterizuje ves a krajinu. Stopujeme-li její vývoj, najdeme v jednom okolí jeden a týž způsob výzdoby, což svědčí o důvtipu a vynalézavosti našich mistrů tesařů. ... Budovatel nešetřil, jen aby se mohl pochlubití pěknou lomenicí, která je trvalou ozdobou chalupy, i té nejmenší. A k tomu byli voláni známí mistři osvědčení, ano, specialisté v robení jich.“ Hanuš popisuje rozčlenění lomenice na „*kuklu*“, „horní bednění“ od *kukly* až k příčnému trámu „*římsu*“ a „dolní bednění“ od *římsu* dolů. Výrazem *kukla* označuje kabřinec, architektonický prvek situovaný ve vrcholu dřevěných štítů v podobě předstupující stříšky, chránící bednění

korců, a na „malé chalupy“ s výměrou do 40 korců. Výměra „chaloupek a baráků“ nepřevyšovala 10 korců. Zaznamenává též dosud panující vztahy sociálně rozděleného obyvatelstva vesnice, odpovídající tradičnímu modelu, závislému na držbě půdy, při čemž „obyvatelé vsi bez polí, podruží, jsou v podruží a bydlí v komorách chaloupek i baráků a podělkují na selském při polní práci neb nádeniči za plat. Ti najímají si obyčejně obecní neb panské pole, jež jim hospodáři sdělávají aneb dostávají za stálé služby navíce nějaký záhon pro brambory neb len“.

26) Viz například **J.F. Hruška**: Statek i chalupa na Chodsku. Český lid, II., 1893, s. 44-53, 153-158, 566-575, 645-655 nebo **V. Houdek**: Hanácký grunt. Tamtéž, s. 140-152, 382-391.

štítu před zatékáním. Pro Hanuše je kabřinec důležitý především záklopou, prknem, které kabřinec zesponu uzavírá. To, co Hanuše na záklopě zajímá, je malovaná výzdoba její plochy včetně pamětního nápisu, přibližujícího okolnosti stavby. Považuje nápisy za „zbylé památky ... literatury lidové“. Již v první práci o tradičních vesnických stavbách si u nápisů všimá charakteru užitého písma: „bývá originelní, nesoucí stopy tisknutého i psaného švabachu dle tehdejšího pravopisu. Velká písmena nebývají všude na začátku neb u vlastních jmen, nýbrž jak a kam se písaři zalíbilo. Povšimnutí sluší i krásné inicialky, jež zdají se býti dílem kantorův.“²⁷⁾ Hanuš postupně zaznamenal desítky těchto pamětních nápisů. V první verzi práce o dřevěných stavbách jich uvádí celkem 30 ze sedmnácti lokalit. Ne všude měl zprvu uvedena popisná čísla, ale později je většinou doplnil a zároveň dopsal do mezer textu, na další volná místa a na volně vložené lístky dalších 40 nápisů, nepočítaje v to takové nápisy, které při této příležitosti opakoval nebo opravoval. Některé uplatnil ve vlastivědné regionální monografii Pardubicko – Holicko – Přeloučsko (1903 – 1926), na jejíž přípravě se podílel.²⁸⁾ Zprávy o malbě, úzce související s nápisy na záklopách, a jejím uplatnění na dalších plochách lomenic náleží spolu se zaměřením na ostatní výzdobné prvky (plochu členící latě, světlíky, okénka, profilované římsy, dlabaná výzdoba, *makovičky*, korouhvičky) k významným přínosům Hanušovy dokumentární práce.

Zdá se, že vedle štítových průčelí roubených domů Hanuše v tradiční zástavbě vesnic velmi upoutávaly také dřevěné stodoly. Popis takových

27) Tuto myšlenku i v pozdějších pracích Hanuš rád připomíná a srovnává charakter nápisů, zvláště iniciál, s výtvarnými projevy v rukopisných kancionálech, s nimiž se setkal v některých vesnických kostelích a ve sbírkách pardubického muzea. Výtvarné výzdobě rukopisných kancionálů z východočeské oblasti věnovali v 90. letech 19. století pozornost i další autoři. Viz např. Č. Zíbrt: Kancional Jana Drašnara, kantora doberského. Český lid, I, 1892, s. 579-584 nebo A. Šolta: Kancionály psané vesnickými kantory z Chrudimska, Chrudim 1899. Sám Hanuš se k tématu vrátil ve 20. letech 20. století v rukopise Modlitební knihy a kancionály. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, R 12/6.

28) Nejspíše z nepozornosti při tom došlo i k omylům, například nápis na záklopě čp. 8 v Bukovce byl lokalizován do sousední Habřinky, což se odráželo i v pozdějších Hanušových pracích. Viz Pardubicko – Holicko – Přeloučsko, III., 1909, s. 9. V původní verzi rukopisu „Selský statek polabský ...“ jsou k roku 1893 uvedeny nápisy: z Bezděkova: čp. 3, 5, 11, 17, z Blatníkovské Lhotky: čp. 1, z Čepí: čp. 20, z Dolan: čp. 9, z Dřenic: čp. 3, 7, z Duban: čp. 10, z Horní Rovně: čp. 8, 14, z Lánů na Důlku: čp. 10, 21, 23, z Popkovic: čp. 13, z Rohoznice: čp. 14, ze Semína: čp. 22, ze Sovoluské Lhoty: čp. 7, ze Starých Čivíc: čp. 7, 13, ze Starých Jesenčan: čp. 17, 18, ze Starého Mateřova: čp. 7, 16, 27, 29, 36, z Trnávky: čp. 13, z Veselí: čp. 29.

stodol řadí ve stati hned za informace o lomenicích s poznámkou, že o chlévu a maštali přiléhajících k domovnímu stavení bude promluveno později. Přes zájem o stodoly, který dotvrzuje i Hanušova kresebná dokumentace, jsou však informace uvedené v první Hanušově práci o tradičních stavbách na vesnici ještě oproti pozdějším zpracováním dosti kusé a zaměřené pouze na některé typy stodol, i když přinášejí již základní fakta.²⁹⁾ Po stodolách obrací Hanuš pozornost ke „srubu“, objektu se skladovací funkcí s hlavním využitím jako sýpka. U malých chalup uvádí „sroubek“ jehož základnou „bývá čtverec neb obdélník s dvojnásobnou délkou šířky“, stojící o samotě přes dvůr naproti domu a sloužící v létě ke spaní. Zároveň připomíná „krby“ (holubníky), umístěné „pod střechou srubu i domovního stavení, mezi trámy“, o nichž víme, že byly zhotoveny z prken, případně pletené z proutí v podobě oválovitých košů.

Za příklad k podrobnějšímu výkladu o jednotlivých částech zemědělské usedlosti včetně údajů o rozměrech staveb, jednotlivých prostor a stavebních prvků volí Hanuš usedlost čp. 11 v Bezděkově. Činí to způsobem navozujícím pocit zobecnění popisovaných jevů, čemuž napomáhají odkazy na příklady z jiných objektů. Nejprve s využitím terminologie jednotlivých konstrukčních prvků popisuje dřevěnou vjezdovou bránu s vraty, aniž se zmiňuje, že usedlost čp. 11 má již v té době vjezdovou bránu zděnou. Pouze upozorňuje, že podobnou dřevěnou bránu je možno ještě vidět v Horní Rovni, ovšem bez bližší identifikace. Stručněji pak hovoří o zděných vjezdových branách, které považuje za historicky novější. Uvádí několik pozornosti hodných příkladů takových bran a konstatuje, že „i ty nyní ustupují a nahrazují se jednoduchými vraty o pilířích“. Několik podrobností udává o pilířích („sloupech“) dřevěných, s nimiž se setkával zpravidla „u menších chalup“. V logické návaznosti pojednává stručně o „záhrobní“ podél nádvořího průčelí domu a pokračuje podrobným popisem konstrukce domovních dveří včetně řešení vstupu sdruženého se sousedícím oknem nazývaným „*polenice*“, způsobů zavírání a terminolo-

29) „Stodola“, píše Hanuš, „jest též dřevěná, základna její jest souměrný osmiúhelník neb pravouhlý obdélník ...“ Z dalšího popisu vyplývá, že Hanuš se v terénu setkal jak s archaicky působícími konstrukcemi stodol polygonálních s nízkými stěnami a vysokou střechou sahající téměř k zemi, tak s roubenými stodolami, u kterých výška stěn korespondovala s vjezdovými vraty. V rámci popisu stavební konstrukce stodol uvádí Hanuš základní názvosloví jednotlivých prostorových částí a stavebních prvků a věnuje pozornost úpravě mlatu i opatřením při výmlatu. Zmiňuje se, že „u velkých statků jsou stodoly i o dvou mlatech“, zatímco „při chaloupkách sousedí „mlátek s chlívem a má jen jeden přístodolek“.

gie jednotlivých prvků. Postupně popisuje domovní síň včetně komína a obsluhy topeniště ze síně, dále světnici počínaje vstupem do ní přes topeniště a výklenkový „krb“ ve zdi, odvětrávání místnosti, okna, výzdobu interiéru a posléze uvádí i základní mobiliář a detaily vybavení včetně osvětlování. Stejně tak u komor počíná popisem vstupů a pokračuje charakteristikou využití těchto prostor a jejich vybavením. Zmiňuje se též o dalších specializovaných obytných prostorách ve formě výměnkářských světniček, přístěnků a podobně. Navazuje popisem hospodářských prostor domu: chlévů a maštálí včetně vybavení, osvětlování, způsobů jejich čištění a bydlení námezdných pracovních sil v těchto prostorách. Z dalšího příslušenství usedlosti popisuje vzhled, funkci a vybavení objektů a prostor uváděných pod výrazy: „svinské chlíuky“, „kulna“, „řezárna“ čili „sousek“, „kulnička“. Dopodrobna se věnuje čerpacím zařízením studní. V závěru stati se vrací ke způsobům oplocení usedlosti, popisuje pletené a tesové dřevěné ploty, dále „zahrádku“ před okny i „sad“ včetně včelích úlů, „sušky“ (sušírny ovoce) a ochrany domu vzrostlými stromy. Všechny popisy jsou terminologicky bohaté a předkládají věrné informace o konstrukci a fungování objektů dřevěné architektury, které měl Hanuš v poslední čtvrtině 19. století možnost v terénu zdokumentovat. Dnes, když Hanušovy rukopisy slouží k poznání vývoje zástavby vesnic jako pramen, omyly v hodnocení určitých projevů význam jeho práce nesnižují, neboť víme, že plynuly z dobové úrovně poznání i názorových trendů tehdejšího historického bádání.³⁰⁾

Určitá další fakta, která se do textu o stavbách nedostala, nalezneme mezi rukopisy uloženými v deskách „Národopis Pardubicka 1888“ ještě ve stati „Selská kuchyň“ (40 listů s doplňky).³¹⁾ Jedná se o podrobnosti konstrukce chlebové pece a její obsluhy, jsou tu rozšířeny údaje o skladování moučných surovin a polních plodin a konečně dosti podrobný popis konstrukce a provozu sušírny ovoce, později ještě o některé detaily doplňovaný.

30) Pokud se Hanuš ve stati zmiňuje o konkrétních lokalitách, jsou to: Bezděkov, Blatníkovská Lhotka, Brozany, Čepí, Dolany, Dřenice, Dubany, Horní Raškovice, Horní Roveň, Klenovka, Kříčeň, Lány na Důlku, Mělice, Opočíněk, Osice, Popkovice, Rohoznice, Rosice nad Labem, Rybitví, Řečany nad Labem, Semín, Spojil, Sopřeč, Sovoluská Lhota, Srnojedy, Staré Čivice, Staré Jesenčany, Starý Mateřov, Svinčany, Trnávka, Veselí.

31) Viz VCM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/3 b).

K rukopisu, který Hanuš vystavoval na národopisné výstavě, byla připojena obrazová část z kreseb, majících výrazně dokumentární charakter.³²⁾ Snad byla uložena v deskách s nápisem „Zbylé památky lidového umění v Polabí. Josef Hanuš“, které tvoří součást Hanušovy pozůstalosti a některé jeho kresby jsou v nich vloženy.³³⁾ Není to však soubor z národopisné výstavy, neboť prvotních 83 listů obrazové dokumentace Hanuš v pozdějších obdobích přerovnával a doplňoval, takže jsme dnes odkázáni pouze na pokus rekonstrukce původní verze. Autorem kreseb v souboru pro národopisnou výstavu byl většinou sám Hanuš. Ty z nich, které dnes máme k dispozici, jsou provedeny tužkou, některé kolorovány akvarelem, půdorysy jsou částečně dotvořeny perem. U čtyř listů s částečně kolorovanými kresbami je průkazné autorství Zdenka Hatláka.³⁴⁾ Tématicky ve vyobrazeních převažují tradiční dřevěné stavby a částečně i mobiliář venkovských obydlí.³⁵⁾ Jedná se o první záměrně vytvořený kresebný soubor, zobrazující zástavbu vesnic v okolí Přelouče, Lázní Bohdaneč a Pardubic, ojediněle rozšířený též o lokality v okolí Sezemic, Dašic, Holic. Náměty kreseb a jejich řazení zhruba odpovídají kompozici textu ve stati „Selský statek polabský...“. Na ukázky půdorysů usedlostí navazují příklady dřevěných štítů (lomenic), další vyobrazení zachycují vjezdová vrata do dvora s dřevěnými pilíři, zděné vjezdové brány a ukázky plotů různé

32) Viz poznámka 7). Hanuš uvádí, že obrazová příloha obsahovala mimo jiné vyobrazení „47 kovaných křížů z Bohdanče, Choltic, Jezbořic, Pardubic a Rovně, 5 plánů selských stavení a 5 starých škol (Bezděkov, Čivice, Lepějovice, Svinčany, Osice), dřevěné zvonice (Jezbořice, Semín, Třebosice), různé stodoly, 32 ornamentů prací kolářských a 66 kovářských, *jeřábky* a zvoničky, různé podoby vrat, lenochů, stolic, závor, *visáků*, dveří, oken s *polenicí*, okřídlení, záklop, *makoviček*, 33 lomenice ...a jiných nákresech vztahujících se k selskému obydlí“. Viz SOKA Pardubice, Kniha památní školy bezděkovské, s. 118-119.

33) Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. 12/5 a) – j).

34) Jde o vyobrazení detailů intarzovaného a malovaného nábytku, dveří, kovářských výrobků a pistole s křesadlovým zámkem na listech 38, 39, 55 a 59. Později Hanuš k souboru přiřadil ještě další Hatlákovy kresby, které měl k dispozici. Zachycují detaily dveří, nábytku, kamen, kovářské výrobky a nářadí k obsluze pece, vše vesměs z usedlosti V. Pavlasy ve Starých Čivicích, obci, kde Hatlák působil v letech 1891 – 1894 jako podučitel a pracoval v místním jednatelství národopisné výstavy.

35) Z Hanušových kreseb pouze 10 listů zachycuje výzdobu kovářských a kolářských výrobků, 14 listů kované náhrobní kříže ze hřbitovů v Bohdanči, v Pardubicích od sv. Jana Křtitele, z Horní Rovně, Lánů na Důlku, 5 listů zachycuje výšivky, vesměs z koutních plachet.

konstrukce. Jiné dokumentují konstrukci oken, domovních dveří v exteriéru i interiéru, branek a dveří srubu. Kresby zachycují také ukázky mobiliáře s detaily výzdoby intarzovaného i malovaného nábytku a řezaných lenochů a nohou lavic, detaily kachlových kamen a z interiéru též příklady profilovaných *visáků* na bidla. Dokumentace stodol je zastoupena příklady polygonálních i čtyřbokých objektů a detailně zpracovanými vraty. V souboru jsou obsaženy i nákresy *vah* studní, zvoníčků a dřevěných kostelních zvoníc. Kresby jsou často zhotoveny v konkrétním vyznačeném měřítku, případně i s orientací vůči světovým stranám, obsahují názvosloví a zobrazení detailů jednotlivých prvků, zejména takových, na kterých se projevuje zdobnost. V případě lomenic se jedná o římsy, lišty, světlíky v bednění, motivy malované výzdoby včetně nápisů na záklopách kabřinců, *makovičky*, součástí kreseb jsou i pohledy na tvarování okrajů střechy u štítu, na upevnění *kalence* na hřebeni střechy, na hlavici komína nebo příklady profilovaných zhlaví okapových vaznic, nazývaných *pravidla*. U oken jsou detailní kresby věnovány zobrazení nadokenních říms (*řím-sů*), svislých sloupků (*pratýsků*), parapetů (*pankálů*), u dveří prvkům jako jsou hřeby, fošny a klíčové štítky a dále způsobům zavěšení a zavírání („závora“, „šupák“). Nechybí ukázka domovních dveří sdružených s *polenicí* a dělených dveří „půlových“.³⁶⁾

36) Pokus o rekonstrukci souboru kreseb pro národopisnou výstavu viz příloha I. V nejstarším období shromažďování kresebného i poznámkového materiálu k dokumentaci zástavby vesnic se Hanuš kromě svého působení Bezděkova pohyboval především v blízkém okolí. K okruhu nejbližších vsí, jimiž jsou Staré Čívce, Lány na Důlku, Opočíněk, Valy a Veselí, je možno přiřadit ještě Klenovku, znal také Barchov. Další skupinu lokalit, která na uvedený okruh navazuje na východě, tvoří Smojedy, Popkovice, Starý Mateřov, Třebosice, Dubany, Dřenic a směrem k jihu Jezbořice, tento půlkruhový pás doplňují Staré Jesenčany, Čepí, Svinčany a Horní Raškovice. Hanuš se věnoval také obcím Choltice, Svojsice a Stojice. Všechny uvedené lokality se nacházejí v té části Pardubické kotliny, která se šíří od levého břehu Labe k jihu, část z nich se nalézá i na zvýšené opukové tabuli mezi kotlinou a pásmem Železných hor. Z lokalit na pravém břehu Labe se v kresebné dokumentaci k roku 1893 objevují Rybitví, Blatníkovská Lhotka a Mělice, ve statí jsou zmíněny také Rosice nad Labem a jinde v poznámkách z té doby i Černá u Bohdanče a Živanice. Všechny tyto pravobřežní polabské obce byly v Hanušově době z levého břehu dobře dostupné přívozy u Rosic, Smojed a Valů. Jinou skupinu polabských obcí v Hanušově dokumentaci k roku 1893 nalézáme západně od Přelouče. Zatímco ze Semína prezentuje Hanuš v obrazové dokumentaci pouze kostelní zvonici, ve statí, kde uvádí konkrétní stavební projevy také z blízkých Řečan nad Labem a z Trnávky, se ohledně Semína zmiňuje ještě o dalších faktech. Patrně jej tehdy do Semína a okolí

Určitá fakta naznačují, že kresby zařazené do souboru pro národopisnou výstavu nevyčerpávaly vše, co měl Hanuš k dispozici. Mezi kresbami dochovanými v jeho pozůstalosti najdeme například rokem 1892 datovanou kresbu tužkou, zachycující dřevěné loubí podsíně před vstupem do domu zájezdní hospody čp. 22 v Bezděkově, kterou do vystavovaného souboru nezařadil. Sledování časové linie Hanušovy dokumentární práce je však obtížné, především proto, že své kresby datoval pouze výjimečně. Nemáme tudíž možnost dojít k přesnější představě o rozsahu a zaměření jeho práce v jednotlivých obdobích.³⁷⁾

přivedl právě záměr dokumentovat semínskou kostelní zvonici, která byla přeloučským výstavním odborem navržena k modelování pro národopisnou výstavu. Další ze vsí z tohoto okruhu, kterou Hanuš znal, je Lhota pod Přeloučí. Zájem o dřevěné kostelní zvonice jej přivedl do Pardubiček i do ještě vzdálenějších Ředic na Holicku. S cestou do okolí Holic mohou souviset Hanušovy poznatky o lokalitách Spojil a Kladina. Skupinou lokalit, vázaných nejspíše na Hanušův kontakt s bratrem Václavem, jsou Horní Roveň, kde byl Václav tehdy učitelem, a blízké Platěnice a Platěnsko v okolí Dašic. Určitý soubor v Hanušových kresbách tvoří i vesnice Dolany, Kříčeň a Rohoznice severně od Lázní Bohdaneč, jejichž zástavbu mohl autor mohl znát již z doby svého pobytu v Osicích, taktéž ve stati připomínaných. Z Bohdanče, případně z Rybitví, nebylo daleko ani do Hrádku. Zdánlivě izolovaně stojí v Hanušově práci zprávy o lokalitách Břehy a Sopřech severovýchodně od Přelouče, Sovoluská Lhota jižně od Přelouče a Brozany u Pardubic, nejspíše ale proto, že nemáme k dispozici všechny Hanušovy materiály z tohoto období. Teprve pozdější doklady vypovídají, že Hanuš se zabýval nejen těmito, ale i dalšími okolními vesnicemi.

37) V obrazové dokumentaci, patřící k souboru prezentovanému na národopisné výstavě, jsou Hanušem v jednotlivých lokalitách zachyceny tyto objekty dřevěné architektury: Z Bezděkova: čp. 3 (zavírání dveří na závoru), čp. 11 (půdorys usedlosti, půdorys obytné části, lomenice s detaily, pohled na střechu z boku, okno s detaily, dveře srubu, vjezdová brána), čp. 17 (půdorys usedlosti, lomenice s detaily, kabřinec, hlavice komína, domovní dveře s *polenicí* s detaily, vjezd do dvora s vraty s dřevěnými pilíři, *tesový* plot), čp. 22 (okna s detaily), čp. 26 (vjezdová brána), čp. 27 (půdorys usedlosti, lomenice, okno s detaily), čp. 28 (vjezdová brána), čp. 30 (lomenice), čp. ? (zavírání na šupák), čp. ? (výzdoba kabřince), čp. ? (polygonální stodola), čp. ? (čerpací zařízení vahadlové studny s detaily), detaily výzdoby návesní zvoničky. Z Blatníkovské Lhotky: čp. 1 (vjezdová brána), čp. ? (výzdoba kabřince), čp. ? (detail čerpacího zařízení vahadlové studny). Z Dolan: čp. ? (lomenice), čp. ? (lomenice s detaily). Z Dřenic: čp. 3 (lomenice s detaily), čp. 7 (lomenice s detaily), čp. 15 (výzdoba kabřince), čp. 16 (výzdoba kabřince), čp. 69 (lomenice s detaily), čp. ? (výzdoba kabřince). Z Duban: čp. 3 (lomenice s detaily), čp. 10 (lomenice), čp. 14 (výzdoba kabřince). Z Jezbořic: čp. 17 (lomenice). Z Kladiny: čp. 18 (výzdoba kabřince). Z Kříčene: čp. ? (lomenice s detaily), čp. ? (lomenice). Z Lánů na Důlku: čp. 6 (výzdoba kabřince), čp. 16 (lomenice s detaily, sdružená okna s detaily), čp. 21 (půdorys

Vraťme se na tomto místě ještě k Hanušově dokumentaci usedlosti čp. 11 v Bezděkově. Setkáváme se s ní jak ve stati „Selský statek polabský...“, tak mezi nejstaršími sběratelovými kresbami. Pro Hanuše představoval tento objekt vzor „polabského statku“ a zhotovil podle něho zdařilý model, právem oceňovaný na národopisných výstavách v Přelouči i v Praze. Osudy tohoto modelu nejsou doposud zcela objasněny. V roce 1893 je charakterizován jako „model statku o dvou budovách“.³⁸⁾ V dokumentech pardubického muzejního spolku z roku 1922 pak čteme, že Hanuš věnoval muzeu „velký model statku v Bezděkově“. Do soupisu muzejních sbírek byl však model zanesen teprve ve 30. letech, shodou okolností právě Hanušem, který po odchodu do výslužby řadu let v muzeu působil jako kustod a správce sbírek, na jejichž soupisu mimo jiné pracoval. Pod přírůstkovým číslem 19240 zapsal „model statku čís. 11 v Bezděkově u Choltic“, vznikem ovšem kladený do let 1902 – 3.³⁹⁾ Dosavadní

usedlosti, lomenice s detaily), čp. 23 (lomenice s detaily), čp. 26 (lomenice s detaily), čp. ? (vjezd do dvora s vraty s dřevěnými pilíři, pletený a tyčkový plot) čp. ? (výzdoba kabřince). Z Mělic: čp. ? (detail čerpacího zařízení vahadlové studny). Z Opočínku: čp. 4 (půdorys usedlosti, dveře srubu, dveřní závora), pas-touška (domovní dveře, způsoby zajišťování dveří), čp. ? (domovní dveře s detaily), čp. ? (čtyřboká stodola), čp. ? (vjezd do dvora s vraty s dřevěnými pilíři, tesový plot). Z Pardubiček: kostelní zvonice. Z Platěnic: čp. 52 (lomenice). Z Platěnska: čp. 4 (stodola s detaily), čp. 6 (stodola). Z Popkovic: čp. 1 (lomenice), čp. 17 (výzdoba kabřince). Z Rohoznice: čp. 42 (lomenice). Z Rybitví: detaily výzdoby návesní zvoničky. Z Ředic: kostelní zvonice, čp. ? (polygonální stodola). Ze Semína: kostelní zvonice, čp. 4 (výzdoba kabřince), čp. 10 (výzdoba kabřince), čp. ? (lomenice), čp. ? (závora dveří s detaily). Ze Sovoluské Lhotky: čp. ? (výzdoba kabřince). Ze Srnojed: návesní zvonička. Ze Starých Čivc: čp. ? (dveře), čp. ? (způsob zavírání dveří na závoru) čp. ? (detaily čerpacího zařízení vahadlové studny). Ze Starého Mateřova: čp. 16 (lomenice s detaily), čp. 27 (lomenice s detaily), čp. 29 (lomenice), čp. ? (výzdoba kabřince). Z Třebosic: kostelní zvonice. Z Valů: čp. 5 (lomenice), čp. ? (čtyřboká stodola). Z Veselí: čp. 4 (průčelí domu s podsíní), čp. 11 (lomenice), čp. 29 (lomenice s detaily), čp. ? (výzdoba kabřince). Bez lokality: makovičky, visáky na bidla, dveře, vrata. Naproti tomu v textu stati je konkrétně uvedena pouze usedlost čp. 11 z Bezděkova. Kromě kostelních zvoníc Hanušem dokumentované objekty postupně zanikly.

38) Přeloučský výstavní odbor Hanušovi zaplatil za zhotovení modelu 30 zl., pro zajímavost, stejný obnos obdržel i přeloučský truhlář Kašpar Kudláček za zhotovení modelu kostelní zvonice ze Semína v měřítku 1 : 20. Viz SOKA Pardubice, Místní odbor národopisné výstavy Přelouč, fasc. I., protokol ze schůze výstavního výboru z 1. 5. 1893 a Výkaz o příjmech a výdajích ... 1893/94.

39) Viz SOKA Pardubice, Zápisy Muzejního spolku v Pardubicích, č. knihy 4, protokol ze schůze výboru z 24. 11. 1922 a VČM v Pardubicích, Seznam přírůstkový VI., s. 21, kde uvedeno: „Model statku čís. 11 v Bezděkově

stav bádání neumožňuje odpovědět na otázku, zda model, nacházející se dnes ve sbírkách Východočeského muzea v Pardubicích pod inventárním číslem E 935, je mladším duplikátem či snad rozšířenou verzí modelu z národopisné výstavy, případně co se stalo s verzí původní. Víme jen, že zhotovovat duplikáty modelů určených pro Národopisnou výstavu československou bylo po skončení výstavy obvyklé, zvláště v případech, kdy si originál modelu vyžádalo vznikající pražské národopisné muzeum.⁴⁰⁾ Rok vzniku uvedený Hanušem zároveň navozuje otázku, zda práce na modelu nesouvisely například s Krajinskou východočeskou průmyslovou výstavou v Pardubicích, konanou v roce 1903.

u Choltic, pracovaný pro Národopisnou výstavku v Přelouči a Národopisnou výstavu v Praze. Model zpracovaný v poměru 1: (vynecháno) dle skutečného stavu r. 1902.“ Následuje bližší výčet jednotlivých objektů s popisem prostorové dispozice, s citací nápisu na záklopě kabřince a na závěr poznámka: „Pracoval Jos. Hanuš, spr. školy v Bezděkově v l. 1902 a 1903“. Viz též Kniha se soupisem přijatých darů a zakoupených předmětů muzejních, s. 85. Také v dokumentu zachycujícím Hanušovu stížnost z roku 1925, kterou vznesl ohledně vandalského poškození modelu, k němuž došlo v důsledku jeho uložení v nezajištěné místnosti „při opravných pracích“, se hovoří o tom, že model byl vystaven na národopisné výstavě a je určen pro zemědělské oddělení. Viz SOKA Pardubice, Zápisy Muzejního spolku v Pardubicích, č. knihy 4, protokol ze schůze výboru ze 14. 9. 1925. O uložení modelu v pardubickém muzeu se Hanuš zmiňuje i v jednom ze svých publikovaných článků, kde udává, že je zhotoven v měřítku 1 : 20. Viz Josef Hanuš: O staré zájezdní hospodě v Bezděkově. *Krajem Pernštýnův XIII*, 1933, s. 50. Podrobný popis tohoto modelu viz H. Horká: Modely zemědělských staveb ve fondech muzeí v Pardubicích a Přelouči. *Východočeský sborník historický*, 2, 1992, s. 205-220.

40) Například v roce 1909 zhotovil truhlář Adolf Kvasnička za Semína pro městské muzeum v Přelouči model semínské kostelní zvonice v měřítku 1:10. Starší model v měřítku 1:20, zhotovený pro národopisnou výstavu Václavem Kudláčkem, zůstal v majetku Národopisného muzea v Praze. Podobně tomu bylo s modelem domu čp. 131 z Dašic, jehož duplikát byl Františkem Vomáčkou zhotoven v roce 1896. Z Hanušových poznámek se dozvídáme také o modelech dnes neznámých. Přeloučské muzeum vlastnilo například model tzv. Samkovy hospody z Lipoltic. Viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign 5/10 (Lipoltice) nebo 5/16 (poznámkový sešit). Ve fondech pardubického muzea jsou zase připomínány již v souvislosti s národopisnou výstavou v Přelouči připomínané a dnes neznámé Hanušovy modely návesního kříže a zvoničky z Bezděkova, které v době svého působení v muzeu zanesl i do soupisu sbírek. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/8, Hanušův rukopis „Pardubické muzeum historické“ a dále Kniha se soupisem přijatých darů a zakoupených předmětů muzejních, s. 85, zatímco v Seznamu přírůstkovém VI., s. 22 je zanesen pouze model zvoničky, vyhotovený dle tohoto zápisu v roce 1903.

Po skončení Národopisné výstavy československé rozvoj terénního národopisného výzkumu na Pardubicku ochabl. Z Prahy byly krajinským odborům navraceny zapůjčené exponáty, s výjimkou těch, které byly vybrány pro zamýšlené pražské národopisné muzeum. Bylo nyní na pracovnících odborů, aby uvážili, zda předměty navrátí majitelům nebo se budou snažit o jejich získání pro místní vlastivědná muzea. V Přelouči uložili vrácené sbírky v jedné místnosti městské radnice, ale k založení muzea zatím nedošlo a krajinský odbor pomalu ustal v činnosti. Hanuš jako sběratel se ve srovnání s pracovním nasazením z minulých let také odmlčel, přestože jeho aktivita na poli národopisu nebyla vyvolána jen atmosférou období 1891 – 1895. Až do počátku 20. století nevyplývají z jeho rukopisné pozůstalosti doklady o nějaké intenzivnější práci.⁴¹⁾ To, že by Hanuš ze svého zájmu o národopis výrazně slevil, není však docela pravda. Poté, co od září roku 1899 změnil učitelské působiště a přesídlil do Semína (tehdy soudní okres Přelouč), kde pak působil jako řídicí učitel na trojtřídní škole 19 let, nejen že se i v novém působišti aktivně občansky projevoval,⁴²⁾ ale nezapřel ani zálibu dokumentovat jevy národopisného charakteru. Když se v roce 1902 podařilo činitelům přeloučského krajinského odboru národopisné výstavy zajistit pro nashromážděné sbírky dvě místnosti v nově postavené budově občanské záložny na náměstí a zároveň došlo k založení

41) Tomuto stavu se zdá nasvědčovat i zmínka v dopise Čeňka Zíbrta Františku Karlu Rosůlkovi z 28. 8. 1905: „Už dávno jsem sháněl, kam se poděl p. Josef Hanuš, který mi na začátku Českého lidu pěkné práce a obrázky posílal“. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 39/77. K období po přeloučské národopisné výstavě se v Hanušově pozůstalosti vztahují pouze dvě datované perokresby: štítové průčelí domu čp. 2 v Bezděkově z roku 1894 a o dva roky starší vyobrazení zděné vjezdové brány usedlosti čp. 1 v Rosicích nad Labem. Že však i v této době Hanuš národopisné dění sledoval, dokládají jeho záznamy v bezděkovské obecní kronice, kam zaznamenal otevření „Národopisného muzea československého“ v Praze v roce 1896, podrobně vylíčil konání obyčejně zvaného Rozmarýna v témž roce a průběh „Selské slavnosti“, která se v obci uskutečnila 18. září 1898 u příležitosti 50 výročí zrušení roboty a při níž byla demonstrována i „lidová“ kultura. Snad zapříčinil dočasný útlum Hanušovy aktivity jeho zdravotní stav. Víme například, že ve školním roce 1894/95 většinou ze zdravotních důvodů neučil. Také v dokladech o školním roce 1898/99 se hovoří o časté Hanušově nemocnosti. Viz I. Klemšová: c.d., s. 84.

42) Byl jedním z hlavních iniciátorů založení místní kempeličky, jejím pokladníkem a zapisovatelem, staral se o rozšíření obecní knihovny, patřil k zakladatelům divadelních ochotníků, psal obecní kroniku. Od roku 1901 vykonával po šestnáct let funkci předsedy přeloučské učitelské jednoty Budče a o rok později zahájil šestileté působení voleného člena zemského výboru u ústředí učitelských spolků a jednot v Praze.

muzejního spolku, Hanuš byl zvolen jednatelem. Patrně však z důvodu jiného značného pracovního i mimopracovního zaneprázdnění se této funkci vzdal a v dalších letech pracoval ve spolku jen narázově.

Byla již zmínka o tom, že na rok 1903 se v Pardubicích připravovala Krajinická východočeská průmyslová výstava. Hanuš spolu s Františkem Karlem Potěšilem (1864 – 1935) chystali k této příležitosti samostatnou výstavu „stará škola“, kam Hanuš pomáhal některé exponáty zajišťovat. Mimo to Hanuš vystavoval „literární práce z českého národopisu“⁴³⁾ a spolu s Františkem Karlem Rosůlkem (1859 – 1940) se podílel na přípravě a organizaci národopisné slavnosti, která tuto velkorysou výstavní akci provázela.⁴⁴⁾ Je možné, že právě k příležitosti „Východočeské výstavy“, jak se akce stručněji nazývala, mohl dát Hanuš svému rukopisu úpravu, kterou dnes máme k dispozici v souboru nazvaném „Národopis Pardubicka 1888“.

Další Hanušovo úsilí bylo na počátku 20. století zaměřeno na spolupráci, k níž ho Rosůlek vyzval ohledně přípravy vlastivědné regionální monografie Pardubicko – Holicko – Přeloučsko.⁴⁵⁾ Vydání monografie, podobně jako obdobné počiny v řadě dalších oblastí, bylo svým způsobem

43) Viz Pamětní kniha obce Semína nad Labem 1900, VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R/12.

44) Je pravděpodobné, že podnícen výstavní atmosférou, věnoval Hanuš 20. 9. 1903 národopisnému muzeu v Praze „pro oddělení zvykoslovné figuriny masopustních masek medvěda a slouhy, jež zhotovil Václav Linhart, krejčí v Semíně“. Viz Pamětní kniha obce Semína nad Labem 1900, VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R/12. Záznamy v této kronice dosvědčují stálý Hanušův zájem o způsob života obyvatel obce včetně jevů národopisného charakteru. V roce 1904 inicioval například fotografování letničního zavěšování věnce na kříž a hospodu a v roce 1906 fotografování masopustního maškarního průvodu, „aby zachován byl obrazně zvyk udržující se posud v naší osadě.“

45) Impulsem pro vydání monografie byl návrh podaný učitelským sborem školy v Ohrazenicích na celookresní učitelské poradě v Pardubicích v roce 1901. Návrh vycházel z vědomí nedostatku informací k tomu, aby se ve vyučování mohly uplatňovat regionální prvky a opíral se o zkušenosti s vydáním takových monografií v jiných místech. Proto bylo dílo posléze koncipováno jako monografie pardubického školního okresu. V přípravném výboru ze zástupců Budčí patřil k zástupcům přeloučských učitelů i Hanuš. Vůdčí osobností podniku byl od počátku Rosůlek, jemuž za předobraz budoucí monografie sloužil vlastní rukopis „Hejtmanství pardubické“, historicko-topografický nástin, který napsal již v roce 1890. Podle původní představy měla monografie vyjít do konce roku 1905, ale materiál narostl a po velkých obtížích bylo vydání ukončeno až v roce 1926. Během práce se změnila i původní představa struktury obsahu.

pokračováním a završením období oživení vlastivědného regionálního zájmu, výzkumu a sběratelství, vyvolaného Národopisnou výstavou československou. Navíc se na počátku 20. století projevoval zvýšený zájem o regionální dějiny a volalo se po jejich výraznějším začlenění do dějepisného vyučování na školách. Nešlo již jen o propagaci národní svébytnosti a národní historické tradice, ale též o tradice a svébytnost místní. V důsledku toho se opět zvýšila vlastivědná aktivita amatérských vlastivědných pracovníků, učitelů a dalších zájemců o tuto problematiku. První sešit monografie byl připraven ve velmi krátké době. Prezentován v roce 1903 na Východočeské výstavě v Pardubicích, byl oceněn zlatou medailí. Vydání 1. dílu bylo posléze ukončeno v roce 1904. Ačkoliv dílo koncipoval především Rosůlek, Hanuš patřil mezi jeho přední spolupracovníky. Nezištně zapůjčoval redakci svůj materiál a pomáhal získávat ilustrace. Patrně jeho zásluhou došlo k rozšíření oddílu „Školství“ ve 2. dílu, ale zejména je přímo uveden jako spoluautor kapitoly „Lidopis“ tamtéž.

Druhý díl monografie Pardubicko – Holicko – Přeloučsko je nazván „Lid, jeho kulturní život a práce“. První sešity 2. dílu byly vytištěny od srpna do září roku 1905. Jako autor prvního oddílu „O zalidnění“ (12 stran tisku), je uveden Rosůlek. Obsahem je vylíčení vývoje osídlení regionu od pravěku do 2. poloviny 19. století, při čemž výrazná část je věnována vesnicím počínaje jejich půdorysnými typy přes toponyma až k výčtu zaniklých osad, samot a osad z doby raabizace. Je otázkou, zda Rosůlek nevycházel při psaní tohoto oddílu také z Hanušových podkladů, neboť Hanušova pozůstalost obsahuje zejména ohledně půdorysných typů vesnic, zaniklých osad a raabizačních vesnic řadu poznámek a náčrtů. V předmluvě k monografii z roku 1910 ostatně Rosůlek přiznává, že stať „O zalidnění“ patřila k těm, které byly zpracovány teprve v době vydávání. Další oddíl uvádí kapitola Lidopis autorizovaná Hanušem a Rosůlkem (47 stran tisku).⁴⁶⁾ Přesněji vymezit autorský podíl jednoho nebo druhého

46) Jednotlivé části Lidopisu jsou uspořádány následovně: Obydlí. Nábytek, nářadí, kroj a jiné potřeby. Selská kuchyně. Pokrmy a nápoje. Péče o děti. Výroční zvyky a obyčej. Radostné i žalostné události rodinné. Pověry. Léčitelství. Zažehnavání. Modlitby. Služba. Hry a tance. Přísloví, pořekadla, úsloví. Pořekadla o počasí v měsících ročních. Říkadla a pokřiky. Lidová jména. Na Lidopis navazuje kapitola „Národní písně našeho venkova“ od Čenka Váni, skica ze života dětí „Náš Vinca“ učitele Josefa Pelikána z Osic, Janem Stejskalem sepsaná kapitola „Nářečí“, kapitola „Naše města a lid jejich jindy a nyní“ autorizovaná Rosůlkem a „Výňatky z poslední literární práce „Ze vzpomínek na Pardubice“ Františka Schwarze“.

na Lidopisu nelze, je možno ho pouze podle určitých indicií odhadovat. Rosůlek patrně sestavil osnovu kapitoly. Hanuš poskytl své rukopisné materiály, zajišťoval téměř všechny ilustrace a také některé z fotografií.⁴⁷⁾ Ač byly Hanušovy rukopisy, shrnuté již nejspíše do souboru „Národopis Pardubicka 1888“, pro napsání textu základnou, Rosůlek je podle nové osnovy podstatně zkracoval, upravoval stylizace a pravděpodobně je doplnil údaji z vlastních výzkumů, případně použil materiál od dalších autorů. Sám napsal pasáž o kroji, kterou Hanuš v rukopisech neměl. Celkový charakter Lidopisu je orientován na pojetí prezentované časopisem Český lid.

První část kapitoly „Lidopis“ je věnována architektuře a nese příznačný název „Obydlí“. Skladba textu vychází z uspořádání Hanušovy stati „Selský statek polabský ...“.⁴⁸⁾ Terminologické výrazy jsou typograficky zvýrazněny nebo zasazeny v uvozovkách, oproti Hanušově rukopisu jsou však přizpůsobeny spisovné formě jazyka. Úvod je zestručněn, doplněn údaji o situování „mlátku“ u chalup a o výskytu roubených plotů. Po připomenutí „českého slohu“ dřevěných staveb je popisována konstrukce stěn, stropu, střechy a štítu. Výklad o úpravě stěn obsahuje nepřesnost, vzniklou nejspíše krácením výchozího textu, kdy v rozporu se skutečností je vyplňování spár mezi trámy mazanicí spojeno s výrazem „dát stavení do kožichu“, vyjadřujícím naopak plošné omazání stěn. Novým prvkem je

47) Viz např. Hanušovy dopisy Rosůlkovi: 29. 5. 1905 Hanuš oznamuje zaslání mnoha ilustrací, 24. 7. 1905 posílá sedm svazků svých prací, fotografie a poznámky k textu. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 39/77.

48) Oproti této Hanušově stati se v části „Obydlí“ kapitoly „Lidopis“ objevují zmínky o těchto dalších lokalitách: Brloh, Bukovka, Býšť, Dašice, Holice, Hrádek, Chvojenec, Kasalice, Labětín, Libišany, Moravanský, Nerad, Ostřešany, Pardubice Zelené předměstí, Pardubičky, Pohránov, Pravy, Přelovice, Slepotice, Srch, Staré Holice, Stěblová, Roveň, Ředice, Tupesy, Veliny, Vlčí Habřina, Vysoké Chvojno, Vyšehněvice. Vzhledem k tomu, že Rosůlek působil do roku 1902 na školách v Rohovládově Bělé a v Holicích a zástavba vesnic zcela mimo pole jeho zájmu nestála, není vyloučeno, že určité údaje z okolí uvedených lokalit do textu sám doplnil. Hanuš se ovšem na počátku 20. století terénu také nevyhýbal a lze předpokládat, že v době přípravy textu podnikal určité výzkumné kroky, vedoucí k rozšíření vlastních sběrů o další poznatky. Například rokem 1904 datuje kresby čp. 2 v Bezděkově (dřevěný dům, srub, pilířová stodola) a dřevěných domů čp. 6, 9 a 38 v Žáravicích (lomenice, vstup s *polenicí*, okno s okenicí). Bez ohledu na posuzování přínosu obou autorů je pro stat' „Obydlí“ příznačná snaha obsáhnout širší území tak, aby odpovídalo vymezení oblasti, jíž je monografie Pardubicko – Holicko – Přeloučsko věnována. Je i možné, že některá fakta autoři převzali též od jiných nejmenovaných autorů (viz například dále zmiňované ilustrace Bohumila Studny).

srovnávací poznámka, že „domky české mají lomenici jinou než německé“, přičemž za příznačné prvky jsou uvedeny „nad jejím vrcholem *přístřešné* prkno po stranách a s makovicí kabřinec či *kukla*“. Výklad o výzdobě záklopových prken kabřinců je doplněn o nové podrobnosti z konkrétních lokalit a obsahuje odkaz na publikované Rosůlkovy stati, které se touto tematikou zabývají. Zveřejněno je 17 nápisů ze šestnácti lokalit, některé bez uvedení popisného čísla domu.⁴⁹⁾ Následují částečně nové podrobnosti o malované výzdobě lomenic, o *makovičkách* a vnější úpravě stěn. Zmíněno je „podloubí pod lomenicí“, tedy domy s podsíněmi a „poboční pavlače“ u mlýnů a far. Výklad o stodolách obsahuje informaci, že „osmihranné stodoly najdeme téměř u každé vsi“. Oproti Hanušově rukopisu jsou zde uvedeny některé nové příklady vícebokých stodol.⁵⁰⁾ Doplnění se týká

49) Uvedeny jsou: Bezděkov čp. 3, Blatníkovská Lhotka čp. 1, Bukovka čp. 8, Čepí čp. 20, Dražkovice čp. 3, Horní Roveň čp. 78 (Shejbalova hospoda), Kozašice čp. 9, Moravanský, Podhráz u Holic čp. 29, Prachovice čp. 7, Staré Holice čp. 18, Staré Jesenčany čp. 17, Starý Mateřov čp. 27, 36, Svinčany, Seník čp. 3, Trnávka čp. 13, tedy z Hanušovy práce „Selský statek polabský ...“ určitý výběr, doplněný nejspíše Rosůlkovými záznamy. Viz F.K. Rosůlek: Záklopa na české chalupě. Věstník Národopisné výstavy československé, I., 1893/94, s. 140; *týž*: Nápis na záklopách v průčelích lomenic. Pardubické noviny, 1894, č. 23; *týž*: Z matriky našich chalup. Neodvislé listy, 1902, č. 20.

50) Pro jistý archaický charakter přitahovaly víceboké stodoly obecně pozornost badatelů již od počátku zájmu o tradiční zástavbu vesnic. Jejich výskyt v českých zemích, postupující od Těšínska přes Moravu a Čechy až na severní Plzeňsko, vytvářel ve východních Čechách široký pás, táhnoucí se z Poličska na Trutnovsko, do něhož logicky spadalo i širší okolí Pardubic. Na základě pozorování v terénu Hanuš ve svých rukopisech uváděl stodoly osmiboké (v 80. letech 19. století symbolicky nazývané „kvočny“) i šestiboké. Užíval pro ně též výraz „stodola na řady“ a neopomněl se jim věnovat v každém z rukopisů o stavbách. Kresebně nebo zprávou zachytil víceboké stodoly v Bezděkově u čp. 11, 17, 27 a dvakrát bez čp., v Hrobicích u čp. 15, v Jezbořicích u čp. 11, v Lánech na Důlku u čp. 16 a 21, v Opočínku u čp. 4, v Osicích u čp. 5, v Platěnicích bez čp., v Rosicích nad Labem bez čp., v Ředicích bez čp., v Rybitví u čp. 26, ve Starých Jesenčanech u čp. 2. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/2 l), R 12/5 c), i) a SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/13 a 16. Jako první využil Hanuš ke sledování rozšíření tohoto typu stodol ve východním Polabí skic stabilního katastru, na kterých nalézal víceboké stodoly zakresleny v odpovídajícím tvaru. Například v Blatníkovské Lhotce zjistil 2 zakreslené víceboké stodoly, v Jezbořicích 7, v Litětínách dokonce 20, v Lukovně 4, v Moravanech 4, v Nové Vsi 3, ve Svobodě 1, v Trnové 1, ve Vyšehněvicích 1. Viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/13. Stojí ovšem za pozornost, že stabilní katastr nezachycuje výskyt vícebokých stodol tak, jak bychom očekávali. Viz SÚA Praha, skici stabilního katastru, Chrudimský kraj. Zatímco v některých lokalitách jsme o jejich počtu v době kolem roku 1840 informováni právě pouze díky skicám,

i konstrukčních detailů a terminologie. To částečně platí též o výkladu o „srubu“. Následují informace o domovních dveřích *apolenici*, pak o síni včetně topeniště. Popis světnice zahrnuje typy topeniště, úpravu stěn s konkrétními příklady z lokalit, úpravu stropu, formy oken včetně okenic a způsobů větrání. Zmínka o komorách zdůrazňuje zdobnost jejich dveří. Stručně je zmíněn „vejminek“, průchodnost síně zadními dveřmi (*zadinou*) a sklep. Text pokračuje popisem dřevěné vjezdové brány a informacemi o dalších formách vjezdů do dvora s některými novými podrobnostmi. Po výkladu o hospodářských prostorách domu jsou popisovány studny a jejich čerpací zařízení, sklípky, situované mimo dům, ploty, zahrádka a sad, kde „dosud mnoho místa „divokým“ stromům se dopřává“, zmíněny jsou úly a sušárna ovoce. Nové je připomenutí prostoru „za humny“, kudy vede podél plotů „kolem celé vsi pěšina“, po které je možno ves obejít, ale „málokde dovnitř vsi vniknouti“. Tento postřeh souvisí s přetrváním souvislého obvodu návesních vesnic, vymezeného již při vyměřování těchto sídel ve středověku.

Na základě vyhodnocení recentního materiálu docházejí autoři k závěru, že „nejvíce dřevěných budov pochází dle nálezů z konce 18. a počátku 19. století a uvádějí „nejrázovitější“ zjištěné objekty.⁵¹⁾ Snaží se také

v jiných případech shledáváme, že řada takových stodol, známá z mladších pramenů a dokumentovaná dokonce ještě kolem poloviny 20. století, na skicích zakreslena není. Namátkou jde například o lokality Doubravice, Čepí, Čeperka, Kříčeň, Stěblová, Pravy. V Opočínku jsou 4 víceboké stodoly zachyceny až na tužkou dokreslovaných opravných náčrtech při okrajích skici, zatímco v Komárově u Dašic je víceboká stodola usedlosti čp. 7, zaniklá až kolem roku 1980, zanesena v odpovídajícím tvaru dokonce v Zástěrově mapě z roku 1773, ale ve stabilním katastru pouze jako čtyřboká. Důvodem tohoto jevu patrně je ne zcela důsledné zakreslování objektů vícebokých stodol do skic. Případnou spekulaci, že některé víceboké stodoly dokumentované ve 20. století vznikly až po roce 1840, nelze za současného stavu bádání potvrdit. Obecně se soudí, že v 1. polovině 19. století tvořily již víceboké stodoly ve východním Polabí ústupový stavební typ, při čemž není možno jednoznačně říci, zda dříve, zejména v 18. století, byly tyto stodoly četnější, než ukazuje stabilní katastr. Nejstarší datovaná víceboká stodola v regionu stávala v Horní Rovni v čp. 3 (z roku 1618). Naopak v širším polabském areálu jsou známy víceboké stodoly zbudované ve 20. letech 19. století (v Hubílesu u Hradce Králové datována 1825, ve Vrchovnici u Hořic datována 1829). Vzhledem k tomu, že kolem poloviny 19. století byl i pro domy ve vsích východního Polabí příznačný příklon ke zřizování valbových střech, nabízí se otázka, zda přicházelo v úvahu soudobé využívání této konstrukce u stodol, respektive zda se to neprojevovalo v pokračování tradice stodol vícebokých.

51) Jako „nejstarší namnoze rázovité“ jsou označeny čp. 22 a 25 ve Vlčí Habřině, čp. 1 ve Vyšehněvicích, čp. 3 v Rosicích nad Labem, usedlosti Jana

zhodnotit vývoj zástavby. Jako výjimku ke zjištění, že chalupy „v druhé polovici 19. století ... málokde stavěny v prvotním slohu, vystavěny buď zděné, neb dřevěné, ale valně potřebám nynějším přizpůsobené, namnoze již bez rázovitých ozdob“, připomínají dům čp. 27 v Srchu, obnovený v roce 1867 podle shořelého (obnovená stavba se vyznačovala „pěknou lomenicí zdobenou řezbami vlnitými a žlábkovými“, nápisem na záklopě a vraty „nejzdobnějšími ze všech toho rázu v okolí“). Dále autoři upozorňují na skutečnost, že i v rámci přestaveb domů zůstávají světnice a průčelí a někde pouze lomenice „ze starší doby“, což vysvětluje nedostatkem prostředků na stavbu i konzervativností. O usedlosti čp. 9 v Pohránově, přestavované v roce 1879, uvádějí, že má dochovány zbytky ze 17. století. Lokality Brloh a Tupesy jim slouží za příklady obcí, kde teprve časté požáry v letech na přelomu 19. a 20. století vedly k nahrazování dřevěných budov zděnými.

Následuje výklad o zděných stavbách. Toto zcela nové téma v pojednání o zástavbě vesnic regionu je ovšem pojato ještě hodně zjednodušeně a zděné objekty nejsou doceněny: „Nyní staví se chalupy zděné, nejvíce beze všeho rázu, jedině štít, návratí a vypuklé ozdoby z malty jsou si v některých vsích podobny. Štíty zděné mívají výklenek pro sošku neb obrázek některého svatého a okénka, jež zastupují světlíky v starých lomenicích.“ Po informaci o shodných rysech štukové výzdoby štítů v lokalitách Hrádek, Pohránov a Stěblová je obecně charakterizován stavební materiál zděných staveb, uvedeny jsou zdroje a druhy kamene, vypočteny cihelny a vápenky zásobující oblast, ale i zdroje stavebního dřeva. Pro ilustraci přetrvávání doškové a šindelové krytiny i na zděných stavbách je použit příklad Slepotic, kde v roce 1884 bylo z 98 budov (obydlí, stodol, špýcharů) zděných již šedesát, ale došková krytina byla ještě na sedmdesáti jednom objektu a šindelová na třech. Lokality Nerad, Mělice a Semín jsou uvedeny jako příklady obcí, kde „došky pokryto dosud hojně dřevěných stavení“. Dobovou situaci vystihuje sdělení, že „staré velké světnice, jež u statku sluly čeledníky neb ratejny, přepaženy v posledních letech někde *přerubkou*, aby mohl se tam zříditi po městsku pokojíček pro dcerku“. Stejně je tomu i se zmínkou o nahrazování dřevěných sloupů vrat pískovcovými, dováženými z Dubence u Dvora Králové a z Ohánky u Hořic. Jako příznačné pro starší fary, mlýny a myslivny jsou uvedeny valbové a mansardové střechy.

Ve druhé části kapitoly „Lidopis“, nazvané „Nábytek, nářadí, kroj a jiné potřeby“, jsou z Hanušovy stati „Selský statek polabský...“ využity informace o mobiliáři a dalším vybavení jednotlivých prostor domu, doplněné o některé detaily.

Co se týče ilustrací, které text „Lidopisu“ a dalších oddílů či kapitol 2. dílu monografie Pardubicko – Holicko – Přeloučsko doprovázejí, nechybí mezi nimi dokumentace zástavby vesnic na reprodukcích fotografií a perokreseb.⁵²⁾ Většinu kreseb připravil Josef Hanuš. Vytvořil pro monografii soubor pérovek, v originále částečně dochovaných a dokládajících, že autor na ilustracích pracoval především podle své starší kresebné dokumentace. Ne všechny byly nakonec otištěny.⁵³⁾

Kalouska v Řečanech nad Labem a Františka. Puhlovského v Dolanech, čp. 1 v Blatníkovské Lhotce, čp. 11 v Bezděkově, čp. 4 v Opočínku a čp. 21 v Lánech na Důlku.

52) Autory fotografií jsou Jan Hemský, Josef Chmelík, Emil Katschner, Rudolf z Merzichů, Jan Svátek a Josef Vojáček. Konkrétně k „Lidopisu“ se vztahují: Z Bezděkova: návesní zvonice, čp. 27 (dům s *polenicí*, dvůr s vícebokou stodolou a celkový pohled), „barák“ čp. ? (celkový pohled). Z Brloh: čp. ? (celkový pohled). Z Dašic: čp. 131 s podsíní (celkový pohled). Z Holic: čp. 172 s dřevěnou branou (celkový pohled). Z Lánů na Důlku: čp. 21 (srub a chlívký). Z Malého Opočínka: rybárna. Z Rokytna: čp. 3 se specifickou lomenicí (celkový pohled). Ze Srchu: pohled na vodárnu s domem v pozadí. Z Vysoké nad Labem: dům u přívozu. Mimo to jsou z tradičních vesnických staveb zachyceny: z Jesničánek: Rakova chalupa, z Pardubiček: pohled na náves a dále objekty „starých škol“ z Jezbořic, Kunčtic a Rokytna.

53) K otištěným kresbám patří: Z Blatníkovské Lhotky: detail čerpacího zařízení studny, čp. ? ozdoby okřídlí. Z Bezděkova: čp. 11 (dispozice obytné části domu, detail *řimsu* na lomenici, kabřinec s korouhvičkou, hlavice komína), čp. 17 (domovní dveře s brankou, *polenicí* a poklopem), čp. 27 (půdorys chalupnické usedlosti), detail čerpacího zařízení studny. Z Dolan: čp. ? (lomenice). Z Hrádku: čp. ? (ozdoby okřídlí). Z Chvojence: čp. ? (komín s hlavicí). Z Jezbořic: čp. 17 (lomenice). Z Křičeneš: čp. 11 (lomenice). Z Lánů na Důlku: čp. 16 (lomenice, průčelní okna zdobená dlátovou řezbou), čp. ? (vrata s pleteným plotem), čp. ? (ozdoby okřídlí). Z Mateřova: čp. 16 (lomenice), čp. ? (ozdoby okřídlí). Z Opočínku: detail malované kolébky. Z Platěnic: čp. 52 (lomenice). Z Popkovic: čp. 1 (lomenice). ze Selmic: půdorys obce. Ze Semína: čp. ? (ozdoby okřídlí), čp. ? (kabřinec s korouhvičkou). Ze Starých Čivic: detail čerpacího zařízení studny, detail malované postele. Ze Starých Jesenčan: čp. 18 (lomenice s malbou, vyobrazení možno porovnat s pečlivou dokumentární kresbou A. Šolty v připomínané publikaci Lomenice chalup na Chrudimsku, při čemž Hanušovo vyobrazení se jeví jako ne zcela přesně odpovídající skutečnému stavu). Z Veselí: čp. 4 (průčelí s podsíní). Bez lokality: *makovičky* a korouhvičky, světlíky v bednění lomenic. Dále k nim patří vyobrazení, která se v Hanušově pozůstalosti v originále pro tisk nedochovala a neznáme ani jejich případné studie. Jsou to: Z Býště: čp. 27 (lomenice). Z Ostřešan: čp. 44 (část lomenice s malbou, zmiňovaná též u Šolty). Z Popkovic: čp. 13 (základové prkno s nápisem). Nevyužity zůstaly: Z Bezděkova: čp. 22 (půdorys objektu zájezdní hospody, část podsíně hospody) a kovárna (půdorys), čp. 27 (okno s detaily), čp. ? (dveře srubu), návesní zvonice. Z Chvojence: čp. ?

Hanušův podíl na obsahu monografie se neomezil jen na uvedená témata. Poskytoval redakci také materiál k dějinám školství.⁵⁴⁾ Pro III. díl (Místopis) zase až do počátku 20. let průběžně shromažďoval fakta k dějinám jednotlivých obcí, která Rosůlek použil s menšími či většími úpravami.⁵⁵⁾ Tyto materiály obsahují též poznatky o zástavbě vesnic, získané v terénu i z archivních materiálů.⁵⁶⁾ Také v kresebné dokumentaci Hanuš průběžně pokračoval, při čemž se jeho zájem více než dříve

(typy dveří). Z Lánů na Důku: čp. 16 (půdorys chalupnické usedlosti), čp. 21 (půdorys usedlosti). Z Opočinku: čp. 4 (půdorys usedlosti), čp. ? (zavírání na závoru), čp. ? (vrata s tesovým plotem). Ze Starých Čivcí: čp. ? (dřevěná petlice v poloze otevřeno a zavřeno). Bez lokality: řezané latě lomenic. Později Hanuš přiřadil perokresby tvořené pro monografii k souboru obrazové dokumentace z národopisné výstavy. Snad se k tomu vztahuje poznámka na reversu listu s půdorysem Selmic, který tehdy zařadil na úvod souboru: „100 listů 18.7. 1913“. Kromě Hanušových ilustrací byly v monografii využity dvě kresby učitele Bohumila Studny (1882 – 1962), náležejícího k osobnostem, které se zabývaly dokumentací zástavby polabských vesnic. Jsou to z Hrádku: čp. 2 (malba na záklopě), čp. ? (štukový motiv myrty ze štítu). Použita je též ilustrace výplní malovaných truhel z Křičene, kterou podle kreseb Víta Grusa, uložených tehdy v pardubickém muzeu, vyhotovil Jaroslav Rosůlek.

54) Hanuš se mimo jiné zabýval stavbami vesnických škol. V poslední čtvrtině 19. století byla mezi nimi ještě řada dřevěných objektů, z nichž některé získaly využití jako škola až druhotně. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/7. Zde nalezneme i stavební výkres školy v Opatovicích nad Labem, zachycující dřevěnou stavbu fungující do roku 1862 (pohled z boku a půdorys: školní světnice, síň, kuchyň za síní, vedle pokoj a chlív, dřevník) a novou zděnou přízemní budovu, užívanou v letech 1863 – 1889 (pohled z boku a půdorys: školní světnice, chodba (úzká), školní světnice, pokojík, komora). Plán staré školy v Čivcích (klasa, byt učitelův, pec, kuchyň, síň, komora *serbusa*, komora *ponocnyho*, komora pastýře, společný chlív) viz tamtéž, sign. R12/2. Příklady dřevěných objektů ilustrují v monografii oddíl „Školství“. Viz poznámka 51) a Hanušovo vyobrazení staré farní školy v Osicích z roku 1800 (pohled na průčelí, boční pohled, půdorys s legendou) na s. 158-9.

55) Viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/ 10, 15, 16 a VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R/12. Materiály k dějinám obcí obsahují excerpce a archivních pramenů (urbáře, pozemkové knihy, právní manuály, pozůstalostní inventáře), výpisy z tisku a dostupné literatury i poznámky z vlastního pozorování.

56) Kromě archivních popisů usedlostí zejména ze 17. až 19. století in SOKA Pardubice, sign. 5/10 viz Bezděkov: popis sídelního a stavebního charakteru obce, celá složka věnovaná zájezdní hospodě čp. 22 (v roce 1904 vyhotovené opisy archivních materiálů z let 1723 – 1848), informace o přestavbách čp.1 a 22 v letech 1912, 1921 a 1928, texty nápisů na záklopách, popis staré školy, kresba čp. 17 (dům s *polenicí*); Bukovka: kresba půdorysu blíže neurčené usedlosti, psaná poznámka „nakreslí lomenici z Bukovky, plán

soustředoval i na zděné objekty.⁵⁷⁾ Jako pravidelný badatel procházel bohaté archivní fondy Městského vlastivědného muzea v Pardubicích, kde studoval především urbáře, pozemkové a sirotčí knihy, plány a mapy včetně katastrálních map obcí. Získané informace využíval nejen pro monografii, ale i při psaní obecních kronik. Od roku 1900 průběžně pracoval na obecní kronice Semína,⁵⁸⁾ později se věnoval ještě dalším obcím.

obecní kovárny, statku, baráku, dřevěné školy, *jeřábek* zvonku, rumpál studny“; Habřinka: k roku 1909 dochované „rázovité“ stavby čp. 2,8 (s nápisem na záklopě) a 32; Lipoltice: kresba lomenice domu čp. 15, upozornění na model staré Samkovy hospody v přeloučském muzeu; Lohenice: pozitiv z fotodesky zachycující polygonální stodolu; Mateřov: sídelní charakter Spálova, tesařská značka Horákova na sloupu třebosické zvonice; Opočíněk: zánik tradičních staveb při požáru v roce 1920, poznámka: stará zvonice, plány statků; Ostřešany: sídelní a stavební podoba obce, stavební materiál, výčet tradičních staveb; Popkovice: popis sídelního a stavebního charakteru obce, popis čp. 13; Řečany nad Labem: psaná poznámka: nakreslit ... některé části chalup; Selmice: kresba zvonice; Semín: půdorysy panského pivovaru vyhotovené roku 1901, kresebná dokumentace špejchárku u čp. 15; Seník: zpráva, že starý mlýn se stupami na rosu vyhořel a nový zaveden na pohon naftový; Valy: zprávy o mlýnech, psaná poznámka: nakreslit starý valský mlýn, pak stodolu; Žáravice: psaná poznámka: nákres Božích muk a chalupy s pěkným průčelím, okenice, zpráva o výrobě pískových cihel a „staročeském“ mlýně; Živanice: výpisy z obecní knihy z konce 18. století o požárech a povodních v letech 1792 – 1863. In VČM v Pardubicích, sign. R/12 viz Bezděkov: kresba chlévů s kůlnou u čp. 22 a stolu s lavicí (patrně též čp. 22); Holotín: poznámky o zástavbě, kresba sloupové zvoničky a lomenice posledního dřevěného domu; Jankovice: náčrt křídla vrat a vjezdové brány u čp. 21; Kozašice: náčrt křídla vrat, kříž a kalich (ze zvoničky ?); Lipoltice: náčrt lomenice u čp. 19; Podhráz: kresba korouhvičky u čp. 3; Rokytno: nápis ze záklopy u čp. 3; Rosice nad Labem: zpráva o rybárně; Semín: zprávy o fungování zámečku a panského dvora, poznámky o parcelaci dvora na čp. 18, 51 – 54 a 120, náčrty panského špejcharu, půdorys dvora, náčrt průčelí obydlí haltýřníka čp. 14/26 vyhořelého 1914 a zpráva o haltýřích, kresba čp. 18 a fotografie vjezdové brány, půdorys čp. 19, náčrt lomenice a záklopy u čp. 22, zpráva o zboření dřevěné hospody čp. 24 v roce 1898, kresba rybárny čp. 44 a poznámky o rybárně, kresba zděného štítu s detaily u čp. 51 a průčelí zděných domů čp. 52 a 120, fotografie zaplavené návsi s kostelem a čp. 38.

57) Datované perokresby zachycují: k roku 1906 z Rosic nad Labem čp. 31 (zděná sýpka), 32 (průčelí zděného domu a vjezdová brána), ze Živanice čp. 43 (vjezdová brána), k roku 1909 výplň zděného štítu z Novinska, k roku 1913 z Brozan čp. 29 (vjezdová brána, připsán text nápisu na záklopě), k roku 1917 z Řečan nad Labem lomenice u čp. 2 a zděný štít u čp. 175.

58) Ve sbírkách Východočeského muzea v Pardubicích je dochován částečně poškozený rukopis s titulním listem „Pamětní kniha obce Semína nad Labem 1900“ a poznámky k němu. Rukopis obsahuje úvahu „Český národ

Práce na monografii přivedla Hanuše opět k publikování a k systematickému zpracovávání různých témat. Materiál o zástavbě vesnic z Lidopisu byl využit v Českém lidu⁵⁹⁾ a nadlouho pak zůstaly oba tyto prameny spolu se Šoltovou studií o lomenicích jedinými obsáhlejšími zdroji informací o tradiční zástavbě vesnic východního Polabí.⁶⁰⁾ V roce 1914 Hanuš figuruje jako autor historie a místopisu Přeloučska ve 4. dílu Körberova „Království českého“.⁶¹⁾ Jeho zaujetí jevy národopisného charakteru je i pro tuto práci příznačné.⁶²⁾ Ne vše, co měl Hanuš k tématu připraveno, se ovšem do

v devatenáctém století. Rozhled na prahu století dvacátého“ a dále roční zápisy z let 1900 – 1914, končící na počátku července záznamy o atentátu na následníka rakousko – uherského trůnu v Sarajevu. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R/12. Dále viz SOKA Pardubice, sign. 5/10, 11, 14. Materiál vztahující se k Semínu Hanuš shromažďoval pro kroniku i pro monografii Pardubicko – Holicko – Přeloučsko. Téma staveb najdeme především v excerpcích z archiválií, v Hanušových popisech obce a kresebných náčrtech, podrobný je zejména popis konstrukce a využití kostelní zvonice s kresbami půdorysu a řezu, nechybí zprávy o modelech. Viz též poznámku 56). V poznámkách o využívání materiálu vrbových větví zachycuje mimo jiné i soudobé zhotovování „oplétaných“ plotů zahrad či ohrad kolem hnojišť a „přehrad“ ve chlévech.

59) Viz **Josef Hanuš, František Rosůlek**: Lidové stavitelství na Pardubicku, Holicku a Přeloučsku. Český lid XV, 1906, s. 32-45; Malované čelo kolíbků v Opočínku, tamtéž, s. 145; Vidle jeřábků a vah na Pardubicku, tamtéž, s. 150. Z monografie byla přejata i většina doprovodných ilustrací. Na národopisné informace v monografii upozorňuje též příspěvek Naše vyobrazení, tamtéž, s. 234-236, s dalšími přejatými ukázkami fotografických i kresebných ilustrací. Stati z Lidopisu později využil také Rosůlek ve své vlastivědné čítance Naším i cizím. Viz Záklopa našich chalup, Naším i cizím, Pardubice, 1925, s. 100-102 a Dřevěné stavby, tamtéž, s. 149-153, s přejatou fotografií srubu s chlívky u čp. 21 v Lánech na Důlku.

60) Viz například konstatování Václava Mencla (1905 – 1978) v jeho syntetické práci o lidové architektuře: „... pár záznamů Hanušových a Rosůlkových by sotva postačilo nakreslit obraz lidového domu v ... Polabí ...“ In: Lidová architektura v Československu, Praha 1980, s. 252.

61) Viz **Josef Hanuš**: Přeloučsko. In: P. Körber, Království české, Východní Čechy, IV. díl, část 2., Praha 1914, s. 571-604.

62) Viz zejména všeobecná část textu: voroplavba a přívozy na Labi, náčrt vývoje osídlení dle dobového stupně poznání, připomenutí dřevěných staveb vesnic (jmenovitě selské statky čp. 11 v Bezděkově a čp. 14 v Opočínku, které „svým nesetřelým svérázem jsou skvělou ukázkou lidového stavitelství“ (s. 573)), kroj (podle „Lidopisu“). V místopisné části zmíněn „dřevěný domek se zdobenou lomenicí, zbytek to předměstských starých domků“ na tehdejší Svatováclavském náměstí v Přelouči a „skupina městských domků s malebnými štíty“ poblíž náměstí. Obec Valy: „chalupy jsou ještě vesměs dřevěné“. Bezdě-

otištěné verze dostalo. Některá fakta našla uplatnění v Místopisu monografie Pardubicko – Holicko – Přeloučsko nebo je Hanuš použil v kronice Semína či v rukopisech z dějin školství.⁶³⁾

V roce 1916 chtěl přeloučský činovník J.V. Diviš využít Hanušovy znalosti a jím nashromážděný materiál a prosazoval ho jako autora dějin města Přelouče, o jejichž zadání představitelé města tehdy uvažovali.⁶⁴⁾ K zadání práce ale nedošlo. Hanuš se chopil jiného úkolu, v době první světové války neodkladného. Na výzvu muzejního spolku v Přelouči přikročil v roce 1916 k rozsáhlé práci na soupisech a popisech zvonů na Přeloučsku, neboť vyvstala reálná hrozba jejich rekvizice.⁶⁵⁾ Zároveň si logicky všiml také

kov: „Typický dřevěný statek polabský je č. 1, jehož vrata v letech 50. měla ještě vízku se zvonkem, naproti němu, nad rybníkem, stojí bývalá zájezdní panská hospoda s podloubím, u níž stávala panská kovárna, podobně vystavěná. To jsou zbytky lidového stavitelství“. (Je pravděpodobné, že v označení čísla popisného je tisková nebo redakční chyba a má jednat o čp. 11. Nasvědčuje tomu jak udání polohy objektu, tak i skutečnost, že na rozdíl od usedlosti čp. 11 a komplexu zájezdní hospody a kovárny čp. 22 se vyobrazení usedlosti čp. 1 v Bezděkové mezi Hanušovou dokumentací nikde neobjevuje. Pouze v rukopisných poznámkách najdeme zmínku o přestavbě objektu v roce 1912: viz SOkA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sig. 5/10. V místopisné části monografie Pardubicko – Holicko – Přeloučsko, kde je čp. 1 uvedeno jako „nejkrásnější statek na Přeloučsku“, je patrně chybné uvedení popisného čísla přejato: viz c.d., III, 1922, s. 348). Selmice: zmínka o zaniklém dřevěném kostele.

63) Viz SOkA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/10. Otištěná verze prošla dosti výraznou redakční úpravou. Například ohledně zástavby vesnic je zbavena vzletných popisů a zažitých Hanušových formulací typu „na vsích nachází se posud dosti doškových chalup a baráků, jenže postupem času ustupují stavením zděným, zpravidla nevkusným, jimiž se svéráznost návší a dědín stírá a různými opravami pod heslem pokroku se znešvařují“. Uvedena nebyla zmínka o zvycích a obyčejích ani informace o nářečí v oblasti s dosti odvážnými úvahami o jeho starobylosti.

64) Hanušovu přípravu na tuto práci dokumentují materiály dochované v jeho pozůstalosti. Viz SOkA Pardubice, sign. 5/11 a VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R/12. Jedná se o excerpce z archivních materiálů, koncepty několika článků a studií o Přelouči a Přeloučsku, o poznámky k několika tématům (sv. Pole, mlýny, chudobinec), které byly využity v Místopisu monografie Pardubicko – Holicko – Přeloučsko, o starší přehledy hospodářského a kulturního charakteru z Přeloučska, vyhotovené již k příležitosti národopisné výstavy a o poznámky o poměrech za světové války.

65) Hanuš přijal nabídku k dokumentaci zvonů s potěšením, jak vyplývá z dochovaného konceptu jeho dopisu neznámému adresátovi: „... nečiní mi to žádné potíže, rád na ona místa se podívám, která již před 35 lety mě zajímala a jichž jsem si už tehdy všiml“ píše a prozrazuje též: „... máme s p. konservá-

staveb, ve kterých byly zvony umístěny. Tyto objekty tvořily vesměs součást zástavby vesnic a mnohé odpovídaly Hanušovu nazírání na tzv. lidové stavby. Hanuš pracoval na rukopisu s tématem dřevěných sakrálních staveb zaniklých i stávajících (kostely, kostelní zvonice, návesní zvonice a zvoničky, ale i návesní kříže). Zamýšlel zpracovat téma i z pohledu historie, se zachycením významu vyzvánění zvony v životě obyvatel (včetně vyzvánění proti mračnům) a charakteristikou osob, které zvonění vykonávaly (snad se vzpomínkou na vlastní zkušenost poznamenává mimo jiné: „v Osicích zvonění klekání obstarával do let 80. učitel...“), všiml si úpravy okolí staveb. Počítal také s ilustracemi. K proměnám tradičního stavu, projevujícím se zřizováním zděných zvoníc a kapliček, se stavěl, jak bylo u něho obvyklé, kriticky. Určitou inspirací a zároveň výzvou k soustředění na toto téma byla pro Hanuše Rosůlkova práce *Zvony a zvonice na Pardubicku*, v níž ho kolega v roce 1919 publikačně předešel, když rozšířil o některá nová fakta svou starší studii z roku 1893.⁶⁶⁾ Dokončit a zveřejnit práci o dřevěných sakrálních stavbách se však Hanušovi nakonec nepodařilo.⁶⁷⁾ Využit nebyl ani materiál se soupisem kostelů, vyhotovený Hanu-

torem Divišem v úmyslu o našich zvonech, zvonících a zvoničkách napsati a vydati obšírnou zprávu“. V době nařízené válečné rekvizice zvonů se pro Hanuše podařilo získat povolení, aby mohl provést otisky, nákresy a popisy zvonů, uskladněných před odvozem do hutí na pardubickém nádraží. Hanuš své záznamy doplnil i dalšími popisy zvonů nerekvírovaných a vytvořil tak hodnotnou a pečlivě sestavenou dokumentaci, kterou na žádost iniciátora akce J.V. Diviše později vydal tiskem. Viz *Josef Hanuš: Zvony na Přeloučsku a jejich osud za války*. In: *Věstník muzejního spolku v Přelouči*, 1923, s. 5-16. Rukopisný materiál shromážděný při dokumentaci zvonů viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/17 a VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R/12.

66) Viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/16. Když František Karel Rosůlek svou práci o zvonech a zvonících připravoval v roce 1918 k tisku, vědom si kvality Hanušem shromážděného materiálu, vybídl svého „milého přítele“, jak Hanuše tituloval, ke spolupráci. Žádal o jakýkoliv materiál a „...také některé fotografie byly by mi vítané neb kresby, třeba zvnitř zvonice, třeba té vaší semínské, dal bych hned udělat pro monografii obrázky a použil tytéž pro publikaci...“ píše Rosůlek v dopise z ledna 1918. V téže době Hanuš korespondoval také se školním radou Lemingerem z Kutné Hory, jemuž dodával informace k jeho práci o kutnohorských zvonářích. Viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/17.

67) Hanušův zájem o dřevěné sakrální stavby v prostředí vesnic podpořil nejspíše i dobový trend tyto objekty dokumentovat, podněcovaný ze strany Společnosti Národopisného muzea v Praze a patrný v literatuře. Jeho rukopis se zabývá stávajícími i zaniklými dřevěnými kostely v lokalitách Hostovice,

šem na počátku 20. let, patrně jako jeden z podkladů nakonec neuskutečněné části monografie Pardubicko – Holicko – Přeloučsko, která se měla týkat náboženství.

Od školního roku 1918 – 19 odešel Hanuš na další pracovní působiště, tentokrát do Třebosic (tehdy soudní okres Pardubice). Následujících pět let zde byl řídícím učitelem pětileté školy s obvodem pěti dalších obcí.⁶⁸⁾ Průběžně i v těchto letech pracoval na shromažďování podkladů pro místopisnou část monografie Pardubicko – Holicko – Přeloučsko a podnikal za tímto účelem, ale i soukromě, cesty do blízkého i vzdálenějšího okolí, ze kterých si mimo jiné přinášel také materiál o zástavbě vesnic.⁶⁹⁾ Třebo-

Podůlšany, Ředice, Selmice, Slepovice, Veliny a dřevěnými vícebokými kostelními zvonnicemi v Jezbořicích, Pardubičkách, Semíně, Třebosicích, Velinách. Hanuš upozorňuje, že původně byly dole otevřené a neměly spodní bednění nebo podezdívku. Stáří zvonice klade do 18. století, což je ovšem podle současného bádání nejzašší možnost datování, neboť tyto stavby, vycházející z gotických forem a v průběhu doby v případě potřeby opravované, sahají svým původem vesměs do 17., případně 16. století. Návesní („veské“) zvonice a zvoničky dělí na: čtyřboké s vížkou v Kolodějích, Mněticích, Popkovicích, Zmínném, jehlanovitě v Blatě, Mateřově, Selmicích, jednoduché zvoničky („...na vidlici na jeřábku visí zvoneček, nad ním je jehlanovitá neb kuželovitá šindelová stříška. *Jeřábek* od základů je různě prožezáván ...“), které jsou nejčastější. Hanuš je připomíná v lokalitách Bohumileč, Borek, Doubravice, Holotín, Hrobice, Jankovice, Klenovka, Kozašice, Kříčeň, Lány na Důlku, Lhota pod Přeloučí, Nerad, Opočíněk, Osičky, Polizy, Popkovic, Rohoznice, Seník, Srnojedy, Staré Čívce, Staré Jesenčany, Telčice, Tupesy, Újezd u Sezemic, Urbanice, Vály, Veselá. Zvláště upozorňuje na tehdy již zaniklou zvoničku v Blatníkovské Lhotce, zdobenou motivy pletence a volut, kříže, trnové koruny a kopí. Z Hanušových poznámek plyne, že motivy kříže po stranách sloupů zvoniček byly i jinde dosti časté.

68) Připomeňme si, že počátek Hanušova působení v Třebosicích je spojen s ukončením první světové války, jejíž zjitřené vnímání touto osobností vycítíme nejen z materiálů týkajících se zvonů, ale i ze skutečnosti, že v letech 1914 – 1918 si Hanuš vytvořil zajímavou faktografickou dokumentaci o průběhu války a jejího dopadu na obyvatelstvo včetně sbírky humoru a vtipů z války (datované výstřižky, výpisky, rukopisný deník vtipů vyprávěných mezi lidem, výjimečně i se jménem informátora) a sbírky pověr a proroctví z války (též sestavenou z novinových výstřižků i z ústního podání). Viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/18 a VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R/12.

69) Z datovaných kreseb spadají do let Hanušova působení v Třebosicích k roku 1919 podrobná dokumentace sroubku u čp. 12 ve Starých Jesenčanech, k roku 1920 z téže lokality kresba zděné vjezdové brány u čp. 11 a detail výzdoby zděného štítu čp. 14, dále kresby z Benešovic čp. 5 a Mokošina (náves-

sické období Hanušova života je spojeno též s prací na dějinách škol a školství na Pardubicku, což bylo průběžně téma, jemuž věnoval značné úsilí.⁷⁰⁾

Zda měla někdy konkrétní podobu obecní kronika, na které začal v Třebosicích pracovat, není známo. Jsou dochovány pouze poznámky, které Hanuš pro „pamětní knihu obecní“ shromažďoval na základě studia archivních pramenů i vlastního pozorování a sběrů. Některé z nich se týkají zástavby obce.⁷¹⁾ K dispozici máme ovšem jiné Hanušovo kronikářské dílo, vzniklé za jeho působení v Třebosicích. Jedná se o „Pamětní knihu obce Starých Jesenčan“, obce sousedící s Třebosicemi. Hanuš ji vytvořil nejspíše na objednávku.⁷²⁾ Myšlenka zadat vyhotovení kroniky u Hanuše vzešla patrně od tehdejšího jesenčanského starosty Josefa Havránka, který byl Hanušovu pojetí zpracování historie obce nakloněn a sám v téže době pracoval na druhém, tehdy aktuálním dílu jesenčanské kroniky. Hanuš sepsal pamětní knihu o 197 stranách v letech 1922 – 23. Ač měla poslání obecní

ní zvonička), k roku 1921 vyobrazení lomenic z Brloha u Vavřínů a u čp. 7, k roku 1922 dokumentace lomenic domů čp. 8, 10 a 32 ve Svídnicí (okres Chrudim) včetně nápisů na záklopách, k roku 1923 kresba lomenice domu čp. 12 v Popkovicích.

70) K 50. výročí založení učitelské Budče připravil Hanuš na prosinec roku 1920 v novoměstské škole v Pardubicích výstavu památek z historie školství. Jeho znalostí bylo využito též v pedagogickém oddělení pardubického muzea, zřízeném v témže roce. Od roku 1921 byl Hanuš kustodem oddělení, které se postupně stalo jedním z nejhodnotnějších muzejních fondů.

71) Viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/10. Jedná se především o excerpty z pozemkových a sirotčích knih (o stavu v I. polovině 18. století), o podrobnou dokumentaci dřevěné kostelní zvonice včetně nákrešů půdorysů a řezu v měřítku a jejího popisu včetně vyličení její záchrany při požáru v obci a údajů o stavebních úpravách, zachyceno je ústní podání o vystavění zvonice z dubů Halamovy dubiny na Kopaninách mezi Třebosicemi a Jesenčany, o tesařské značce Hanuš soudí, že je to monogram WH tesaře Václava Horáka z Mateřova. Podán je přehled objektů vyhořelých při požárech v letech 1856 – 1865, zpráva o chalupě rybníčního hlídače na hrázi rybníka u Popkovic, o zaniklé kapličce mezi čp. 3 a 10, o zaniklé jednopatrové dřevěné faře čp. 9, o mlýně čp. 15. Ve dvou případech zachycena kresbou vjezdová brána usedlosti čp. 3 ovlivněná empírem.

72) V roce 1921 vešel v platnost Zákon č. 80/1920 o pamětních knihách obecních, který ukládal každé obci založit a vést kroniku. Některé obce řešily tuto skutečnost formou objednávky u erudovaných osob, které v lokalitě obvykle ani přímo nežily. Na Pardubicku byl takto nejvíce využíván Ing. František Hyhlík, lesní rada ve výslužbě, působící od roku 1923 jako kustod pardubického muzea, který sepsal na objednávku pamětní knihy osmi obcí.

kroniky, jde ve skutečnosti o historickou monografii, zpracovanou na úrovni Hanušových znalostí a schopností.⁷³⁾ Ocenění této práce se Hanuš dočkal zejména v roce 1929. Tehdy byl v Pardubicích uspořádán kurs pro obecní kronikáře, na němž přednášel historik František Roubík z Prahy. Hanušova kronika Starých Jesenčan byla při této příležitosti demonstrována jako vzorná.

Materiál národopisného charakteru tvoří podstatnou část obsahu kroniky. Řada jevů je sice prezentována v tom smyslu, že kniha zachycuje stav k roku 1923 včetně skladby zástavby obce, osnova a formulace textu o stavbách jsou ovšem v mnohém doslovně převzaty z autorovy práce „Selský statek polabský...“ a pouze přizpůsobeny realitě popisované lokality.⁷⁴⁾ V kronice užitou koncepci vylíčení tradiční zástavby Hanuš později rozpracovával při snahách vytvořit na toto téma práci, věnovanou tentokrát celému regionu. Obydlí již pojímá jako historický jev. Poučen literaturou a studiem pramenů, hovoří například o vývoji lidového domu z prvotní „jednojizbové chaty“ a jinde zase upozorňuje na v Polabí již zaniklou formu domu s komorami v patře či na výskyt kabřinců ve středověku. Podává výklad o mlíčníku, objektu ke skladování mléka, na jehož existenci v regionu hojně narážel při studiu popisu usedlostí v archivních dokumentech, ale který se v terénu jako samostatný objekt už neobjevoval. Vzhledem k Hanušovým kreslířským schopnostem a bohaté kresebné dokumentaci, kterou za léta nashromáždil, mohl si dovolit klást důraz na

73) Viz Pamětní kniha obce Starých Jesenčan, SOkA Pardubice. Vylíčení je prehistorické osídlení s řadou kreseb nálezů, následuje historie obce, dokreslovaná výpisy z autentických archivních dokumentů, místopis a část věnovaná zástavbě. Hanuš zakreslil půdorys obce podle skici stabilního katastru z roku 1839 a obdobným způsobem i půdorys odpovídající roku 1923, provedl rekonstrukci půdorysu raabizační osady Nové Jesenčany z roku 1783. Text ilustroval vlastními kresbami půdorysů některých usedlostí, budov a jejich částí, tradičního náradí, nábytku, textilií. Kresby, leckdy barevné, jsou doplněny fotografiemi budov od A. Kabrhela z Dražkovic z roku 1922. V závěru knihy je podán přehled místních jmen. Obsáhlé podklady a koncept budoucího díla viz SOkA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/13.

74) Hanuš uvádí, že ve Starých Jesenčanech jsou dochovány tyto dřevěné objekty tradiční zástavby: v čp. 2 polygonální stodola, v čp. 3 částečně obytný srub s pavláčkou a přiléhajícími kůlnami a chlívkou, v čp. 11 srub s chlévy, v čp. 12 srub s kůlnou (objekt však shořel již roku 1920), v čp. 17 a v čp. 18 dům s chlévy, v čp. 29 dům s chlévy a stodola s kůlnou. Ze zděných staveb budily pozornost zejména vjezdové brány u čp. 1 a 11 a štukou provedený motiv Božího oka ve štítě domu čp. 14. Fotograficky jsou z nich v kronice dokumentována čp. 1, 2, 3, 11, 18, 29.

to, aby každý z popisných projevů byl ilustrován autentickým dokladem, a to pokud možno z lokality. Realizoval v pamětní knize řadu dokumentárních perokreseb celků i detailů, někdy kolorovaných a často v měřítku.⁷⁵⁾ Dochovaly se náčrtníky, do nichž si Hanuš v terénu jednotlivé objekty kreslil. Pracoval tužkou, místy pastelkami, kresby doplňoval poznámkami o barevnosti a dalších skutečnostech, které pokládal za důležité. Na základě těchto náčrtů pak vytvářel reprezentativní verze vyobrazení.⁷⁶⁾ Koncept kroniky prozrazuje, že Hanuš zamýšlel zobrazit ze zástavby Starých

75) Hanuš dokumentoval stavby v této obci již před národopisnou výstavou, jak svědčí uvedení nápisů ze záklopových prken u čp. 17 a 18 v rukopise „Selský statek polabský ...“ Jako ilustraci k Lidopisu pak vytvořil perokresbu malované lomenice u čp. 18 a hned po nástupu do Třebosic vzniklo patrně několik kreseb, které přiřadil ke svému obrazovému archivu (viz poznámka 68). Kromě toho jsou na samostatných listech dochovány kresby tužkou nebo perem, zachycující půdorysnou situaci usedlostí čp. 1, 3, 9, 11, 22, u čp. 3 vstup do srubu s pavláčkou včetně výzdobných detailů a boční pohled na štít s kabřínecem a *makovičkou*, u čp. 11 vjezdovou bránu, u čp. 12 pohledy na srub, nápisy na záklopách a malbu na okřídli, u čp. 14 štukovou výzdobu štítu, u čp. 23 půdorys usedlosti, u čp. 29 půdorys usedlosti, průčelí domu a nápis na záklopě, u čp. ? branku před domovními dveřmi. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R12/2 a R12/5. V pamětní knize Hanuš dokumentoval tyto objekty: Půdorysnou situaci usedlostí čp. 1, 3, 9, 11, 22. Z čp. 2: půdorys stodoly. Z čp. 3: průčelí špejchárku (srubu), kabřínec, záklopové prkno, malované okřídli, pavláčku srubu s detaily, záklopu domu. Z čp. 11: srub s detaily a půdorysem (komora pro ovoce, řezárna, chlév), vjezdovou bránu. Z čp. 12: srub ze dvora (částečně zděný), srub s kůlnou, záklopy srubu, malované okřídli. Z čp. 14 zděný štít s motivem Božího oka. Z čp. 18: půdorys domu, malovanou lomenici s detaily, příční řez lomenice, záklopu, *řims* v barvách, okno, *polenici*, poklop *polenice* a branku dveří. Z čp. 27: půdorys domu, kabřínec zpředu a z boku, průčelí s terminologií (*záhrobeň* a *zástinek*), lomenici, dveře u komor, vstup s brankou s detaily. Z čp. 29: půdorys usedlosti, průčelí domu s detaily, záklopu, vstup s *polenici*, ústí pece s topeništěm, dveře do komor. Z čp. 17 zobrazil *almaru* a truhlu s malovaným dekorem.

76) V prvním z náčrtníků jsou na šestnácti stranách zachyceny objekty z čp. 3, čp. 11, čp. 12 (s poznámkou „již shořelo 1920“), čp. 14, čp. 27 (s poznámkou „nakreslit plán a lomenici“), čp. 29 (navíc okřídli, detail zavírání a „držadlo“ na dveřích). Je pravděpodobné, že kresby v tomto náčrtníku Hanuš vytvořil již v roce 1919. Viz poznámka 68). Ve druhém náčrtníku jsou na osmi stranách zachyceny: z čp. 17 šestiboká malovaná skříň s detaily a dvě malované truhly s detaily, z čp. 18 půdorys domu s rozměry a popisem, okno s detaily a detaily řezané výzdoby ostění, z čp. 27 půdorys domu s rozměry a popisem a detail vykládané truhly, z čp. 32 vahadlová studna, čp. ? branka, půdorys s rozměry, popisem a poznámkou „ovčín“, lomenice. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/5 i), R 12/5 a).

Jesenčan i podrobnosti nakonec nepoužité.⁷⁷⁾ Kromě toho je text ilustrován kresbami obecného charakteru, kdy zachycený jev není vázán na konkrétní objekt. Hanuš k nim využil materiál ze svého obrazového archivu, a to i bez ohledu na to, že užívá dokumentaci z jiné než z popisované lokality.⁷⁸⁾ Přesto, že text o zástavbě Starých Jesenčan je komponován způsobem převzatým ze starší Hanušovy práce, najdeme v něm řadu informací a postřehů, majících pro poznání dějin této obce jedinečný význam.⁷⁹⁾ Hanušova

77) Jsou to: Z čp. 1: vjezdová brána (v knize použita jen fotografie). Z čp. 2: podrobněji stodola (řez, konstrukční detaily). Z čp. 3: půdorys usedlosti, tvar záklopy. Z čp. 6 (pastouška): půdorys se světnicí, síní, komorou a orientace objektů vůči usedlosti čp. 22 a obecní chalupě čp. 26. Z čp. 10: kolébka. Z čp. 11: tvar záklopy. Z čp. 12: barevnost lomenice. Z čp. 17: tvar záklopy, *mísník*, z čp. 18: plán usedlosti, pec, dveře do světnice, *zadina*, malovaná truhla. Z čp. 22: půdorys domu. Z čp. 26 (obecní chalupa): půdorys se světnicí, síní, dvěma komorami, chlévem a další komorou. Z čp. 27: tvar záklopy, *zadina*. Z čp. 29: tvar záklopy, *pankál* okna. Viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/13.

78) Kresby zachycují: Vazbu trámů stěny na rybinu. Zhlaví stropních trámů. Nastavování trámů. Zhlaví pravidel. Zapuštění krokve do stropního trámu. Konstrukce hambalkového krovu. Boční pohled na střechu se šindelem pokrytými okraji. Hřebík *nicohlav*. Tvary záklopových prken. *Kozičky* upevňující kalenec na hřebeni střechy. Šindelem krytá ostřeší. Profilování latí na lomenici. Průřezy *římstů*. Světlíky v ploše lomenic. Hlavice komína. Zavírání „*na štopku*“. Detaily dřevěného ostění dveří. „*Viselce*“ na bidla ze *záhrobní* a světnic. Okno s detaily. Poklop *polenice* ze síně. Vstup se zabeđenou *polenicí*, pohled zvenčí. Okno chléva. Dřevěný zámek. Zavírání dveří na závoru. *Jeřábek* studniční váhy. Z vybavení interiéru nářadí k obsluze pece, *loučín*, stůl a lavice, židle, poličku *rohatinu*, *chlebicí* ke skladování chleba. Inspirací pro některé detaily byly kabřince ze Semína a Bezděkova či hlavice komína ze Chvojence. Rozvržení ilustrací je obsaženo již v konceptu knihy. Viz poznámky typu: „nakresli trámy“, „nakresli konec *pravidla*“, „nakresli krovy s hambalky“, „nakresli u předního okraje přiseknuté došky“ atd. Některé zamýšlené detaily Hanuš nepoužil: poklop, vikýř.

79) V roce 1923 byly budovy většinou z cihel, užíval se též pískovec, jako krytina již převažovaly tašky nebo břidlice. „Fádnímu rázu“ zděných budov se dle Hanušova názoru vymykaly pouze štíty u čp. 10 a 14. Popisuje zbytky malované výzdoby lomenic u čp. 3, 12, 18 (s připomenutím podobných motivů v blízkých obcích Dřenicích a Dubanech) a 29, dozvídáme se, že dochované kabřince se záklopovými prkny byly u čp. 3, 18, 22, 29. U čp. 18 měli ještě *záhrobeň* nedlážděnou, z udusané hlíny, a ode dvora ji oddělovala dřevěná *tesa záhrobnice*. Ziskáváme též představu o výskytu historického nábytku v obydlích. V čp. 10 měli kolébku, v čp. 17 vykládanou truhlu, v čp. 18 trmožový stůl, malovanou truhlu, malovanou šatní skříň, nástěnnou polici, židli, stoličku, klasickou vařenku (část tohoto mobiliáře zachycena v pamětní knize na fotografii). Oproti dřívějším Hanušovým pracím je rozveden popis vyhřívacích kamen („přskové pece“). Hovoří o formách, barvách a výzdobě kachlů, o vytápění kamen ze síně

dokumentace byla už ve své době o to cennější, že hned v následujících několika letech po napsání pamětní knihy zde objekty tradičních dřevěných staveb rychle zanikaly.⁸⁰⁾

Od září 1923 odešel Hanuš do výslužby. Odstěhoval se do Pardubic k rodině své dcery, k Emanuelu a Ludmile Froňkovým do Bubeníkovy (dnes Kollárova) ulice. V Pardubicích se pustil především do práce v muzejním spolku při vlastivědném muzeu, se kterým již řadu let před tím udržoval kontakt.⁸¹⁾ Kromě plnění povinností kustoda pedagogického oddělení muzea konzervoval kovy a bronzы a spolupracoval na pořádání numismatické sbírky. Od roku 1926 patřil ke členům výboru muzejního spolku a zároveň ke klíčovým osobnostem při pořádání sbírek.⁸²⁾ Národopisnou sbírku

a o rozdělování ohně křesáním. Popisuje také tehdy již zaniklé objekty pazderna a pastoušky, u níž se zmiňuje též o jejich obyvatelích a způsobu jejich života včetně vaření na společném topeništi. Popis usedlosti čp. 9 podle dokumentu z roku 1874 zachycuje stav objektu po přestavbě, kdy budovy byly již zděné, ale zachovávaly tradiční dispozici, sestávající z přední světnice s železnými tahovými kamny, ze zadní světnice se zděnou plotnou, z čeledníku s plotnou, z kuchyně s pecí na chleba a komínem, s průchodnou síní, dvěma komorami, chlívem, komínem a se sýpkou v podkroví. Naproti tomuto domu bylo stavení se světnicí, síní, kuchyní se zděným komínem, komorou, maštálkou, ovčínem a kůlnou. K usedlosti dále patřila stodola se sklepem pod přístodůlkem a mezi stodolou a hospodářským stavením stály chlívky pro vepřový dobytek, nad nimiž byly situovány kurníky.

80) Viz Pamětní kniha pro obec Staré Jesenčany, II, s. 330, 332, 345. V roce 1924 byla od blesku zapálena stodola v čp. 29 a zároveň shořelo i dřevěné domovní stavení. V roce 1925 shořela polygonální stodola v čp. 2. V roce 1931 byl zbořen srub v čp. 3, opravený částečně poté, co jej v roce 1922 poškodil vítr.

81) Již v roce 1904 byl Hanuš výborem muzejního spolku jmenován čestným zakládajícím členem muzea, a to na základě zásluh o věnování originálů skladeb Dominika Škroupa z Osic a že „muzeu již cenné věci daroval i darování jejich způsobil“. Viz SOKA Pardubice, Zápisy Muzejního spolku v Pardubicích, č. knihy 3, protokol ze schůze výboru z 24. 2. 1904. Na počátku 20. let patřily k předním členům spolku osobnosti, s nimiž Hanuš už dříve úzce spolupracoval, například František Karel Potěšil a František Karel Rosůlek, pracovními partnery se mu stali Bedřich Skrbek či Václav Diviš, bratr přeloučského činovníka J.V. Diviše. Ve spolku působil i Hanušův bratr Václav Hanuš.

82) Správcem sbírek se Hanuš stal v roce 1926. Spolu s ostatními se pustil do pořádání a inventarizace jednotlivých fondů. V letech 1926 – 35 napsal šest knih seznamů (Seznam přírůstkový, díl II – VIII, poslední nedokončil). Jeho popisy a identifikační údaje jsou na takové úrovni, že je lze srovnat se současnými požadavky na muzejní evidenci 2. stupně. Kromě toho si jako správce sbírek vedl příruční akviziční katalog (1926 – 1932) s různými poznámkami o sbírkách, záznamy o návštěvách a dalším dění v muzeu.

kupodivu nespravoval.⁸³⁾ To však neznamená, že by zeslábl Hanušův zájem o tuto tematiku. Obohacoval národopisnou sbírku o nové akvizice⁸⁴⁾ a není vyloučen jeho podíl na myšlence využít Okresního sdružení republikánského dorostu při soupisu „všech dosud zachovalých dřevěných staveb v celém okrese“, kterou se muzejní spolek zaobíral v roce 1924.⁸⁵⁾

Spolu s dalším pracovníkem muzea, Josefem Chmelíkem, se Hanuš v červnu roku 1924 zúčastnil v Praze sjezdu československých národopisných pracovníků. Národopisná společnost jakožto pořadatel sjezdu si kladla za cíl oživit tímto počinem zájem o národopis na úroveň odpovídající době před Národopisnou výstavou československou, obnovit širokou základnu badatelů a zahájit soustavný soupis materiálu. Na sjezdu přednášeli přední odborníci té doby. Mimo jiné se probíraly otázky dokumentace a ochrany lidových staveb. Byla přijata rezoluce, aby v zákoně na ochranu památek „bylo pamatováno také na památky národopisné, hlavně na rázovité stavby lidové“. Příspěvky V. Fabiana Fotografický archiv a J. Hofmana Fotografování lidových staveb zapůsobily na Hanuše tak, že nasměrovaly i jeho aktivity v pardubickém muzeu.⁸⁶⁾ Také vzhledem k proměnám v zástavbě vesnic se problematika fotografické dokumentace staveb (u Hanuše „fotografický soupis lidových staveb“) objevuje v polovině 20. let v Hanušových poznámkách jako záležitost značně naléhavá: „Žádoucnou, aby systematicky byly fotograficky registrovány pohledy a detaily lidových staveb“. „Je na čase poříditi jejich fotografický soupis se záznamy pamětními i stavebními.“

83) V letech 1921 – 1923 byl kustodem národopisné sbírky Bohumil Studna a po něm Josef Hrbek. Na rozvoji sbírky se výrazněji nepodíleli. Marie Hopfingerová v letech 1927 – 1947 byla orientována hlavně na textilie.

84) Pro zajímavost, v letech 1921 – 1925 bylo do sbírek zapsáno jen 7 předmětů národopisného charakteru (tj. 1,13 % celkové akvizice muzea ve sledovaném období), z toho dva z přírůstků byly získány prostřednictvím Hanuše. Viz L. Klemšová: c.d., s. 57. Také v pozdějších letech se Hanuš zasloužil o rozšíření národopisné sbírky početnějšími soubory od obyvatel z míst, kde dříve učil. Jde například o rozsáhlý soubor nářadí a vybavení vesnické domácnosti od starosty Třebosic J. Markalouse z let 1927 a 1928, darovaný muzeu Hanušovým přičiněním. Jiný doklad vypovídá, že v roce 1926 Hanuš vyjednával s Jaroslavem Brychem ze Svítkova čp. 16 získání mlýnku, zhotoveného údajně „od Veverky z Rybitví“ a chtěl také pro muzeum získat „stoletou šněrovačku a fěrtoch“ od Marie Pelikánové. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/6.

85) Viz SOkA Pardubice, Zápisy Muzejního spolku v Pardubicích, č. knihy 4, protokol ze schůze výboru z 29. 3. 1924.

86) Viz Hanušovy poznámky ze sjezdu, VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/8.

Záměrem bylo vytvořit sbírku snímků, které by sloužily jednak „jako vzpomínka“, jednak jako „doklad a vzor“. Sbírkou měla být pořízena „dle jednotného systému“, se systematicky uloženými negativy. Prováděním fotodokumentace hodlalo muzeum pověřit člena spolku Josefa Chmelíka, povoláním odborného učitele a ředitele měšťanské školy v Pardubicích, který se jakožto amatérský fotograf již v minulosti při takové práci osvědčil a jehož snímky našly mimo jiné uplatnění jako ilustrace v monografii *Pardubicko – Holicko – Přeloučsko*.⁸⁷⁾

Ve stejném duchu vyznívá i Hanušův rukopis nadepsaný „Ves – obydlí“ (30 stran), který je snad dokonce konceptem blíže neurčené přednášky, čemuž by napovídala autorova poznámka: „přečti nápisy ze selského statku“. Tradiční zástavbu vesnic zde Hanuš nazývá „relikvií slovanského rázu našeho lidu selského“ a hodnotí ji jako „důkaz slovanského ducha našich předků“. Zamýšlí se i nad příčinami zániku „lidového stavitelství“: „Vzrůstají potřeby lidu, přepych a pohodlí se zmáhá, kamenné stavby s kamenným krytem zatlačují staré dřevěné stavby, neposkytující dostatečné bezpečnosti proti ohni, cizí příklady svádějí k napodobení a tak rok od roku ubývá starých dřevěných staveb“. Nabádá k uvědomění, že „malebnost jejich a český ráz architektonický plně toho zasluhují, aby původní tyto tvary byly potomkům aspoň v obraze zachovány.“ Po obsáhlé části věnované půdorysným typům vesnic s konkrétními příklady lokalit⁸⁸⁾ načrtává vývoj obydlí od „prvotní primitivní jednojizbové chaty“ přes dům dvouprostorový (jizba a síň beze stropu či rozvinutější s kůlnou) k domu trojdílnému s komorou. Výklad je doplněn nákresem (jednoprostorový dům s ohništěm uprostřed, dvouprostorový s ohništěm v rohu, trojdílný s ohništěm v síni a s pecí ve světnici). Hanuš zmiňuje prehistorická zahloubená obydlí (s nákresem) a sdílení obydlí s dobyt看em a drůbeží. Navazuje pak svým obvyklým textem o orientaci a rozloze staveb, užitým již v práci „Selský statek polabský...“. Vnáší ovšem do něho dobově zabar-

87) Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/6.

88) Oproti dřívějším pracím došlo u Hanuše k posunu v přijímaných názorech. Za nejstarší pokládá obce pojmenované „po rodu – zakladateli“, teprve po rozdělení rodu „dávala se novým odděleným obcím i jiná jména dle zaměstnání, polohy ...“. Tzv. okrouhlice i jedno a dvouřadové (ulicové) typy vsí označuje za „staroslovanské“, do nichž teprve „křesťanská doba“ vnesla stavby kostelů. Text doplnil schematickými nákresem půdorysů Svinčan, Selmic, Třebosic, Rosic nad Labem, Rovně, Bezděkova, Lánů na Důlku. Za třetí základní půdorysnou formu pokládal rozptýlenou zástavbu volně položených dvorců. Jako příklad uvedl Lipoltice a Ledce.

vený tón oslavy „chaloupek“ jakožto rodišť národních velikánů, Komen-
ským počínaje a Masarykem konče: „S úctou pohlížíme ku starým doško-
vým chalupám jako ku zřídům české osvěty, české budoucnosti.“ Další
výklad popisující stavební materiál, postup a konstrukci stavby se odvíjí
v Hanušově obvyklém duchu. Text doplňují jednoduché nákresy někte-
rých jevů, čerpající z autorovy kresebné dokumentace. Nejpodrobněji se
zaměřuje na ztvárnění lomenic včetně motivů malované výzdoby.⁸⁹⁾

Rukopis má spojitost také s další myšlenkou, kterou se Hanuš zabýval
hlavně v roce 1926, a to s koncepcí zemědělského oddělení muzea. Mělo
obsahovat „památky našeho venkova“ a demonstrovat mimo jiné „lidové
stavby.“⁹⁰⁾ Součástí Hanušovy pozůstalosti jsou i rukopisné poznámky
k obsahu sbírky lidového umění, kam mimo jiné řadil nábytek. Zvlášť měly
být prezentovány plány lidového stavitelství a doklady o zemědělském
hospodaření. Na jiném místě počítá se shromážděním plánů, obrazů, foto-
grafií statků, chalup, baráků, hospod, sušíren, mlýnů, kováren, pastoušek.
Dochovaly se rukopisné náčrty úvodu k pojednání o stavbách v Polabí „od
Bukoviny při Labi až k Záboří.“⁹¹⁾ Starší návrhy, aby v pardubickém mu-
zeu fungovalo zemědělské oddělení, Hanuš oživoval ještě v 1. polovině
30. let.⁹²⁾ Šlo vlastně o návrh reformy programu akvizice stávající národo-

89) Nově zdůrazňuje rozdělení lomenice vodorovně kladeným prkmem „na
spodu s vyřezávanými oblouky, do nichž zakládány jednoduché latě buď svisle
neb šikmo anebo pouze jsou položena prkna“. K novým materiálům v tomto
pojednání náleží dále nákres topeniště v síni s příslušnou terminologií
a k rukopisu přiložený lístek s dokumentární kresbou, zachycující část lomenice
domu čp. 27 v Záboří nad Labem včetně malbou zdobeného a nápisem opatře-
ného záklopového prkna a malby na okřídli.

90) Podle představ z roku 1926 mělo zemědělské muzeum obsahovat: selskou
světnici a komoru se zařízením, modely staveb, plány staveb a vyobrazení, kroje,
výšivky a čepce, staré nářadí zemědělské a řemeslnické, archivní doklady, dia-
gramy a statistiky, českou literaturu hospodářskou, figuríny, obrazy a popisy zvy-
ků a obyčejů, podobizny mužů zasloužilých o povznesení zemědělství na Pardu-
bicku. Viz SOkA Pardubice, muzejní spolek Pardubice, č. kart. 6, dopis spolku
ze 14. dubna 1926 pardubickému Hospodářskému spolku. V Hanušových ruko-
pisných poznámkách najdeme ještě samostatné zmínky o modelu statku se svět-
nicí a černou kuchyní, o fotografiích statků, chalup, baráků, vnitřního zařízení
světnic, o ukázkách nábytku, plánech objektů, o nápisech ze záklopových prken
kabřinců. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/6.

91) Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/6.

92) V Hanušových poznámkách tvoří jeho fond oradla a ostatní zemědělské
nářadí, mlýnky, větrník (čistící mlýnek?), korba, postroje, koše, nářadí k textilní
výrobě, nářadí k dalším „lidovým“ řemeslům, tepané kříže, míry a váhy, předmě-

pisné sbírky pod jiným názvem a s výraznější orientací na dokumentaci zemědělské výroby při snaze o komplexnější přístup a s představou působnosti na celé východní Čechy. K realizaci návrhů však nedošlo. Posledním výrazným počinem Hanušova působení v muzeu bylo v roce 1934 uspořádání výstavy na počest vynálezců ruchadla bratranců Veverkových a výstavy o zvonech a jejich osudu za světové války.

Sledujeme-li Hanušovy aktivity v letech po jeho odchodu do výslužby, nelze opomenout pokračování práce, zaměřené na sepsání pamětních knih obcí. V letech 1930 – 31 zpracoval pamětní knihu, věnovanou lokalitám Bukovka a Habřinka.⁹³⁾ Způsob práce vycházel z formy úspěšné pamětní knihy Starých Jesenčan, ale nebyl již veden v takovém rozsahu a do takových detailů. Pozornost zástavbě obce ovšem neschází. Zatímco při práci na pamětní knize Starých Jesenčan byl Hanuš s touto obcí v úzkém kontaktu, nyní patrně čerpal především ze svých excerpce a starší dokumentace.⁹⁴⁾ Zejména s ohledem na ilustrace, které text pamětní knihy provázejí, ale nepřinášejí nic, co bychom už neznali z dřívějšího Hanušova působení, se naskytá otázka, zda Hanuš v době práce na knize Bukovku a Habřinku vůbec navštívil.⁹⁵⁾ Další Hanušovou vazbou na obecní kroniky byla skuteč-

ty dokumentující výrobu a používání loučí ke svícení, psané modlitební knihy, archiválie, plány lidového stavitelství, model statku, nápisy *kuklí*, nábytek. Viz VČM v Pardubicích, lístek vložený v Knize se soupisem přijatých darů a zakoupených předmětů muzejních (1926 – 32).

93) Kniha, v níž Hanušův rukopis zaujímá 127 stran, je uložena na obecním úřadu v Bukovce. Titulní list se nedochoval. V letech 1974 – 1980 byla kniha využívána jako obecní kronika a popsáno v ní dalších 33 stran.

94) Hanuš měl mimo jiné (například materiály o někdejší dřevěné evangelické modlitebně z let 1784-5 a o dřevěné faře) k dispozici své excerpce z archivních pramenů, pořizované již před rokem 1909 pro monografii PHP včetně popisů staveb z 90. let 17. století v Bukovce a z konce 17. a z 1. třetiny 18. století v Habřince. Jak vyplývá z Hanušových poznámek i kresebných náčrtků, rád by již tenkrát uplatnil poznatky o zdejších tradičních stavbách, ovšem výsledný text, sestavený Rosůlkem pro monografii, byl poměrně stručný a mnoho z Hanušových podkladů se do něho nedostalo. Hanuš měl mimo jiné také připraven náčrt půdorysu Pětíkovy chalupy z Bukovky, vyhotovený podle popisu z roku 1727, který pak využil až v pamětní knize. Viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/10.

95) V obrazovém archivu měl již od roku 1909 Hanuš z Bukovky k dispozici lomenici čp. 17 s detaily a čp. 19 s detailem korouhvičky, při čemž lomenici u čp. 17 vyhotovil v roce 1926 také v perokresbě. Dále měl nákresy hlavic sloupů vrat u čp. 15 a 17 a nápis na záklopě čp. 8. V kronice uvedené detaily staveb použil spolu s plánkem Habřinky dle mapy z roku 1773 a schematickým půdorysem víceboké stodoly u čp. 2 v Habřince s rozměry a základní

nost, že své excerpce z archivních materiálů, k nimž měl v pardubickém muzeu přístup, poskytoval též kronikářům jiných obcí.⁹⁶⁾

Mimo práce v muzeu a studia archivních materiálů pokračoval Hanuš po odchodu do výslužby v národopisně zaměřené dokumentaci, spočívající v doplňování starších sběrů a pozorování z terénu. Při této činnosti zůstával věrný tématickým okruhům, kterými se zabýval v období kolem Národopisné výstavy československé. Dokumentaci tradiční zástavby vesnic, kterou v tomto období prováděl, můžeme v první řadě sledovat prostřednictvím dochovaných kreseb. Zachycují objekty dřevěné i zděné, některé máme k dispozici pouze ve formě náčrtů, jiné Hanuš realizoval na volné listy s posláním reprezentativního vyobrazení.⁹⁷⁾ Kromě těchto náčrtů a konečných realizací kreseb se Hanuš především v roce 1926 zaměřil na překreslování plánů vesnic z historických kartografických dokumentů.⁹⁸⁾

terminologií prostor. Vedle vlastních ilustrací doplnil Hanuš pamětní knihu vlepáním kreseb učitele Václava Kalhousa ze Sezemice (celkový pohled na čp. 10 v Bukovce a polygonální stodola u čp. 2 v Habřince) a několika nesignovaných fotografií (z Bukovky čp. 5 s fasádou zdobenou vlastenecky zaměřenými malbami, čp. 30 a pohled na zástavbu v okolí kostela, z Habřinky stodolu u čp. 2).

96) V Hanušově pozůstalosti je dochován koncept průvodního dopisu k zásilce třiceti listů opisů dokumentů z archivu pardubického muzea pro pamětní knihu obce Borek z l. 7. 1930: „...za správnost opisu ručím svým jménem ...další opisy pro obec Vaší jsem ochoten napsati v době alespoň do vánoc – látky je veliké množství, bohaté a zajímavé. Pro obsáhlou práci v muzeu škoda že mám vyměřený čas k přepisům jen na neděli...“ sděluje Hanuš. V závěru dopisu žádá o zaslání nepotřebného materiálu zpět. (Pozůstalost obsahuje z těchto výpisů pouze pět listů.) Viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/15.

97) Datovaná Hanušova dokumentace tradičních staveb po roce 1923 viz Příloha II.

98) Hanuš využil tzv. Zástěrový mapy Pardubicka z roku 1773 a skic stabilního katastru z let 1839 – 40. Součástí jeho pozůstalosti jsou na pauzovacím, výjimečně i na kreslícím papíře překreslené plánky těchto lokalit: Bezděkov (1773), Borek (1773), Lány na Důlku a Krchleby (1773), Libišany, Mokošín, Ohrazenice (1773 a 1839), Pohránov (1839), Rosice nad Labem (1773), Rybitví (1773), Selmice s okolím (1773), Srch (1773), Svítkov (1773), Třebosice, Vysoká nad Labem, Vysoké Chvojno (1840) nebo jednotlivých usedlostí: Beleč čp. 41 (mlýn), Beleč čp. 40, Bělešovice čp. 2, Blatníkovská Lhotka čp. 1 (rychta), Chvojnenec čp. 11 a 41, Jankovice čp. 23, Jezbořice čp. 11, Komárov čp. 1, Lhota pod Přeloučí čp. 14, Ostřetín čp. 104, Ostřešany čp. 45, Srch čp. 24 a 25, Staré Holice čp. 265, Veliny čp. 32, Výšehněvice čp. 27 a 37. Dále si překreslil výsek mapy pardubického panství z doby kolem roku 1780, zachycující Trávník, Polizy, Osice, Osičky a Plch na Ždánském rybníku. Další mapou je okolí Rohovládovy Bělé od rybníka Švihova po Bukovku s okolními rybníky a mapa okolí Choltic a Lipoltic s rybníky. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/ 2.

Doposud zmíněnými materiály není ovšem Hanušova kresebná dokumentace zdaleka vyčerpána. Obsahuje ještě řadu dalších, konkrétně nedatovaných vyobrazení: náčrtů pořízených v terénu i verzí k prezentaci, případně k tisku. Vznik některých z nich můžeme sice odhadem položit až na počátek 90. let 19. století, ale důkaz pro to nemáme. Odhadovat chronologii vzniku Hanušových kreseb není snadné. Možná, že kresby k prezentaci Hanuš vytvářel průběžně podle starších náčrtů, možná je tvořil nárazově a patrně je i zpětně datoval, neboť kresby vytvořené v obdobném stylu nacházíme datovány v rozpětí od roku 1896 až po rok 1932. Zcela průkazné je zpětné datování na již zmiňované kresbě „přelízku“ u plotu z Osic, která je označena rokem 1878, ale nevznikla dříve než na počátku 20. století. Také k některým objektům v terénu se Hanuš po letech vracel a znovu je do náčrtníku kreslil.⁹⁹⁾ Vzhledem k těmto skutečnostem máme možnost nedatované kresby rozlišit pouze podle jejich pojetí a způsobu vypracování. Zatímco soubor pro národopisnou výstavu tvořily především kresby tužkou, případně kolorované akvarelem, polygrafické požadavky přivedly Hanuše k perokresbě. I v kresbách vznikajících později používal tužku, převažuje však řešení, kdy náčrt tužkou je překryt perokresbou. Perem též kresby popisuje, barevnost vyjadřuje akvarelem nebo barevnými tužkami. Listy ze souboru pro národopisnou výstavu signoval „Hanuš“, později používal signatury „JH“, často ve formě propojení obou iniciál. Jako nejjednodušší se jeví rozdělení nedatovaných kreseb na náčrty a konečné realizace.¹⁰⁰⁾

99) Viz například VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, R 12/5 c). V náčrtníku z 20. let 20. století zachytil Hanuš mimo jiné lomenice u čp. 69 v Dřenicích, čp. 10 v Dubanech, čp. 27 a 29 ve Starém Mateřově, které byly již součástí obrazové dokumentace prezentované na národopisné výstavě.

100) Náčrtník se signaturou R 12/ 5 a) obsahuje: Z Bezděkova: plánek kovárny, pohled na objekt, plánek hospody. Z Hrádku: hlavice komína, kříž, kalich. Ze Starých Čivic: půdorys staré školy (s poznámkou „nakresleno pro školní oddělení“). Bez lokality, patrně též Hrádek: vrata mezi pilíři, lomenice a orámování okna, plot se stříškou, malba na okřídli s barevností, zděný dům s valbičkou a „žaluziovým“ oknem ve štítě. Náčrtník se signaturou R 12/5 c) z 20. let 20. století obsahuje: Z Dřenic: čp. 78 a 69. Z Duban: čp. 10. Z Popkovic: čp. 1, 12, 16. Ze Starého Mateřova: laťkový plot a čp. 5, 9, 15, 11, 23, 22, 27, 28, 29, 35, 26, 38. Ze Starých Ždanic: poznámky o stavbách. Z Třebosic: čp. 3. Bez lokality: objekt se dvěma ohništi. Náčrty na samostatných listech: Z Lánů na Důlku: čp. 5 (*makovička*), čp. 8 (lomenice s detaily, vrata do dvora), čp. 10 (detaily lomenice), čp. 16 (lomenice s detaily), čp. 21 (lomenice s detaily, špejchar s detaily), čp. 23 (lomenice s detaily), čp. 26 (lomenice s detaily). Z Opočínku: čp. 4 (dřevěná stodola), čp. 11 (lomenice s detaily), čp. 12 (detaily dveří a oken, lavice), čp. 13 (lomenice s detaily), čp. 14 (lomenice a okno s detaily), čp. ? (vrata s dřevěnými pilíři a tesový plot). Nákresy k článku o topení. Viz

Zároveň s vytvářením obrazové dokumentace z vlastních kreseb si Hanuš archivoval originály či reprodukce vyobrazení tradiční vesnické zástavby od jiných autorů.¹⁰¹⁾

Shromážděné poznatky a informace se Hanuš průběžně snažil uspořádat a zveřejnit. Kromě rukopisů vyloženě pracovního charakteru a prací již zmiňovaných se v jeho pozůstalosti dochovalo několik textů, jejichž pečlivá úprava svědčí o tom, že se jedná o čistopisy. Není jisté, kde je Hanuš zamýšlel uplatnit ani kdy přesně vznikly, pouze odhadem je možno je klást do 20. let a poslední z nich až do roku 1937. Snad patřily k zamýšlené národopisné monografii, na níž Hanuš pracoval.¹⁰²⁾ K těm, které se týkají vesnických staveb, z nich náleží především rukopis „Lomenice v Polabí“ (20 stran), kde nalezneme podrobný popis stavby a výzdoby štítu roubené-

VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/2 a R 12/5. Z náčrtů uložených ve Státním okresním archivu v Pardubicích jsou to: Z Lepějovic: zavírání na závoru v myslivně, ze Starých Jesenčan: čp. 2 (půdorys víceboké stodoly), z Rosic nad Labem: čp. ? (roubená stodola), ze Stojic: čp. ? (vrátné vrat), z Trnové: čp. ? (vrátné vrat). Konečné realizace viz Příloha III.

101) Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/4 a) a h), R 12/5 i) a j). Jde o kresby: Běleč nad Orlicí: čp. 11 (průčelí, dům, vjezdová brána, srub z boku), čp. 34 (sруб s mansardovou střechou) a mlýn, reprodukce tří perokreseb akademického malíře Doležala z Hradce Králové. Bělečko: Havránkova pila, signováno: K, práce Václava Kalhouse s popisem na reversu. Bezděkov: čp. 22, kresba tužkou s popisem na reversu, nesignováno, práce Václava Kalhouse. Břehy: čp. 13, perokresba J. Ondráčka z roku 1933 s popisem na reversu. Býšť: *Hoření mlýn* (interiér mlýna s popisem na reversu: levý mlýn jahelka, pravý je moučný, stojící trámy jsou dřevěné výtahy, v nichž se na plátěných pásech s kapsami vytahuje obilí z přízemí do podkroví, jahelka má pouze vrchní kámen, na místě spodního je jílový schodek, který se dělá jako jílový mlát ručně), nesignováno, práce Václava Kalhouse. Pohled na Kasaličky z třešňovky, nesignováno, práce Václava Kalhouse. Ledce: Kalouskův srub (pohled na usedlost, vjezd s pilíři), kresba tužkou s popisem na reversu, nesignováno, práce Václava Kalhouse. Lohenice: Krejčova chalupa, perokresba J. Ondráčka z roku 1933 s popisem na reversu, Pravy: čp. 13 (sroubek s pavláčkou a kůlnou), nesignováno. Rokytno: pohled na starou školu z boku, kresba Václav Kalhous (č. př. 2968 pedagogického muzea v Pcích). Semín: kresba tužkou, hospoda, signatura nečitelná. Veliny: sakristie se starou zvonící kostela, nesignováno, práce Václava Kalhouse, s popisem na reversu. Vysoká nad Labem, profilovaná prkna z lomenice, náčrt tužkou Václava Kalhouse. Žáravice: pohled na mlýn od rybníka, nesignováno, práce Václava Kalhouse. Většinou se jedná o ilustrace, určené pro periodikum *Krajem Pernštýnů*, vlastivědný sborník školského okresu pardubického (1921 – 1938).

102) Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/5 k), složka Rukopisy. Jedná se o témata: Osídlení Pardubicka (na základě archeologických nálezů), Posvícení, Lomenice v Polabí, Železná krávy, Světlo, Kovárna, Náhrobní kříže, Křesťanské cvičení.

ho domu ve vsích Pardubicka a Přeloučska, seznam dvanácti tesařských mistrů z let 1764 – 1813 a sedmdesát osm nápisů ze záklopových prken kabřinců s udáním lokality a popisného čísla domu.¹⁰³⁾ Autor si všímá také obyčejů při stavbě. Devadesátá léta 19. století hodnotí jako období, kdy „častými požáry a přestavbami změnilo se zvevření vesnic a starých selských statků a chalup ..., že jich již na mále... Dle sporých již zbytků můžeme si zkusit malebnost mnohých vsí“.¹⁰⁴⁾ Stejnému tématu je věnován Hanušův článek, otištěný v roce 1922 v regionálním periodiku Krajem Pernštýnů. Není tak rozsáhlý jako uvedený rukopis, například tesařských mistrů uvádí pouze osm, nápisů na záklopách dvanáct z deseti lokalit. Text je ilustrován šesti vyobrazeními lomenic, přejatými z Lidopisu v monografii Pardubicko – Holicko – Přeloučsko. Autor uzavírá článek výzvou: „Nakreslete si do náčrtníků lomenice, jež jsou ve vaší osadě a blízkém okolí.“¹⁰⁵⁾ Rukopis „Světlo“ (4 strany) obsahuje popis rozdělování ohně

103) Uvedeny jsou nápisy: z Bezděkova: čp. 3, 5, 11, 17, z Bělečka: čp. 1, z Blata: čp. 1, 2, 11, z Blatníkovské Lhotky čp. 1, z Brozan: čp. 29, z Bukovky: čp. 8, z Bukoviny nad Labem: čp. 40, 46, z Časů: čp. 18, z Čepí: čp. 20, z Dolan: čp. 9, z Dražkovic: čp. 3, z Dřenic: čp. 3, 7, 10, z Dřítče: čp. 11, z Duban: čp. 10, z Chvojenec: čp. 6, 23, 27, 34, z Horní Rovně: čp. 8, 14, z Kladiny: čp. 7, z Kozášic: čp. 9, z Lánů na Důlku: čp. 10, 21, 23, z Mikulovic: čp. 36, z Práchevic: čp. 7, z Podhráze: čp. 29, z Popkovic: čp. 6, 13, 16, z Přelouče: čp. 84, z Rohovládovy Bělé: čp. 13, z Rohoznice: čp. 14, z Řečan nad Labem: čp. 19, 57, z Ředic: čp. 7, z Semína: čp. 22, z Sovoluské Lhotky: čp. 7, z Spojila: čp. 17, z Starých Čivic: čp. 7, 13, z Starých Holic: čp. 18, z Starého Hradiště: čp. 18, z Starých Jesenčan: čp. 3, 12, 13, 17, 18, 29, z Starého Mateřova: čp. 7, 16, 27, 29, 36, z Svídnice (okres Chrudim): čp. 8, 10, z Trnávky: čp. 13, z Úhřetic: čp. 7, 10, 23, 32, z Veselí: čp. 29.

104) Hanuš uvádí Vysokou nad Labem, Rosice nad Labem, Staré Jesenčany, Ostřešany, Starý Mateřov, Brloh, Seník, Řečany nad Labem, Selmice, Bukovku, Kříčeň, Sopřeč, Jezbořice, „jejichž rázovité dřevěné stavby s malovanými lomenicemi (štíty) jsou lehoučkou ukázkou staročeského lidového umění. Lepost jich na mnoha místech zvyšovaly zahrady kolem stavení a na návsích štíhlé topoly a duté i stromovité vrby, mezi nimiž stříbřily se praménky, zrcadlily se kaluže a na sytě zeleném pažitě bělela se hejna hus. Mezi stromy z bílé půdy lomenice prorážela ohnivá červeň řezanic.“ Ve snaze vystihnout celkový charakter staveb, ke kterým cítil až citově zaujetí, líčí, jak „bohaté lesy Polabí poskytovaly vospělé bytelné, v severní části smolné borovice a duby k důkladným stavbám selských sídel, jichž rozsah řídil se rozsáhlostí polí, luk i lesů, což prozrazovala nízká roubená stodola o jednom neb dvou mlatech. Na úpravu v rovině labské mělo rozhodující vliv místo... Stavby v Polabí se podstatně lišily od staveb v podhoří Železných hor.“

105) Viz Josef Hanuš: Lomenice v Polabí. In: Krajem Pernštýnův II, 1922, s. 109-112 a 123-126. Z nápisů na záklopách jsou uvedeny: z Bezděkova čp. 3, 5, 17, z Blatníkovské Lhotky čp. 1, z Brozan čp. 29, z Čepí čp. 20, z Dolan

a způsobů svícení. Hanuš v něm čerpal z vlastního pozorování, z archivních pramenů i z literatury. V rukopisu „Kovárna“ (14 stran) je popis objektu kovárně konkretizován na kovárně u někdejší zájezdní hospody čp. 22 v Bezděkově. Podán je nejen způsob práce a výčet nářadí, ale kovárna je představena též jako společenské středisko. Připojený orientovaný plánec objektu s jednotlivými prostorami je vybaven příslušnou legendou. Ke kovárně přísluší „uhelna“, kde bylo složeno dřevěné uhlí, pálené v milřích v panských lesích, v 50. letech 19. století ještě přímo za vsí. Dále se Hanuš věnuje fungování obecních i soukromých kováren a předkládá materiál z archivních pramenů, zachycující popis kováren a jejich vybavení v lokalitách Slepotice, Jezbořice, Ředice, Ostřetín, Roveň a Rosice v časovém rozpětí od 16. do 18. století.

Bylo řečeno, že se Hanuš zabýval plánem napsat obsáhlou národopisnou monografii Pardubicka. Inspiroval se nejspíše programem Národopisné společnosti vydávat v edici Národopisné encyklopedie monografická díla.¹⁰⁶⁾ O tom, že Hanuš na takovém díle pracuje a že jej má vydat Národopisná společnost, se psalo i v místním tisku. V Hanušově pozůstalosti je dochován rukopis, který je zřejmě jednou z verzí zamýšleného díla. Vznikl nejspíše v letech 1928 – 29, má 504 stran a je členěn do 33 kapitol, z nichž každá má svoji složku. K sepsání díla Hanuš využil svou celoživotní rozsáhlou dokumentaci. Zamýšlený celek se měl nejspíše nazývat „Pardubicko“ (pokud nejde o pracovní zkratku názvu Národopis Pardubicka), jak naznačují nadpisy složek i přiložený soupis kapitol, nadepsaný: „Pro „Pardubicko“ napsáno“. Jejich výčet a uspořádání vypovídá, že rukopis je modifikací mezi „Národopisem Pardubicka 1888“ a „Lidopisem“ z monografie Pardubicko – Holicko – Přeloučsko. Také texty kapitol tomuto řešení odpovídají.¹⁰⁷⁾

čp. 9, z Duban čp. 10, z Řečan nad Labem čp. 57, ze Starých Čivc čp.7, ze Starého Mateřova čp. 27, z Trnávky čp. 13.

106) Viz například J. Húsek, J. Klvaňa, L. Niederle, A. Slavík: *Moravské Slovácko I. – II.*, Praha 1918 – 1922 nebo J.Š. Kubín: *České Kladsko*, Praha 1926.

107) Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/4. Oproti uvedenému soupisu je řazení kapitol rukopisu upraveno, z neznámého důvodu chybí část „Lidové modlitby a písně náboženské“. První kapitola „Statek, chalupa“, je oproti starším rukopisům s tematikou staveb rozšířena. Ve složce „Pověsti“ je vložena stať „Nápisy na kabřincích“. Kapitulu o svatbě doplňují opisy. Některé kapitoly jsou oproti starším textům redukovány. Zpracován není kroj a oděv ani řemesla či zemědělství. Celkové pojetí odpovídá době národopisné konjunktury kolem roku 1895. S Hanušovým záměrem zpracovat

Složka nadepsaná na deskách „Pardubicko. Statek, chalupa“ (úvodní stránku uvádí nadpis: „Selský statek, chalupa.“) obsahuje 100 stran rukopisu s doplňky. O Hanušových snahách zvládnout tuto kapitulu na co nejlepší úrovni svědčí dochovaný koncept.¹⁰⁸⁾ Dosáhl toho, že z jeho statí o stavbách je tato nejpodrobnější. Úroveň textu v dobrém ovlivnilo studium literatury, změna v hodnocení zděných staveb a v neposlední řadě aplikace konkrétních faktů, zjištěných z archivních pramenů (urbáře, pozemkové knihy, Brandlův glosář, katastrální mapy z let 1773, 1839 – 40), uložených tehdy v archivu Městského vlastivědného muzea v Pardubicích.¹⁰⁹⁾ Částé jsou zejména odkazy na fakta, která touto cestou získal o Starých Jesenčanech v době, kdy pracoval na pamětní knize této obce. Hanuš nepohlíží již na tradiční zástavbu vesnic pouze jako na obdivuhodné památky z časů idylicky chápaného venkova, zanikající z důvodu nežádoucích změn ve společnosti. Zcela se ztotožnil s poznáním, že se jedná o historický jev, že tradiční vesnické stavby jsou kulturním projevem, který prochází vývojem. Upozorňuje na to, jak zástavbu vesnic ovlivňovala úřední nařízení jako daň z dýmu (17. století), protiohňový řád vydaný vrchnostenským úřadem královského komorního panství pardubického (1793), ohnivý řád (1825), stavební řády (1833). Uvádí způsoby vzniku nových domů („Sedlák... v nutném případě dovolil na své zahradě neb poli u cesty vystavěti chalupu,

národopisnou monografii souvisí patrně i netitulovaný rozpis čtrnácti kapitol dochovaný v jeho poznámkách, který se od uvedeného soupisu ovšem podstatně liší. Na první dvě kapitoly, podávající kartografický, zeměpisný a přírodní přehled oblasti měla navazovat kapitola o osídlení Pardubicka a kapitola s demografickými údaji. Jako téma páté kapitoly jsou uvedeny „ves, obydlí, dvůr“ (s podkapitolami „Ves“, „Tektonika obydlí“, „Plán a rozvrh statku, chalupy, baráku“, „Vývoj, rozvrh obydlí“, „Vnitřní zařízení příbytku“, „Zevnějšek domu“, „Stavení hospodářské: chlív, srub, stodola, sklep“). Šestá kapitola měla zachycovat „stavby“, jmenovitě kostel, zvonici, hřbitov, kapličky, kříže, morové sloupy, starou školu, hospodu, mlýn, kovárnu, sušírnu, pastoušku, pazdernu, panský špejchar, panský dvůr. Další kapitoly jsou nazvány „Lidový kroj“, „Svarba atd“, „Zaměstnání obyvatelstva“, „Chov dobytka“, „Drůbežnictví“, „Králíkářství“, „Včelařství“, „Rybářství“, „Trhy, pouti“, „Psané a ozdobné památky lidové“. V tomto pojetí přesahovala však monografie patrně Hanušovy možnosti a zůstalo pouze u poznámek k některým tématům, například „Mlýny na vsích“, „Rybárny na vsích“, „Nářadí hospodářské“, „Roboty“. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R/12. Viz také poznámka 102).

108) Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/8.

109) Součástí statí jsou též doslovné přepisy citací o vzhledu a vybavení vesnických staveb: popisy sedmi stavení ze Starých Jesenčan z let 1691 – 1726, tři popisy z Třebosic, jeden ze Slepotic.

kteřá pak byla jeho vlastnictvím, neb bratru, kteřý se vrátil po více letech domů“), vedle dřeva představuje i další stavební materiály, jejich zdroje, způsob přípravy i charakter staveb z těchto materiálů. Popis staveb provází příslušná terminologie, údaje o rozměrech, podrobnosti o konstrukci.¹¹⁰⁾ Hanuš nezapomíná na tvůrce staveb a jejich nářadí, o kterém podává zprávu na základě archivních podkladů. V rukopisu najdeme jmenovitý seznam dvaceti tesařských mistrů (dle stáří a výskytu děl), kteří měli vlastní a jedinečný způsob výzdoby lomenic. Bez povšimnutí nezůstávají ani nově realizované projevy, navazující na tradiční pojetí vesnických staveb. Podrobněji popisuje obyčejně spojené se stavbou domu i sousedskou pomoc při požáru a samozřejmě vybavení usedlostí včetně mobiliáře. Často používá celé citace z dobových pramenů o vzhledu a vybavení vesnických staveb. Text provází tužkou psané poznámky o tom, které ilustrace kde použít.¹¹¹⁾

110) Nové jsou například informace o přituzení okraje doškových střech vrbovými pruty, o hojném rozšíření neomazaných roubených domů ještě v 80. letech 19. století, Hanušovi se také konečně podařily jasněji zformulovat názory na odlišnosti řešení lomenic na pravém a levém břehu Labe: zatímco „v severní části až po Labe a Chrudimku“ byla výzdoba lomenic soustředěna hlavně na způsob členění latěmi, „po levém břehu Labe i Chrudimky až po úpatí Železných hor, od Kojic až ke Stojicím zdobený lomenice pestrou malbou ... i chaloupky malé, sruby, špejchárky... lomenice jsou pestřejší, záliba v barvě převládá“. Připomíná, že lomenice v Blatě čp. 11 má místo profilovaného římsu „úzké prkno, na němž černou barvou je rozložený listový ornament“. Toto řešení, příznačné například pro severovýchodní Čechy, není naopak ve východním Polabí obvyklé. Šířeji se Hanuš rozepisuje o dřevěných komínech a pecinách, v polabských obcích vyplétaných též z proutí a poté vymazaných. Stavění a vymazávání komínů bylo stejně jako stavění pecí prací specializovaných řemeslníků pecáků. Dveře „v zdi“, do zahrady, měly svůj význam zvláště pro případ požáru.

111) Text měly doprovázet tyto ilustrace: Plány statků, chalup a chaloupek o různé rozloze, například statek čp. 1 v Rybitví. Konce stropních trámů. Okřídlení. Poklapy, vikýře, dvířka na půdu ve štítě. *Podvleky* roubené stěny u čp. 11 ve Starých Jesenčanech. Různé sestavy lomenic (lomenice rozdělena vodorovně úzkým prknem a prkna kladena svisle a šikmě, lomenice rozdělena vodorovným prknem na spodu s vyřezávanými oblouky, do nichž zakládány jednoduché latě svisle nebo šikmo, u větších stavení je horní bednění od dolního odděleno silným dubovým profilovaným *římsem*). Průřez lomenic. Základny kabřince, typy kabřinců, sklon záklopy k bednění. Různé druhy latí členících lomenice. Průřezy *římsov* a pásové výzdoby *římsov* na spodním okraji. Různé lomenice (se sluncem, u čp. 3 v Rokytně z Veselí, Býště čp. 27). Profilovaný příční trám pod štítem (*římsov*). Konce *pravidel*. Průřez lomenice a průřez *římsov*. Tesařská značka ze zvonice v Třebosicích. Části výzdoby z lomenice čp. 44 v Ostřešanech a čp. 18 ve Starých Jesenčanech. Různě malované *římsov*. Prkno nahrazující *římsov* u čp. 11 v Blatě. Různá okřídlení. Malování z horních bednění. Záklopy.

Většinu z nich měl Hanuš k dispozici ve svém obrazovém archivu, případně je k tomuto účelu vyhotovil.¹¹²⁾

Ve složce nadepsané „Selská kuchyň“ (37 stran) najdeme s určitými novými detaily popis přípravy pece k pečení a zprávy o uložení chleba či

Nápisy na kuklách v originální podobě. Loubí u hospody čp. 22 v Bezděkově. Světlíky v lomenicích. Náskres *makovičky* s vyznačenou terminologií a různě tvary makovic a korouhviček. Lomenice čp. 2 v Rečanech nad Labem. Lomenice Šejvlovy stodoly ve Břehách (vyznačovala se „stylizovaným pávem v národním ornamentu, okřídli pak stylizovanými holubí“). Okna s detaily z Bezděkova Lánů na Důlku, Popkovic, Žáravic. *Svrcholky* oken, meandry a průřezy, *pankál*. *Pratýsky* u dveří, způsob zavěšení dveří (točnu do *babouku* a *ucha*, točnu se zdífkou v prahu i v oku). Branky dveří (bedněné, šprlené do polovice a celé). Různá zavírání. Různé pobití dveří (polohy prken, hlavy dřevěných hřebů), půlové dveře, dřevěný zámek z Brloha, otvírání na klapku, na řemínek, zavírání na závoru, dveře na šupáky, dveře zevnitř a dveře zvenčí s okem a železným klíčem, náskres klíče. Domovní dveře s *polenicí*, zevnitř poklop s jednou nebo dvěma nohami, náskres poklopu. *Polenice* zdobená, náskres výplně s vykrojenými rohy a paprscitým květem v ploše. Pec a nářadí při peci. Plán černé síně v Mateřově čp. 17, existující do roku 1893. Půdorys s vyznačenou světnicí, síní se dvěma ohništi, zádňní a komorou. Podložky pod nádobí. Typy komínů, *čepce*. Kamna, kachle, *kapličky*. „*Koza*“ a vidle. Okénko s mříží (náčrt dvou s různým zamřížováním). Různé druhy *viselců* (tři načrtnuty). Hoblík na louče z muzejních sbírek. Svítilny (baňka skleněná, láhev s knotem). Průřez a nárys stolu. Lavice s řezaným lenochem. Lavici s lenochem a bez lenochu. Různé druhy stolic (lenoch, sedadlo, nohy). Koutní *almárka* z muzejních sbírek. Malovaná postel s koutnicí. *Misník*. Kolébka z Opočínka a vykládaná kolébka z muzejních sbírek. *Loučín* a vidlice. Dveře u komor. Postel a truhly z muzejních sbírek, s rozměry, vnitřním zařízením, malováním, kováním, zámkem, klíčem. Malované a vykládané truhly (z Bukoviny z rodiny Veverků. Motivy: rozdělení ploch, víka i uvnitř, výzdoby“ hvězdy, ptáčky, figurální výjevy, umělé práce ve slohu barokním, podkladní barvy: rostlinná výzdoba, kytice, džbánková váza. Nakresli klíče s oky.). Skříně („*jarmary*“) (půdorysy, rozměry, dělení ploch, výzdobu, kování, zámek, klíč, nohy. Vykládané *jarmary*. Nakresli výzdobu *jarmar*). „*Rohatina*“ z Jesenčan a z muzejních sbírek. Malovaná kolébka s kolébadly z Čivic. Malovaná i vykládaná kolébka z muzejních sbírek. Kolébka z Blatníkovské Lhotky, s rozměry, detail intarzované lišky. *Chlebice* (náčrt). Bednění na *záhrobní*, žebřík. Dřevěný zámek, zámky, dveře s vybitím. *Sháňka*. *Jeřábky* s vidlemi a korytem. Roubená studna ve Chvojenci. Náčrty půdorysů stodol: obdélník, osmiúhelník, šestiúhelník (Podůlšany čp. 12), čtverec (na Valech), piliřová. Plán stodoly dle Čiháka. Kostra vrat, točen apod. Vrata s dvířky, s *řezanicemi* a deskami různě položenými. Tympanony („štítí“) vjezdových bran. „*Návratí*“ s vraty různě vybitými. Hlavy a spodky kůlů a vrch vrátní. Druhy plotů: *klátový*, *tesový*, pletený, „*borůvkový*“. Plánek Platěnska. Půdorys chalupy ve Spojilu.

112) Viz Přílohy I. – III.

mouky.¹¹³⁾ Jinak nic nového proti starší verzi včetně popisu stolování, uskladnění potravin či provozu sušárny ovoce. Ve složce nazvané „Světém jdoucí“ (18 stran) charakterizoval Hanuš mimo jiné i profese, spojené se stavbou, údržbou či provozem obydlí: kotláře, hubkaře, popeláře, pecáky, vápeníky.¹¹⁴⁾ Informace o stavbách nalezneme též ve složce nadepsané „Pověsti“, neboť v ní je navíc vložen rukopis „Nápisy na kabřincích“ (21 stran). Uvedeno je 67 textů, u každého lokalita, číslo popisné nebo jméno majitele. Texty nápisů nejsou ale věrným přepisem originálů, nýbrž byly upraveny podle novějšího pravopisu.¹¹⁵⁾ Samostatný nečíslovaný list pak obsahuje Hanušovy standární úvahy o nahrazování dřevěných staveb zděnými „ve směsici všeho možného nevkusu“. Konstatuje, že „venkovský život“ zvláště „blízko měst doznal značných změn“.

Na zdárné dokončení díla neměl Hanuš dostatek sil a odborných schopností. V roce 1932 navrhoval sice Hanušův zeť Froněk ve výboru muzejního spolku, aby Národopisná společnost v Praze byla požádána o vydání Hanušovy práce a pokud tak neučiní, aby ji vydal po částech muzejní spolek sám. V té době Národopisná společnost v Praze formou oběžníků ke spolupráci při vytváření národopisné encyklopedie vyzývala. O záměru dílo vydat se psalo i v tisku. Podíl na tom, že k vydání Národopisnou společností nakonec nedošlo, měla vedle finančních otázek patrně také úroveň textu, který charakterem již neodpovídal tehdejšími nároky na úroveň

113) Například: „Slovo „ústa“ u pece je důkazem o vážnosti, s jakou se mluví o práci při „Božím daru“. „Zůstane-li pec po upečení prázdná, zůstalo tam místo – očistec – pro dušičku, proto se do ústí pece hází štěpiny, aby řádně oschly.“

114) „Kotláři, cikáni, občas s vozem projíždějí vsi ... Obyčejně starší muž nese na zádech měděný kotel, chodí po staveních a nabízí kotel ... ku prodeji ...“. „Hubkaři prodávali po vsích hubku, křesací kamínky (pazourek) a ocilky zvlášť neb zasazené do nožů...“. „Popelář jezdíval po vsích s trakařem a kupoval dřevěný popel, který sypal do sudu pro mydláře v městě. Penězi neplatil, jen vyměňoval od paňmám popel za mýdlo a šmolku, proto jej schráněly.“ „Pecák (Smíšek z Osic) často objevil se na vsích, maje pytel na zádech, v něm lžíci a kladivo, opíraje se o lat. Spravoval a přestavoval chlebovky i plotny, pro tuto dovednost byl všude rád viděn.“ „Vápeníci projíždějí vsi naloženým páleným vápnem obyčejně před poutí, posvícením, hlasitě volajíce: Vápno, vápno! Pálené vápno v koši váží na mincích, ano prodává se i od oka. Vápeníci rozváží vápno z pecí Vápeného Podola a Práchevic.“ Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, R 12/4 z).

115) Oproti nápisům uvedeným v poznámce 103) je zde navíc uveden nápis z Blata čp. ? z roku 1847, naopak uvedeny nejsou nápisy z Dražkovic, Mikulovic, Popkovic čp. 6, Starých Čivic čp. 13, Starého Hradiště, Svidnice. Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/4 ž).

a pojetí národopisné práce a vymyká se i koncepci vytyčené pro národopisnou encyklopedii, a to jak obsahem, tak zejména úzkým vymezením regionu.¹¹⁶⁾ Ani muzejní spolek neměl na vydání knihy dost prostředků. Přesto se ještě v roce 1935 Hanuš o přijetí díla k tisku pokoušel.¹¹⁷⁾

Byla již zmínka o tom, že Hanuš publikoval v regionálním periodiku Krajem Pernštýnů. Tento vlastivědný sborník pardubického školského okresu (1921 – 1938) uveřejnil řadu Hanušových materiálových článků, ve kterých autor čerpal ze svých starších rukopisů a poznámek. Využíval také informace o zástavbě vesnic.¹¹⁸⁾ V příspěvku „Stará škola“ (1922) popsal tradiční zástavbu Bezděkova a první zdejší školu, původně pastoušku. K článku „Jak naši staří topívali“ (1931) se v Hanušově pozůstalosti dochoval nedatovaný rukopis v rozsahu 15 stran, vykazující shodné motivy s materiály využitými při práci na Pamětní knize obce Starých Jesenčan.¹¹⁹⁾ Vedle poznatků získaných vlastním výzkumem uvádí Hanuš fakta zjištěná studiem archiválií a muzejních sbírek. Popisuje černou kuchyni v síni (s upěchovanou zemí nebo dlážděnou cihlami, dlaždicemi či placáky) s domovními dveřmi s brankou a *polenicí*, kudy „i kouř se valil, když slunce zalehlo do komína“. Zachyceno je vybavení síně: stůl, lavice bez lenochu s nohami v zemi, ve stěně kolíky, „*cedáčka*“ (cedník na zdojené mléko) a další nářadí. Pozornost věnuje starým formám komínů s příklady z pramenů (v roce 1719 měla chalupa Václava Marka, kováře v Rosicích,

116) Viz K. Chotek: úvodní slovo k prvnímu dílu encyklopedie. In: *Moravské Slovácko I*, Praha 1918, s. X-XII.

117) Vypovídá o tom koncept dopisu z 22. září 1935, dochovaný v Hanušově pozůstalosti: „Vážený pane, dovoluji si tázati, zdali ještě přijmete rukopis pro národopisný soupis Pardubicka, který jste mi v 1933 k přání p. Váni zpět k doplnění zaslali. Po úporné více než dvou roků trvající nemoci mohu Vaší žádosti z 22. 11. 1933 čj. 783/33 s radostí vyhověti. Nežádám za svou práci, kterou jsem již před Národopisnou výstavou začal, což jsem též o sjezdu v král. Hradci p. Svobodovi osobně slíbil. Rukopis místy je rozhojněný a doplněný. Poroučí se Vaší laskavosti s přáním hojného zdaru, oddán J.H. V Pardubicích Bubeníkova ul. 526, září 1935 ...“ Viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/8. Zmiňován je patrně Karel Váňa, manžel Hanušovy dcery Elišky žijící v Praze.

118) Téma zástavby viz: *Stará škola*, Krajem Pernštýnův, II., 1922, s. 75-77; *Lomenice v Polabí*, tamtéž, II., 1922, s. 109-112 a 123-126; *Jak naši staří topívali*, tamtéž, XI., 1931, s. 69-72, 87-89, 101-104; *O staré zájezdni hospodě v Bezděkově*, tamtéž, XIII., 1933, s. 49-54, 68-71, 89-93, 105-108; *Semínská rybárna*, tamtéž, XIV., 1934, s. 55-56.

119) Viz SOKA Pardubice, pozůstalost Josefa Hanuše, sign. 5/10.

komín „zdrnný“ (z drnů), dřevěné komíny fungovaly v 90. letech 18. století v Jesenčanech, v Hrachovištích při založení vesnice stavěny v roce 1783 vesměs komíny dřevěné, omítnuté maltou a v čp. 24 byl takový zbourán až roku 1875). Hlavice („čepce“) komínů uvádí v severnějších obcích z hořického pískovce, v jižnějších ze škovádského. Dále popisuje a kresbami ilustruje vybavení černé kuchyně a obsluhu topeniště, popisuje ústí a těleso pece („chlebovka je mírně sklenuta a dobrými cihlami dlážděna, v malých chlebovkách na jihozápadě Pardubicka bývaly kladeny i placáky prahorní břidlice nebo znělce a cihly“), připomíná důležitost dobrého pecáka (z 80. let 19. století vzpomíná mistra Smíška). Ohledně kachlových kobek kamen se dozvídáme, že nepolévané kachle se natíraly práškem z mleté slídy. Udržovat oheň na ohništi a v peci bylo úkolem výměnkářů nebo jiné starší osoby v domě. Na otevřeném ohništi se vařila snídaně, nejvíce polévka, brambory, zatímco v peci se vedle chleba, placek, vdolků a koláčů pekla drůbež, maso a sušilo se v ní ovoce. Hovoří o přípravě dřeva k výrobě loučí, o potřebách k rozdělování ohně a o funkci krbu ve světnicích. Tištěná verze je rozšířena o fakta o krbech a kamnech užívaných v obydlích panských a měšťanských a v závěru jsou připomenuty i soudobé způsoby vytápění. Článek je ilustrován, mimo jiné i Hanušovými kresbami.¹²⁰⁾ Rozsáhlejší článek „O staré zájezdni hospodě v Bezděkově“ (1933) přináší souhrn informací, nashromážděných Hanušem o bezděkovském čp. 22 vesměs již před třiceti a více lety. Snad i proto, že objekt byl v roce 1928 rozbořen, věnuje se mu autor z nejrůznějších stránek. Podává podrobný popis jednotlivých budov vně i uvnitř, hovoří o účelu hospody na staré trase silnice od Chrudimi k Přelouči, popisuje fungování dopravy prostřednictvím formanů, podle archivních pramenů zpracovává historii hospody a na základě vlastních dojmů a záznamů vzpomínek pamětníků líčí její někdejší provoz ve dnech všedních i o výročních svátcích a při tanečních zábavách, nezapomíná ani na ojedinělé společenské události (například už jinde zmíněnou slavnost k výročí zrušení roboty v roce 1898). Zároveň hospodu zasazuje do někdejšího celkového koloritu obce a mimo jiné připomíná zdejší, v době otištění článku již vesměs zaniklou tradiční zástavbu a provoz olejny v čp. 17. Článek je ilustrován.¹²¹⁾ Vzpomínkově a zároveň

120) Jedná se o půdorys obytné části čp. 11 v Bezděkově, pohled do černé kuchyně u čp. 27 ze Starých Jesenčan (s terminologií) a náradí z černé kuchyně.

121) Jedná se o Hanušovu kresbu půdorysu celého objektu, kresbu záklopkového prkna s nápisem u čp. 17 a dále kresby Václav Kalhouse, z nichž jedna zachycuje celkový pohled budovu čp. 22.

historicky (s využitím archivních pramenů) je laděn i příspěvek „Semínská rybárna“ (1934), kde spolu s informacemi o přírodním charakteru místa a o labském přívozu najdeme podrobný popis vzhledu zaniklého objektu rybárny čp. 44 a výčet rybářského náčiní, kterým byla vybavena. Vyobrazení objektu včetně půdorysu zůstalo pouze v náčrtu mezi Hanušovými poznámkami.¹²²⁾

V letech 1932 – 34 přepisoval Hanuš některé své materiály pro Národopisnou společnost a národopisné muzeum. Od roku 1936 mu zdravotní stav (trpěl arteriosklerózou) již neumožňoval další práci. Zemřel 14. 6. 1938.

Dnes je osobnost Josefa Hanuše veřejnosti prakticky neznámá, byť se jednalo o významnou postavu kulturních dějin, které si všímal i regionální tisk vzpomínkovými medailony u příležitosti narozenin a posléze i nekrology.¹²³⁾ Neveřejný účel diplomové práce Ilony Klemšové, která jediná se Hanušovým životem a dílem hlouběji zabývala, neposkytl možnost, aby se informace o Josefu Hanušovi rozšířily. To platí též o jeho rukopisné sbírce, jejíž dokumentační hodnota nebyla dosud ve srovnání s publikovanými materiály šířeji využita. Východočeské muzeum v Pardubicích čerpalo z Hanušových výzkumů o tradiční zástavbě vesnic při koncipování výstavy „Jak se bydlelo na pardubickém venkově“ (říjen 2001 – únor 2002). Při této příležitosti byly prezentovány ukázky Hanušovy kresebné dokumentace a jeho model usedlosti čp. 11 z Bezděkova. Také tento příspěvek budiž alespoň částečným upozorněním na hodnoty Hanušova díla.

122) Kresby a poznámky o semínské rybárně viz VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R/12.

123) Viz například F. Potěšil: Ze života skromného učitele. Východ 1929, č. 12 nebo F.K. Rosůlek: Za Josefem Hanušem. Východ 1938, č. 25.

PŘÍLOHY

Příloha I.

Rekonstrukce souboru kreseb, připraveného Hanušem pro národopisnou výstavu v Přelouči v roce 1893, respektive pro Národopisnou výstavu československou v Praze v roce 1895.

- list 1: Bezděkov čp. 11, půdorys obytné části domu
- list 2: Opočíněk čp. 4, půdorys usedlosti
- list 3: Lány na Důlku čp. 21, půdorys usedlosti
- list 4: Bezděkov čp. 11, půdorys usedlosti
- list 5: Bezděkov čp. 27, půdorys usedlosti
- list 6: Jezbořice čp. 17 a Platěnice čp. 52, lomenice
- list 7: Semín čp. ? a Bezděkov čp. 30, lomenice a upevnění *kalence*
- list 8: Lány na Důlku čp. 23, lomenice, detail *makovičky a římsu*, čp. 21, lomenice, detail lišty
- list 9: Bezděkov čp. 27, lomenice, Veselí čp. 29, lomenice s nápisem a detailem *římsu*
- list 10: Dřenice čp. 69, lomenice a konec *pravidla*, čp. 3, lomenice s nápisem
- list 11: Lány na Důlku čp. 16, lomenice s detaily výzdoby, řez lomenicí, průčelní okna s výzdobou
- list 12: Dolany, dvě lomenice, detail *římsu*
- list 13: Valy čp. 5 a Rohoznice čp. 42, lomenice
- list 14: Bezděkov čp. 17, lomenice, detail lišty, pohled z boku na kabříneček, hlavice komína, detail *římsu*
- list 15: Veselí čp. 4, průčelí s podsíní, čp. 11, lomenice
- list 16: Popkovice čp. 1 a Mateřov čp. 29, lomenice
- list 17: Křičeň, dvě lomenice, detail *římsu*
- list 18: Bezděkov čp. 11, lomenice s detaily, pohled na střechu z boku
- list 19: Lány na Důlku, Košlán čp. 26, lomenice s detaily
- list 20: Bezděkov čp. 17, lomenice a její průřez
- list 21: Dřenice čp. 7, lomenice a nápis, Dubany čp. 10, lomenice
- list 22: Mateřov čp. 27 a čp. 16, lomenice s nápisy
- list 23: Dubany čp. 3, lomenice s detaily a nápisem
- list 24: Opočíněk, vrata s dřevěnými pilíři a tesový plot, Lány na Důlku, vrata s dřevěnými pilíři, pletený a tyčkový plot, Blatníkovská Lhotka, vjezdová brána, Bezděkov čp. 17, vrata s dřevěnými pilíři

- a tesový plot, Bezděkov čp. 11, vjezdová brána, Bezděkov čp. 28,
vjezdová brána, Bezděkov čp. 26, vjezdová brána
- list 25: nedochován
- list 26: štítové *makovičky*
- list 27: malovaná výzdoba kabřinců z Bezděkova, Lánů na Důlku, Blatní-
kovské Lhotky, Veselí, Sovoluské Lhotky, Dřenic, Mateřova
- list 28: malovaná výzdoba kabřinců z Duban čp. 14, Semína čp. 10 a čp. 4,
Lánů na Důlku čp. 6, Dřenic čp. 15 (?) a čp. 16, Popkovic čp. 17,
Kladiny čp. 18
- list 29: nedochován
- list 30: Bezděkov čp. 11, okno s detaily
- list 31: Bezděkov čp. 27, okno s rozměry s detaily
- list 32: Bezděkov čp. 22, okna s detaily
- list 33: detaily zavírání: domovní dveře z Opočínka, závora z Opočínka
čp. 4, závora z Bezděkova čp. 3, zavřená a otevřená závorka z Čivíc,
šupák z Bezděkova, závora se železným klíčem ze Semína
- list 34: Bezděkov čp. 17, domovní dveře s polenicí s detaily
- list 35: dveře domovní: 5 kusů dveří s detaily
- list 36: branky a půlené dveře s detaily z Bezděkova čp. 11, Opočínku čp. 4
- list 37: dveře komory
- list 38: výzdoba nábytku
- list 39: dveře z Čivíc
- list 40: části lavic
- list 41: nedochován
- list 42: výplně truhel
- list 43: detaily malovaného nábytku
- list 44: visáky na bidla
- list 45: vrata s terminologií a detaily
- list 48: nákresy a detaily zvoniček a vah studní ze Srnojed, Bezděkova,
Rybitví, Blatníkovské Lhotky, Mělic, Čivíc
- listy 49 – 55: kovářské ozdoby
- listy 56 – 58: kolářské ozdoby
- list 59: Pistole na „křesací kámen“
- listy 60 – 64: výšivky
- list 65: dřevěné stodoly z Bezděkova, Opočínku, Ředic, Valů, Platěnska
čp. 4 a 6, detail vazby stěn u polygonální stodoly
- list 66: dřevěné kostelní zvonice ze Semína, Pardubiček, Ředic, Třebosic
- listy 67 – 83: náhrobní kříže

Příloha II.

Další datované kresby Josefa Hanuše, dokumentující tradiční zástavbu vesnic.

A) Uložené ve Východočeském muzeu v Pardubicích

- Rok 1878 (zpětné datování): Osice: čp. ? (plot s přelízkem).
- Rok 1892: Bezděkov: čp. 11 (lomenice s detaily), čp. 22 (dřevěné loubí podsíně před vstupem do domu zájezdní hospody).
- Rok 1894: Bezděkov: čp. 2 (štitové průčelí domu).
- Rok 1896: Rosice nad Labem: čp. 1 (zděná vjezdová brána).
- Rok 1904: Bezděkov: čp. 2 (dřevěný dům, srub, pilřřová stodola), Žáravice: čp. 6, 9, 32 (dřevěné domy, lomenice, vstup s *polenicí*, okno s okenicí).
- Rok 1906: Rosice nad Labem: čp. 31 (zděná sýpka), čp. 32 (průčelí zděného domu a vjezdová brána), Živanice: čp. 43 (vjezdová brána).
- Rok 1909: Bukovka: čp. 11 (?) (lomenice s detailem *makovičky*), čp. 17 (lomenice s detaily), Křičeň: čp. 13 (lomenice), Neratov: čp. 7 (lomenice), čp. 8 (lomenice), čp. 9 (lomenice s detaily), čp. 10 (lomenice s detaily), čp. 14 (lomenice s detaily), čp. 19 (lomenice), Novinsko: čp. ? (výplň zděného štítu).
- Rok 1913: Brozany: čp. 29 (vjezdová brána, připsán text nápisu na záklopě).
- Rok 1917: Řečany nad Labem: čp. 2 (lomenice), čp. 175 (zděný štít).
- Rok 1916: Holotín: čp. ? (lomenice), sloupová zvonička
- Rok 1919: Staré Jesenčany: čp. 12 (sroubek).
- Rok 1920: Benešovice: čp. 5, Staré Jesenčany: čp. 11 (zděná vjezdová brána), čp. 14 (detail výzdoby zděného štítu), Mokošín (návesní zvonička).
- Rok 1921: Brloh: čp. 7 a „u Vavřínů“ (lomenice).
- Rok 1922: Svídnice: čp. 8, 10, 32 (dokumentace lomenic včetně nápisů na záklopách).
- Rok 1923: Popkovice: čp. 12 (lomenice).
- Rok 1924: Roudnička: čp. 9 (lomenice), Rybitví: čp. 13 (lomenice), Staré Ždánice: dokumentace objektu bývalého panského dvora (vjezdová brána s detaily), vjezdová brána mlýna na Opatovickém kanále, profilovaný štít hospody (k Podúlšanům).

- Rok 1926:** Brozany: čp. 28 (štít zděného domu), Bukovka: čp. 17 (lomenice), Drozdice: zděné objekty s detaily štukové výzdoby, a to: štít domu „za pastouškou“, čp. 10 (průčelí a vjezdová brána), průčelí dvou dalších zděných domů s detaily výzdoby, Hrobice: čp. 15 (vstup, *polenice*), čp. ?. (detaily malby u špejchárku, polygonální stodola), čp. 21 (lomenice), čp. 22 (lomenice s detaily), Krchleby: čp. ? (vjezdová brána), Kunětice: čp. 2 (lomenice, okno), čp. 26 (lomenice, v poznámce *polenice*, *váha*), čp. 28 (lomenice s detaily, vstup, *polenice*, v poznámkách sklep, komory, u oken zvenčí prosté okenice, Medlešice: čp. ? (vrata dřevěnými pilíři), Ohrazenice: čp. ? (vikýř ve střeše), Osice: čp. 4 (lomenice s detaily a řez, branka u dveří), čp. 5 (poznámka o víceboké stodole), čp. 11 (lomenice s detaily, poznámka o sdružených oknech a brance), Platěnice: čp. ? (vjezdová brána (pozn. čapí hnízdo)), čp. 6 (vjezdová brána), čp. ? (polygonální stodola), čp. 52 (lomenice), Platěnsko: charakter domů, kresby lomenic, přístěných podpěr, roubené stodoly, Popkovice: čp. 13 (detail štítu), Ráby: čp. 18 (lomenice), Semín: čp. 4 (vrata s dřevěnými pilíři), Srch: čp. 2 (dům, lomenice a vjezdová vrata s dřevěnými pilíři), čp. 11 (lomenice s detaily, mříž v okénku), čp. 24 (v poznámce: *polenice*, mříž v okénku, detaily), čp. 26 (lomenice), čp. 28 (lomenice, barevnost), čp. 46 (zděný štít s detaily), čp. 47 (vrata s dřevěnými pilíři), Trnová: různé detaily staveb, vjezdová brána, čp. 8 (štít zděného domu s detaily), Zminné: popis sídelního charakteru, čp. 7 (lomenice), návesní zvonice, čp. ? (boční stěna, vstup do hospodářské části, bedněné schodiště, *polenice* a vstup). Bez lokality: vrata s dřevěnými pilíři (tři varianty).
- Rok 1927:** Rybitví: čp. 6 (lomenice s detaily), čp. 7 (poznámka o sroubku s pavláčkou, dveře, detail ostění, poznámka o slepičnicku, lomenice s detaily, okno), čp. 8 (lomenice s detaily, barevnost, poznámka o polenici), čp. 13 (vjezdová brána s detaily, lomenice s detaily), čp. 26 (zhlaví, hlavice sloupku, osmiboká stodola, lomenice).
- Rok 1932:** Litice: čp. 17 (štítové průčelí), čp. 22 (lomenice), čp. 34 (okapové průčelí domu, malba na okřídli), čp. 25 (lomenice).

B) Uložené ve Státním okresním archivu v Pardubicích

Rok 1901: Semín: objekt panského pivovaru (překreslené plány).

Rok 1917: Lípoltice: čp. 15 (lomenice).

Příloha III.

Nedatované konečné realizace kreseb Josefa Hanuše, dokumentující tradiční zástavbu vesnic.

A) Uložené ve Východočeském muzeu v Pardubicích

1. kresby tužkou:

Z Bezděkova: čp. 11 (vjezdová brána s detaily, okno s detaily), čp. 27 (vstup s brankou s detaily, visáky, okno, lomenice s detaily), čp. 30 (lomenice). Z Duban: čp. 10 (lomenice). Z Křiččeně: čp. 12 (lomenice). Ze Starých Jesenčan: čp. 18 (police). Ze Starého Mateřova: čp. 23 (sloupy vrat). Z Třebosic: čp. 3 (vjezdová brána). Různé: kůly plotů.

2. Kresby tužkou popisované perem:

Z Ohrazenic: čp. ? (poklop, vikýř). Ze Semína: čp. ? (přitužení došků). Bez lokality: dveře a branky, konce *pravidel* (5 listů), podepření stropních trámů, poklop sklopec, šindelové okraje střechy.

3. Kresby tužkou kolorované:

Z Brloha: čp. 7 (lomenice). Bez lokality: lomenice.

4. Perokresby:

Z Bezděkova: čp. 11 (plánek, řez lomenicí, srub s pavláčkou, police, čela postele), čp. 17 (nápis na záklopě), čp. 22 (plánek), čp. 26 (okno), čp. 27 (okno), čp. 30 (lomenice), čp. ? (vjezdová brána), čp. ? (půdorys polygonální stodoly). Z Blatníkovské Lhotky: čp. 1 (vjezdová brána). Z Blata: čp. 22 (vrata s dřevěnými pilíři), čp. 39 (branka s dřevěnými pilíři). Z Brloha: čp. 47 (*dvírka*), čp. ? (dřevěný zámek). Z Bukoviny nad Labem: čp. ? (vjezd do dvora). Z Býště: čp. ? (vjezdová brána). Z Dolan: čp. ? (lomenice), čp. ? (detaily *římsů*). Z Habřinky: čp. ? (vrata). Z Hrádku: čp. ? (vrata). Z Hradiště na Písku: čp. ? (štíťové průčelí sýpky), čp. 19 (lomenice).

Z Jezbořic: čp. 17 (lomenice). Z Krchleb: čp. ? (vjezdová brána). Křičeně čp. 11 (lomenice). Z Lánů na Důlku: čp. 16 (okna, lomenice), čp. 26 (lomenice). Z Medlešic: čp. ? (vrata). Z Opočínka: čp. 14 (okno). Z Ostřetína: čp. ? (vjezdová brána). Z Platěnic čp. 6 (vjezdová brána), čp. 52 (lomenice). Z Popkovic: čp. 16 (okna, římsy, nápis na záklopě). Z Rokytina: čp. 3 (lomenice). Ze Spojila: čp. 17 (plánek). Ze Starých Čivic: čp. ? (plánek staré školy), čp. ? (branka chléva). Ze Starého Mateřova: čp. 9 (lomenice). Ze Starých Ždánic: čp. 44 (dveře s detaily, štít, vjezdová brána). Z Vysoké nad Labem: čp. ? (průčelí domu). Ze Žáravic: čp. ? (okno s okenicí). Ze Živanic: čp. 44 (okno). Hromadné perokresby stavebních prvků: sloupky plotů, typy plotů, hlavy *kolů*, *koly*, zavírání dveří, vstupy, branky před domovními dveřmi, korouhvičky, *makovičky*, ploty, základny *kuklí*, krov stolice, světlíky.

5. Kresby perem kolorované:

Z Blata: čp. 11 (lomenice s detaily). Z Brozan: čp. 28 a 29 (domovní čísla). Z Dřenic: čp. 7 (lomenice). Z Hrobic: čp. 22 (lomenice). Z Kunětic: čp. 28 (lomenice). Z Lánů na Důlku: čp. 16 (lomenice). Ze Starého Mateřova: čp. 23 a čp. 28 (lomenice). Z Platěnic: čp. ? (lomenice s detaily). Z Řečan nad Labem: čp. 57 (lomenice). Bez lokality: (lomenice).

B) Uložené ve Státním okresním archivu v Pardubicích

1. kresby tužkou:

Z Bezděkova: čp. 17 (celkový pohled na dům). Ze Selmic: dřevěná kostelní zvonice. Ze Semína: čp. 15 (špejchárek včetně půdorysu a detailů). Z Třebosic: dřevěná kostelní zvonice (včetně půdorysu, řezů), čp. 3 (vjezdová brána). Z Vápna: dřevěná kostelní zvonice.

2. kresba perem:

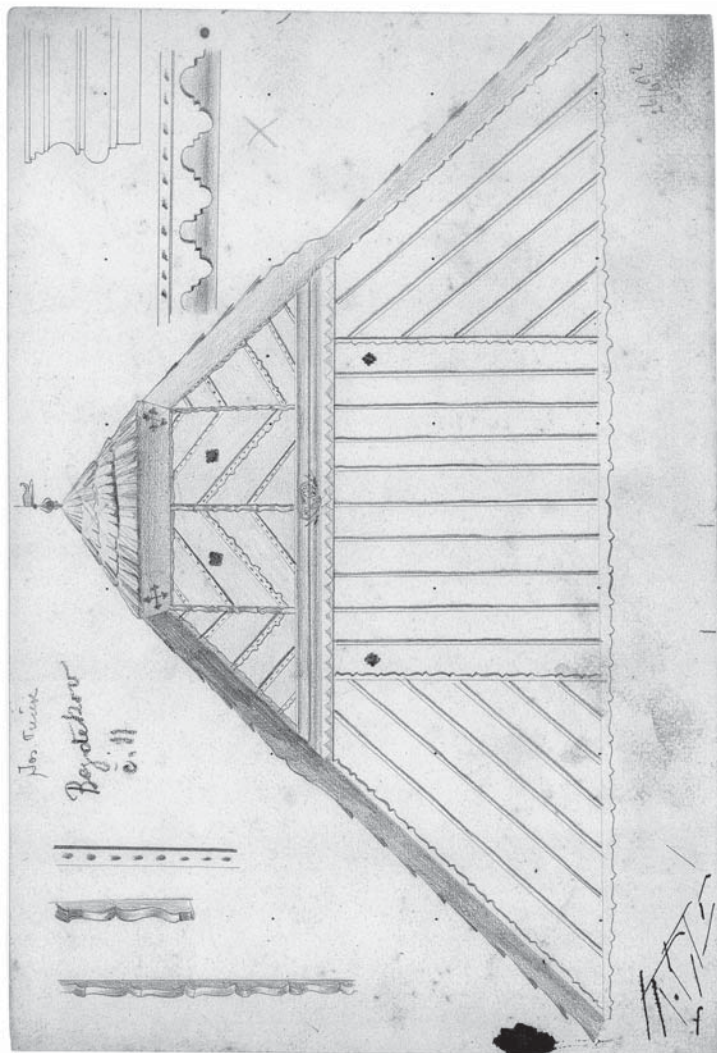
Ze Starých Jesenčan: čp. 29 (půdorys).

Josef Hanuš v roce 1891.
Detail fotografie ze školní kroniky Bezděkova.
(SOKA Pardubice)

Zájezdni hospoda čp. 22 v Bezděkově. Fotografie R. Brunera – Dvořáka
ji zachycuje v podobě, dokumentované koncem 19. století i Josefem
Hanušem. (VČM v Pardubicích)

Hanušova kresba štítu domu usedlosti čp. 11 v Bezděkově,
datovaná 26. 6. 1892. (VČM v Pardubicích)

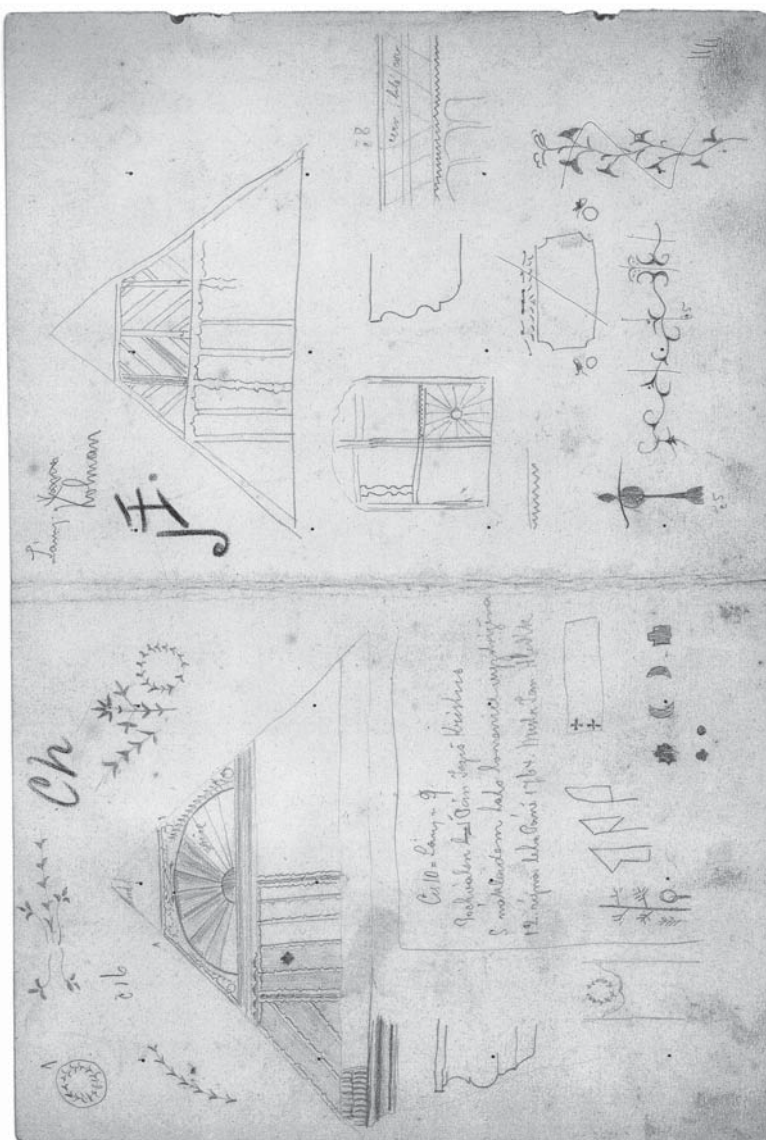

Model usedlosti čp. 11 v Bezděkově, zhotovený Josefem Hanušem.
(VČM v Pardubicích)

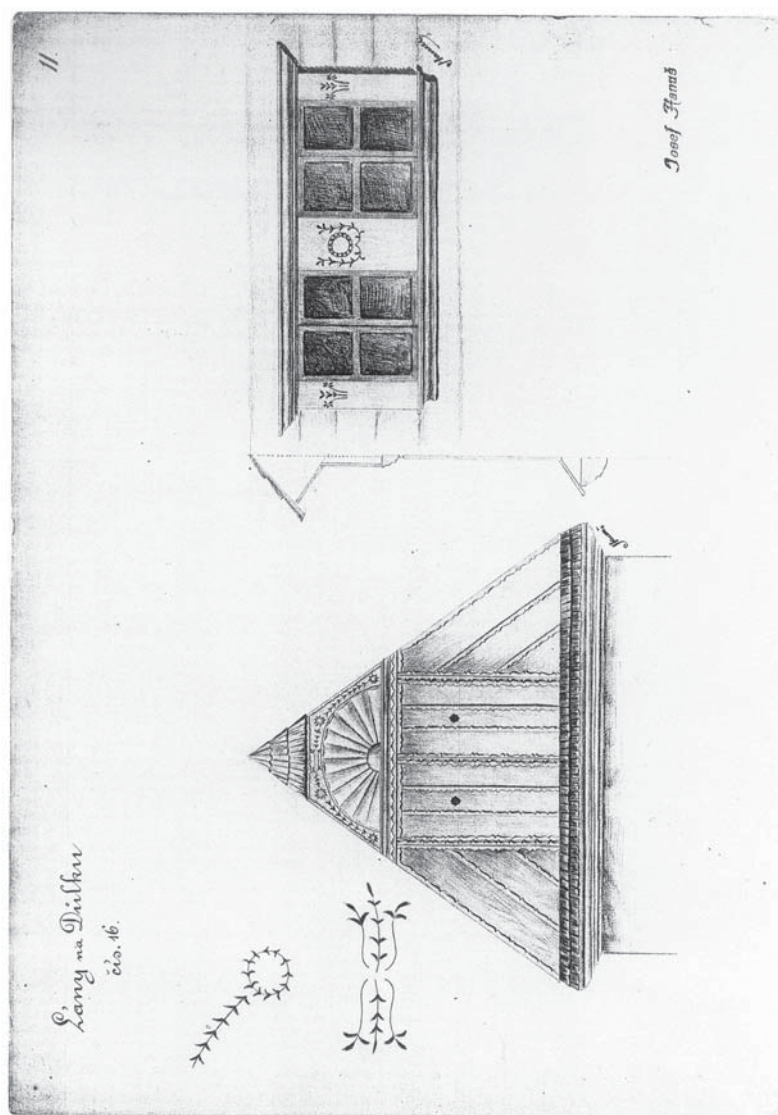

Víceúčelový sroubek a vyplétaný plot z Hanušova modelu usedlosti
čp. 11 v Bezděkově. (VČM v Pardubicích)

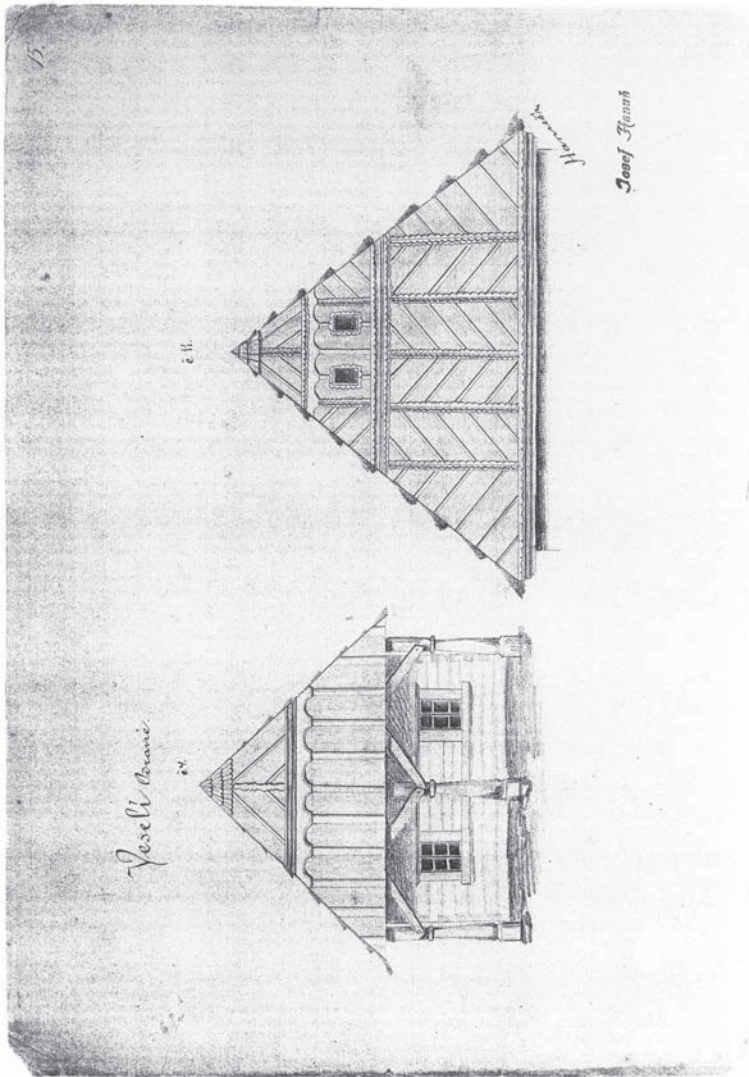

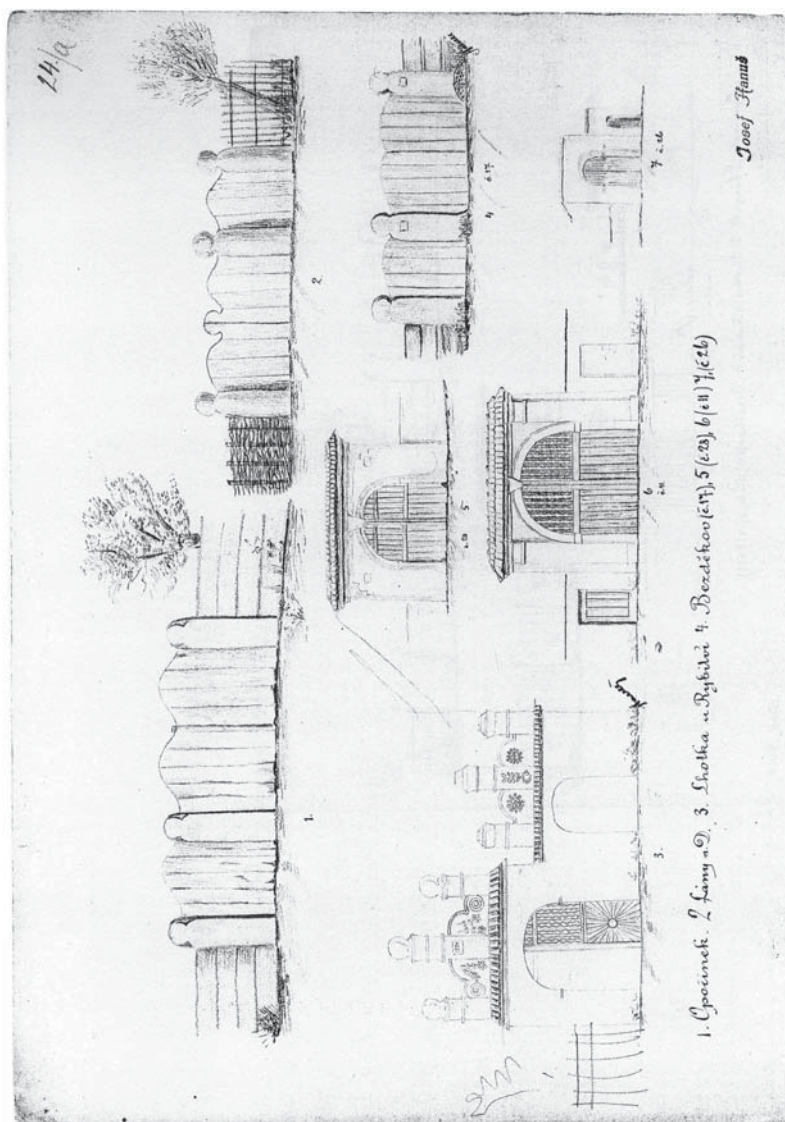
Hanušovy náčrty staveb z Lánů na Důlku, patrně z 90. let 19. století.
(VČM v Pardubicích)

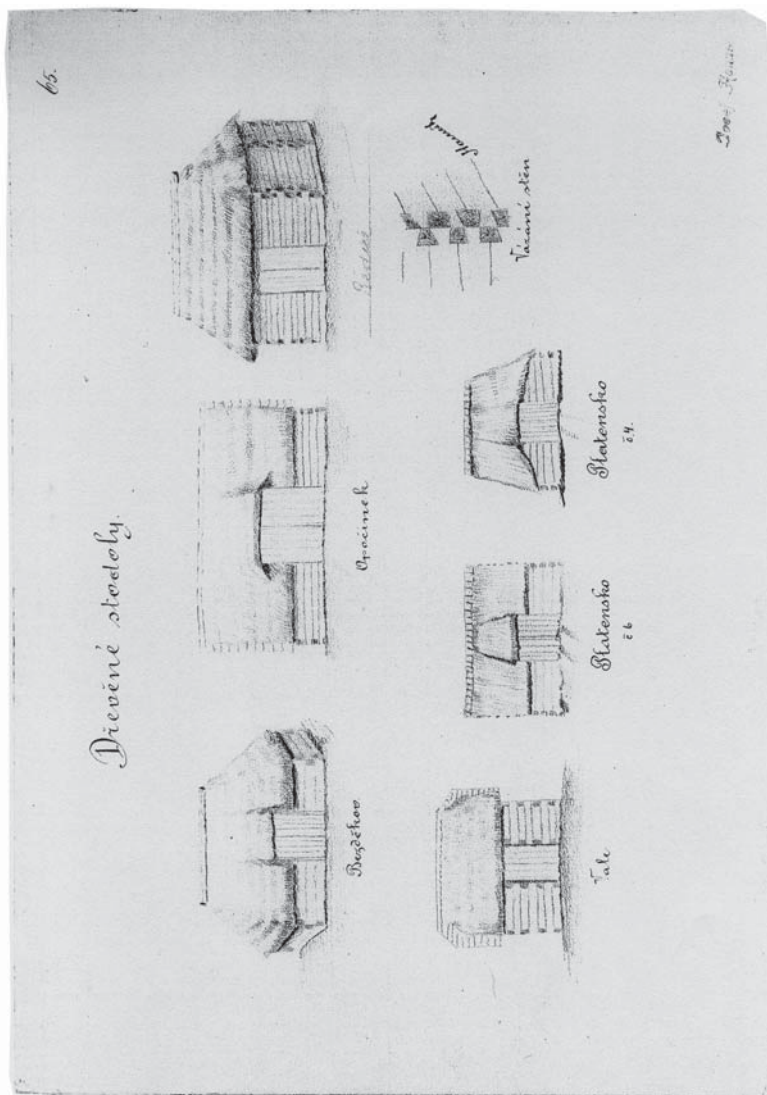
List č. 11 z Hanušovy obrazové přílohy k rukopisu z roku 1893 s detaily
čp. 16 v Lánech na Důlku. (VČM v Pardubicích)

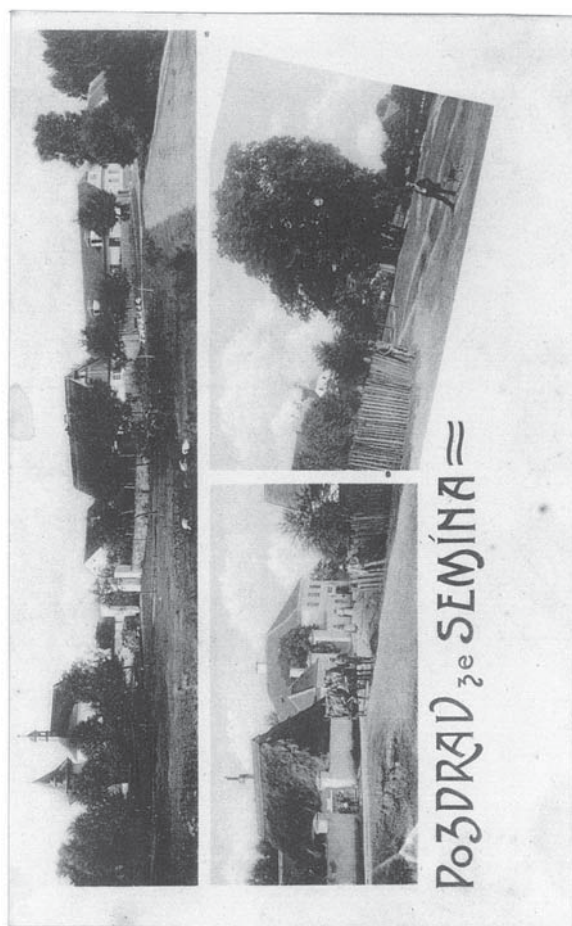
List č. 15 z Hanušovy obrazové přílohy k rukopisu z roku 1893,
zachycující čp. 4 a čp. 11 ve Veselí. (VČM v Pardubicích)

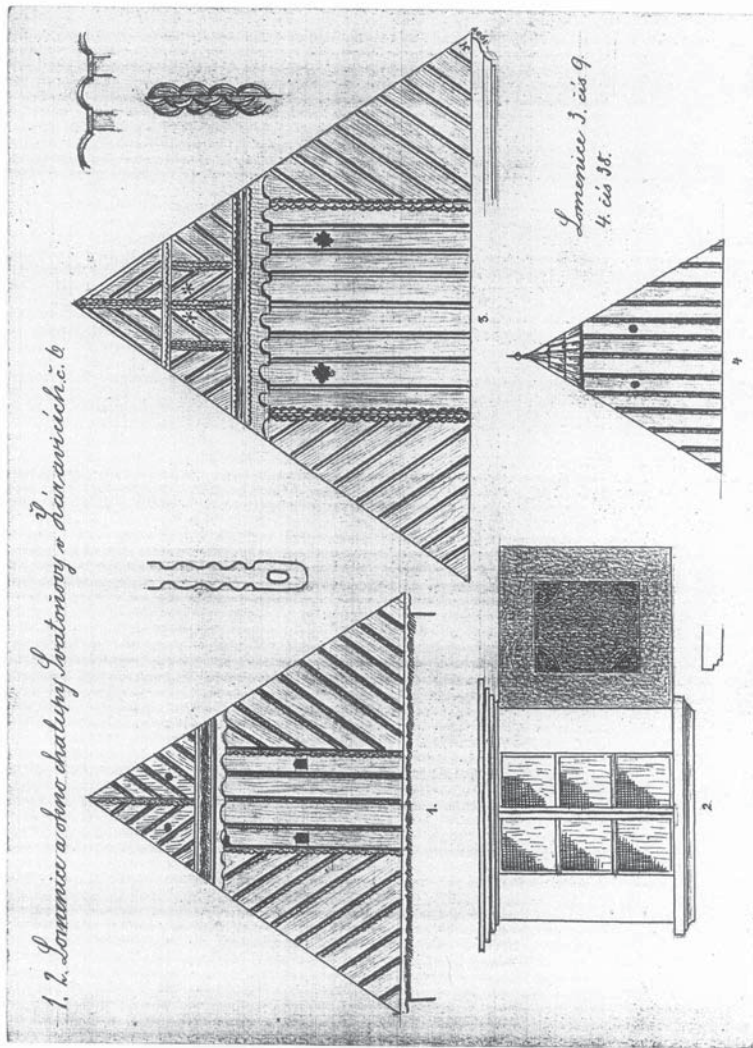
List č. 24 z Hanušovy obrazové přílohy k rukopisu z roku 1893 s různými typy vjezdů do dvora. (VČM v Pardubicích)

List č. 65 z Hanušovy obrazové přílohy k rukopisu z roku 1893 s různými formami dřevěných stodol. (VČM v Pardubicích)

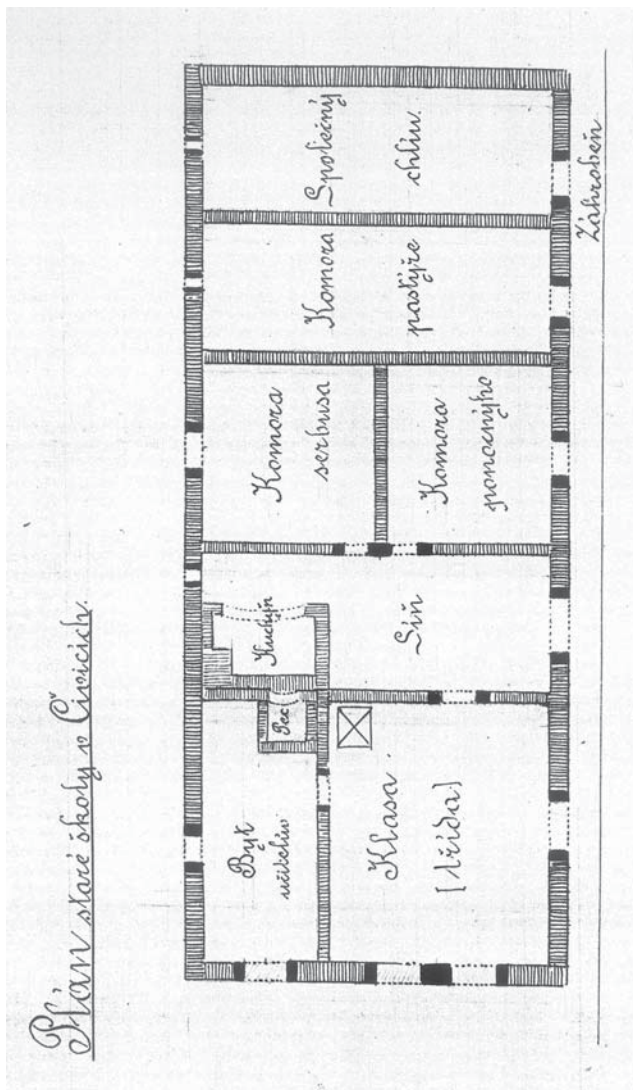
Pohlednice z roku 1901 zachycuje kolorit Semína v době, kdy Hanuš začal působit na zdejší škole. (Pamětní kniha obce Semína nad Labem 1900, VČM v Pardubicích)

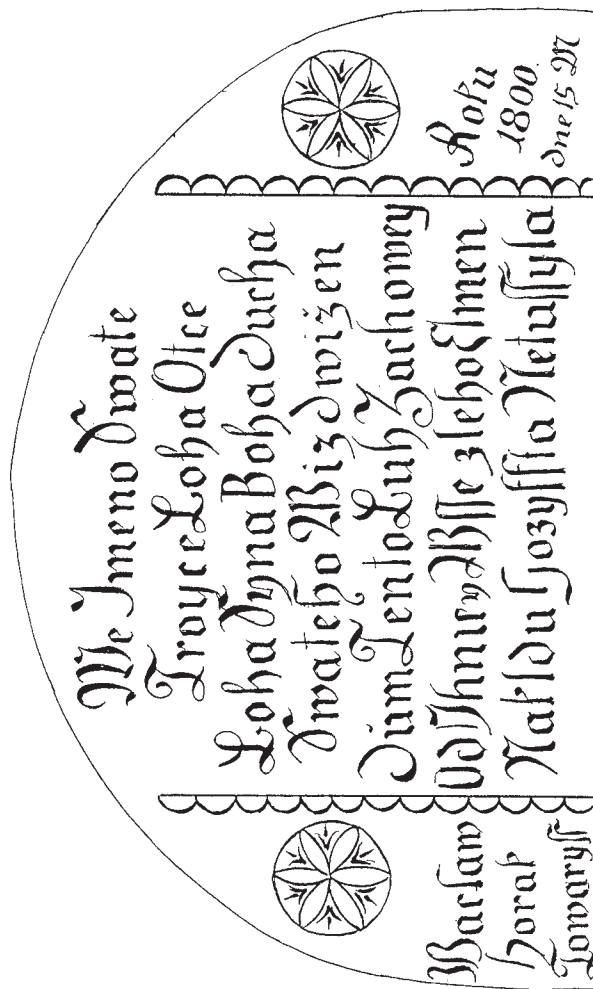
Hanušova kresba staveb v Zárahavících, datovaná 1904.
(VČM v Pardubicích)

Plan staré školy v Čvicích.

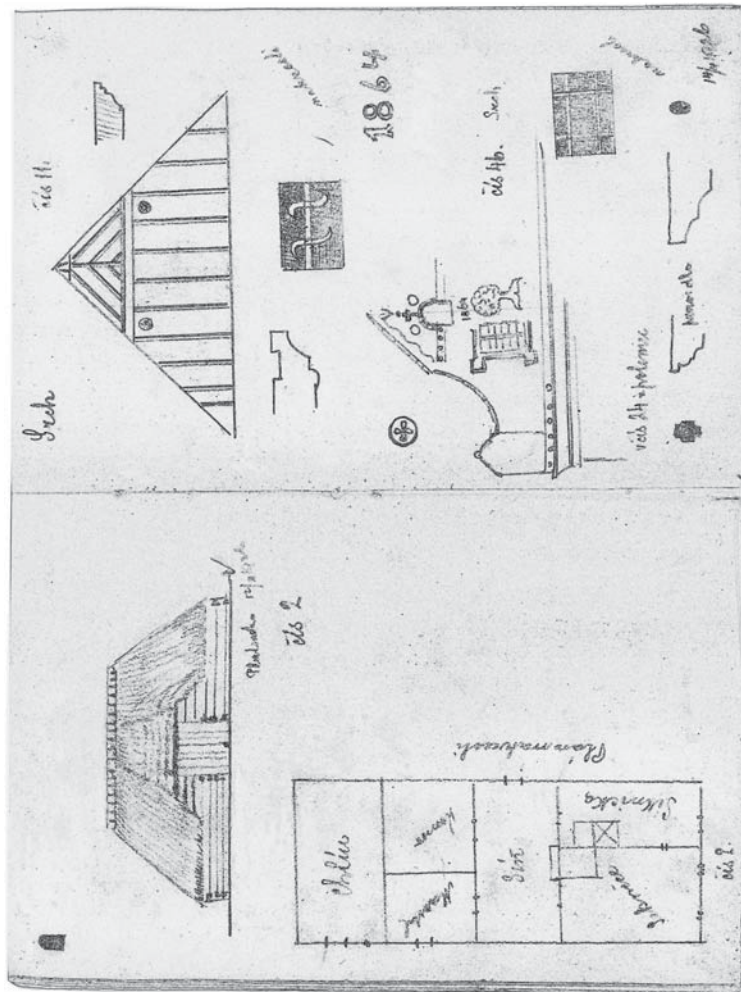

Hanušova kresba vnitřní dispozice školy ve Starých Čvicích.
(VČM v Pardubicích)

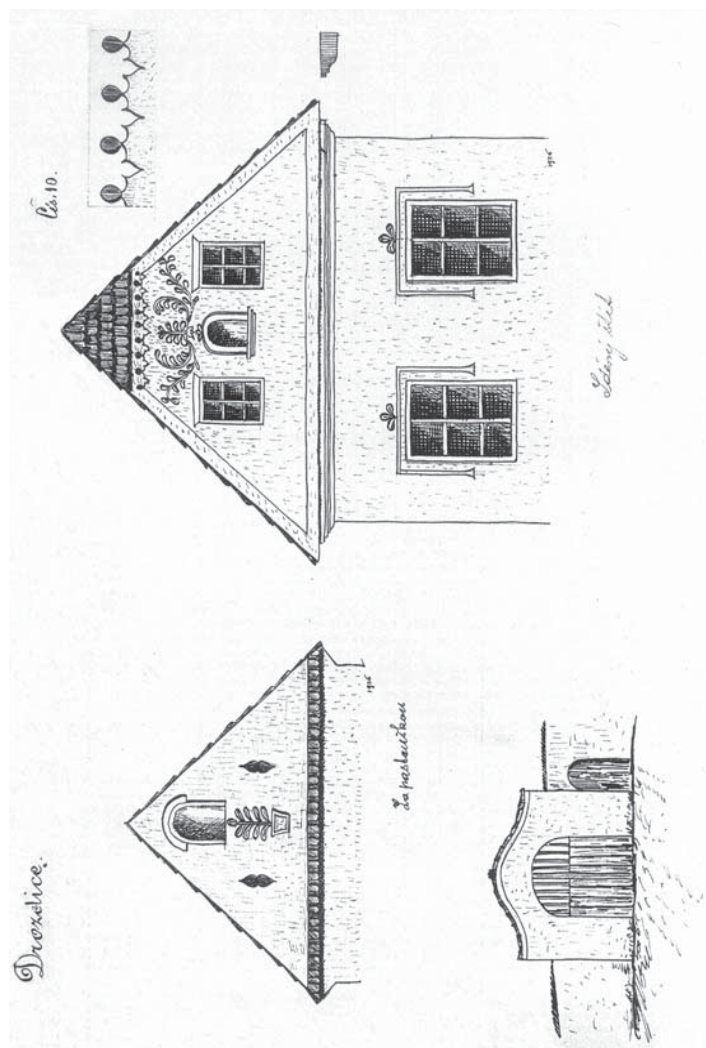

Čís. 29.

Hanušova kresba nápisu na základě domu čp. 29 v Pamětní knize obce Starých Jesenčan z roku 1923. (SOKA Pardubice)

Hanušovy náčrty z Platěnska a Srchu z roku 1926. (VČM v Pardubicích)

Hanušova kresba staveb z Drozdic, datovaná 1926.
(VČM v Pardubicích)